תנ״ך · אחרונים · תורה תמימה · כתובים

תורה תמימה על קהלת

הרב ברוך הלוי אפשטיין

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

תורה תמימה על קהלת

הרב ברוך הלוי אפשטיין

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/תורה-תמימה-על-קהלת/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611161422 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 7
פסוק א 7
פסוק ב 8
פסוק ג 10
פסוק ד 11
פסוק ה 12
פסוק ו 13
פסוק ז 13
פסוק ח 15
פסוק ט 16
פסוק י 16
פסוק יא 16
פסוק יב 17
פסוק יג 18
פסוק יד 19
פסוק טו 19
פסוק יח 21
פרק ב 22
פסוק א 22
פסוק ב 23
פסוק ג 25
פסוק ד 25
פסוק ח 27
פסוק ט 27
פסוק י 27
פסוק יב 28
פסוק יג 29
פסוק יד 29
פסוק יט 31
פסוק כ 32
פסוק כא 32
פסוק כג 32
פסוק כד 33
פסוק כה 34
פסוק כו 34
פרק ג 35
פסוק א 35
פסוק ב 35
פסוק ג 37
פסוק ד 37
פסוק ה 38
פסוק ו 38
פסוק ז 39
פסוק ח 40
פסוק ט 40
פסוק י 40
פסוק יא 41
פסוק יג 43
פסוק יד 43
פסוק טו 44
פסוק טז 45
פסוק יז 46
פסוק יח 46
פסוק יט 47
פסוק כ 47
פסוק כא 48
פסוק כב 48
פרק ד 48
פסוק א 48
פסוק ב 48
פסוק ג 50
פסוק ה 50

פסוק ו 50
פסוק ז 52
פסוק ח 52
פסוק ט 54
פסוק יב 56
פסוק יג 57
פסוק טו 58
פסוק טז 58
פסוק יז 58
פרק ה 60
פסוק א 60
פסוק ב 60
פסוק ד 62
פסוק ה 63
פסוק ו 65
פסוק ז 66
פסוק ח 66
פסוק ט 68
פסוק י 69
פסוק יא 69
פסוק יב 70
פסוק יג 71
פסוק יד 71
פסוק טו 71
פסוק טז 72
פסוק יז 72
פסוק יח 72
פסוק יט 73
פרק ו 73
פסוק א 73
פסוק ב 73
פסוק ג 74
פסוק ה 74
פסוק ז 75
פסוק ח 75
פסוק ט 76
פסוק י 76
פסוק יא 77
פסוק יב 78
פרק ז 78
פסוק א 78
פסוק ב 79
פסוק ג 81
פסוק ד 82
פסוק ה 82
פסוק ו 83
פסוק ז 83
פסוק ח 84
פסוק ט 85
פסוק י 85
פסוק יא 86
פסוק יב 87
פסוק יג 87
פסוק יד 87
פסוק טו 89
פסוק טז 90
פסוק יז 90
פסוק יח 90
פסוק יט 91
פסוק כ 92
פסוק כג 93
פסוק כו 93
פסוק כז 94
פסוק כח 95

פסוק כט 95
פרק ח 96
פסוק א 96
פסוק ב 98
פסוק ג 98
פסוק ד 98
פסוק ה 99
פסוק ו 99
פסוק ח 100
פסוק ט 103
פסוק י 103
פסוק יא 104
פסוק יג 104
פסוק יד 104
פסוק טו 105
פסוק טז 105
פסוק יז 105
פרק ט 106
פסוק ב 106
פסוק ד 107
פסוק ה 108
פסוק ו 109
פסוק ז 109
פסוק ח 110
פסוק ט 110
פסוק י 111
פסוק יא 112
פסוק יב 114
פסוק יג 114
פסוק יד 114
פסוק טז 117
פסוק יז 118
פסוק יח 118
פרק י 120
פסוק א 120
פסוק ב 121
פסוק ג 123
פסוק ד 123
פסוק ה 124
פסוק ו 124
פסוק ז 124
פסוק ח 125
פסוק ט 125
פסוק י 126
פסוק יא 128
פסוק יב 129
פסוק יג 129
פסוק טו 130
פסוק טז 130
פסוק יז 131
פסוק יח 131
פסוק יט 132
פסוק כ 132
פרק יא 134
פסוק א 134
פסוק ב 135
פסוק ג 137
פסוק ד 138
פסוק ה 138
פסוק ו 139
פסוק ז 140
פסוק ח 140
פסוק ט 141
פסוק י 142

פרק יב 143
פסוק א 143
פסוק ב 145
פסוק ג 146
פסוק ד 147
פסוק ה 148
פסוק ו 149
פסוק ז 150
פסוק ח 151
פסוק ט 152
פסוק י 153
פסוק יא 153
פסוק יב 156
פסוק יג 157
פסוק יד 158

פרק א

פסוק א

דברי קהלת. למה נקרא שמו של שלמה קהלת, לפי שהיו דבריו נאמרין בהקהל, כמו שנאמר (מלכים א ח':א') אז יקהל שלמה, וכתיב (שם ה') ויבאו מכל העמים לשמוע את חכמת שלמה [1].

(מ"ר)

דברי קהלת. תניא, ג' נביאים ע"י שהיתה נבואתן דברי קנתרנין נתלה נבואתן בעצמן, ואלו הן, דברי קהלת, דברי עמוס, דברי ירמיה [2].

(שם)

דברי קהלת. תניא, בשעה שאמר הקב"ה לשלמה, שאל מה אתן לך, לא בקש כסף וזהב רק ונתת לעבדך לב שומע (מלכים א ג':ט'), מיד שרתה עליו רוח הקודש ואמר ג' ספרים אלו משלי ושיר השירים וקהלת [3].

(שם)

בן דוד. מלך בן מלך, חכם בן חכם, צדיק בן צדיק [4].

(שם)

---

[1] ודריש אז יקהל בכל פעם שהיה אומר ד"ת היה מקהיל קהלות, כי אז בזמן שנאמר אז יקהל היתה הקהלה בפעם הראשונה, כפי המתבאר מהמשך הכתובים שם, ומדייק מדלא נאמר אז הקהיל, אלא אז יקהל, משמע שמן אז והלאה היה נוהג לעולם כן וכעין מה שדרשו בסנהדרין צ"א א' הפסוק אז ישיר משה שר לא נאמר אלא ישיר וכו'.

[2] ר"ל לא כמו שאר הנביאים שהתחלת דבריהם בשם ה', כה אמר ה', נאום ה', וכדומה, או בלשון חזיון ומשא שהוא לשון נבואה, משא"כ הלשון דברי לשון קשה הוא כמו דבר אדוני הארץ אתנו קשות [וע' מכות י"א א'] והיינו ענין קנתור. ובספרי ר"פ דברים מבואר דברי קנתור שבכל אלה מאלה שחשיב כאן, קהלת אמר דור הולך ודור בא, וזרח השמש ובא השמש, כל הנחלים הולכים אל הים, וכינה את הרשעים בשמש ובארץ ובים שאין להם מתן שכר, ועמוס אמר (ד') שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון, וירמיהו אמר קול חרדה שמענו פחד ואין שלום כל גבר ידיו על חלציו וגו'.

[3] נראה דהלשון מיד מוסב על השראת הרוה"ק, אבל לא על המאמר ג' ספרים, יען כי כנודע אמר ג' ספרים אלו בתקופות שונות ורחוקות זמ"ז במשך חייו, שה"ש בילדותו, משלי בשנות העמידה וקהלת בזקנותו, והוי הכונה מיד שרתה וכו' ששרתה עליו מיד רוה"ק עד שזכה לאמירת ג' ספרים אלה בזמן שאמרם.

[4] יתכן דבא לרמז מ"ש בשבת ל' ב' שרצו חכמים לגנוז ספר קהלת מפני שמצאו בו דברים שסותרים זא"ז וגם דברים קשים לאמונה, ועל זה מרמז כאן בתחלת הספר דבאמת כל דבריו צודקים וראוים למי שאמרם, מאחר שהוא בן דוד, בן מלך וחכם וצדיק, ובודאי הפרי תפול לא רחוק מהעץ, וכשם שדברי דוד תמימים כך דבריו תמימים.

[5] מדייק מה שמצינו ג' תוארי מלך לשלמה, בשלשת ספריו, מלך סתם [שיר השירים ג' י"א – במלך שלמה] מלך ישראל [ריש משלי] ומלך בירושלים [כאן], ודריש כי אחרי שחטא נתמעטה גדולתו במדרגות מדרגות, והיינו מתחלה ירד ממלכותו על כל העולם ונשאר מלך על ישראל, ושוב ירד מלמלוך על כל ישראל ונשאר מלך על ירושלים לבד, [והדרשה הזאת מתאמתת עם דעת חז"ל דבתחלה אמר שיר השירים ולכן מכנהו שם סתם בשם מלך

מלך בירושלם. תניא, בתחלה מלך שלמה על כל העולם ואח"כ על כל ישראל ולבסוף על ירושלים לבד, שנאמר דברי קהלת בן דוד מלך בירושלים [5].

(סנהדרין כ' ב')

מלך בירושלם. תנא ר"ש בן יוחאי, אשרי מי שזכה למלוך במקום מלכות, להלן כתיב (פ' דברים) אשר יושב בעשתרות באדרעי, אבל הכא מלך בירושלים – במקום מלכות [6].

(מ"ר)

פסוק ב

הבל הבלים. תניא, דוד אמר (תהילים קמ"ד:ד') אדם להבל דמה ולא פירש לאיזה הבל, אם להבל של תנור, של כירה, יש בו ממש, בא שלמה ופירש הבל הבלים [7].

(שם)

הבל הבלים. מהו הבל הבלים, א"ר יהושע בן קרחה, משל לאדם ששופת ז' קדרות זו למעלה מזו וזו למעלה מזו, והבל של עליונה אין בו ממש [8].

(שם)

אמר קהלת. אלו אחר אמר הבל הבלים הייתי אומר, זה שלא קנה ב' פרוטות מימיו הוא מגנה ממונו של עולם, אבל שלמה שכתוב בו (מלכים א י':כ"א) אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה – לזה נאה לומר הבל הבלים [9].

(מ"ר פרשה ג' פסוק י"א)

שלמה, משום דבימי ילדותו היה מלך על כל העולם, ואח"כ כאשר ירד מגדולתו ונשאר מלך רק על ישראל אמר אז ספר משלי, ולעת זקנתו אמר ספר קהלת והוא היה אז רק מלך בירושלים]. ולקמן פסוק י"ב יתבאר שלבסוף ירד כולו ממלוכתו יעו"ש, והא דמלך על כל העולם מסמיך בגמרא מדכתיב ביה (מ"א ד') כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה, יש אומרים תפסח בסוף העולם ועזה בסוף העולם ויש אומרים דבהדי הדדי הם, ומאי קמ"ל, אלא כשם שמלך עליהם כך מלך על כל העולם.

[6] ר"ל הוא מלך ועיר מושבו ירושלים היא עיר מלוכה ידועה ומפורסמת גם מבלי ציין את שם המדינה. והדיוק הוא מדלא כתיב מלך ירושלים דהוה משמע דהיה מלך על ירושלים והסביבה אבל מדכתיב בירושלים משמע שבא לציין את מקום מושב מלכותו שהיה ג"כ במקום מלכות, משא"כ גבי עוג הוצרך לפרוט את שם המדינה והעיר יחדו.

[7] ר"ל הבל של הבל והיינו ממש כמו שאינו, וע"ע בדרשה הבאה.

[8] היינו פירושה דדרשה הקודמת. ומה שתפס ז' קדירות הוא מפני כי בפסוק זה נזכר שבע פעמים הבל, הבל (א) הבלים (ב), הבל (א), הבלים (ב) הכל הבל (א) הרי שבעה, וכפי שיתבאר עוד מזה.

[9] מה שתפס הציור בקנין כסף הוא רק למשל, ועיקר הכונה מי שלא נהנה מתענוגי עוה"ז לא שייך ביה שיאמר הבל הבלים, אחרי דמכיון שלא טעמם אינו יכול להבטיח כי הם הבל, דאולי באמת יש בהם ממש, משא"כ שלמה שהשיג ונהנה מכל והוא אומר שהכל הבל – עליו יש לסמוך בזה, ותכלית הכונה בזה, שזה שלא יוכל להשיג מקניני העוה"ז ותענוגיו אל ידאג לזה, יען כי הלא שלמה שהשיג הכל ואמר הבל הבלים, א"כ אין הדבר שוה כלום לדאוג להם.

אמר קהלת. ולהלן הוא אומר (ז' כ"ז) אמרה קהלת – אמר ר' ירמיה, זה רוח הקודש, פעמים שהוא מדבר בלשון זכר ופעמים בלשון נקבה [10].

(שם פרשה ז' פסוק כ"ז)

הכל הבל. ת"ר, אין פוחתין משבעה מעמדות ומושבות למת כנגד הבל הבלים אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל [11].

(ב"ב ק' ב')

הכל הבל. תנא ר' שמעון בן אלעזר, שבעה הבלים אמר קהלת [12], כנגד שבעה עולמות שאדם רואה בחייו, בן שנה – דומה למלך, הבל מחבקין ומנשקין אותו, בן שתים ושלש שנה דומה לחזיר שפושט ידו בביבין [13], בן עשר קופץ כגדי, בן עשרים נהים כסוס ובעי אתתא, נשא אשה הרי הוא כחמור [14], הוליד בנים מעיז פניו ככלב להביא לחם ומזונות, הזקין – הרי הוא כקוף [15].

(מ"ר)

הכל הבל. רבי יהודה ב"ר סימון אמר, שבעה הבלים אמר קהלת, כנגד שבעה ימי בראשית [16], בראשון כתיב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ וכתיב (ישעיהו נ"א:ו') כי שמים כעשן נמלחו וארץ כבגד תבלה [17] בשני – יהי רקיע וכתיב (שם ל"ד) ונגלו כספר השמים [18], בשלישי – יקוו המים וכתיב (שם י"א) והחרים ה' את לשון ים

[10] ר"ל פעמים שהוא מדבר בשם רוח הקודש, הרי זה לשון נקבה, ופעמים שהוא מדבר משמו [מה שהשיג ברוה"ק] הרי בלשון זכר, ואמנם מצינו שרוה"ק מדבר בשתי הלשונות, כמש"כ מה נאוו על ההרים רגלי מבשר – עלי לך מבשרת ציון, וזה מוסב לרוה"ק.

[11] מספר שבעה הבלים בפסוק זה בארנו לעיל אות ז'. וענין המעמדות ומושבות הוא כי בחזירתן מן קבורת המת הולכין מעט ויושבין מעט וחוזרין והולכין מעט ויושבין וחוזרין והולכין ויושבין, וכך עושין ז' פעמים, כדי שיתנו החיים אל לבם שחיי האדם הבל ויחזרו בתשובה, ומסמיך בזה למספר השבע פעמים שעושין כך. וע' ביו"ד סי' שע"ו ס"ד בהג"ה ובבאורי הגר"א, וקרוב לומר דמספר שבעה ימי אבלות הוא ג"כ לתכלית וכונה זו שהחי יתן אל לבו, וע' מש"כ בתו"ת פ' נח בפסוק ויהי לשבעת הימים.

[12] כמשכ"ל אות ז'.

[13] צנורות של שופכין מקום רפש וטיט.

[14] שעמוס משא להקים בית ולפרנסו, והוא מלשון הכתוב וכחמור למשא.
ויש להוסיף באור בלשון התואר הרי הוא כחמור, ע"פ מש"כ התוס' בב"ב כ' ב' דבנין העצים הנושאים את הריחים נקרא חמור, יעו"ש בארוכה. וידוע דענין הנשואים המליצו חז"ל בשם ריחים בצואר (קדושין כ"ט ב'), ואחרי שנשא אשה הוא נושא את הריחים, לכן נקרא חמור, וכדברי התוס'.

[15] תמונת איש בלא דעת שלמה. ותכלית הדרשה בכלל להראות שכל תקופה לבדה כשהיא לעצמה היא הבל.

[16] ר"ל כנגד כל הנבראים בששת ימי בראשית אשר סוף כולם להחרב וכדמפרש, והיינו הבל.

[17] נמלחו ענין השחתה וכמו (ירמיהו ל"ח:י"ב) בלויי הסחבות והמלחים וכן (שם י"ז) ארץ מלחה ולא תשב, והוא עבר במקום עתיד.

[18] המשך לשון הכתוב ונמקו כל צבא השמים ונגלו כספר השמים [כי השמים נטויים כאהל ועתה ידמו להם שיהיו נגללים כמו הספר הנגלל] וכל צבאם יבול. וס"ל להדורש הזה דהרקיע הזה אינו השמים שנבראו ביום הראשון אלא בריאה אחרת שמבדיל בין מים למים, והוא רקיע שני שבו המאורות וכל הכוכבים וצבא השמים,

מצרים, ברביעי – יהי מאורות וכתיב (שם כ"ד) וחפרה הלבנה ובושה החמה, בחמישי – ישרצו המים וגו' וכתיב (צפניה א':ג') אסף עוף השמים, בששי – נעשה אדם וכתיב (שם) אסף אדם ובהמה ובשבת כתיב מחלליה מות יומת [19].

(מ"ר)

פסוק ג

מה יתרון וגו'. בשעה שדחפו אשמדאי לשלמה מכסאו ארבע מאות פרסי, על אותה שעה אמר שלמה מה יתרון לאדם בכל עמלו וגו' [20].

(גיטין ס"ח א')

בכל עמלו. יכול גם בעמלה של תורה, ת"ל בכל עמלו, בכל עמל לא נאמר אלא בכל עמלו, בעמלו הוא דאינו עמל אבל עמל הוא בעמלה של תורה [21].

(מ"ר)

שיעמל תחת השמש. בעמל שתחת השמש הוא דאין לו יתרון, אבל בעמל שקודם השמש יש לו, ואיזו היא – זו העמל בתורה [22].

(שבת ל' ב')

ולכן הביא את הפסוק הנזכר שסיומו וכל צבאם יבול. ולאפוקי ממ"ד בירושלמי ברכות פ"א ה"א דמפרש הלשון יהי רקיע יתחזק הרקיע של יום הראשון, עיין לפנינו בתו"ת במקומו.

[19] ר"ל אע"פ שעל עצמו של יום השבת אי אפשר לקרוא הבל אחרי שהוא יום שכולו קדושה ומנוחה, אפ"ה יש בו הבל מצד אחר שמרובה ענשו על המחללו, ואחרי שאין אדם צדיק אשר לא יחטא הרי נענש קשה בשבילו, וגם זה הבל. וע' במדרש שוח"ט סי' צ"ב בענין זה.

ואמנם עדיין צריך באור לפרש יחס יום השבת לשאר ימי השבוע בענין דרשה זו, כי בעוד דבכל ימי השבוע חשיב הדברים שנבראו בהם וחסרונם בצדם, הנה ביום השבת לא חשיב כל פרט זה, לא הבריאה ולא החסרון. ולכן נראה דהכונה ע"פ מ"ש באגדות פ' בראשית, עד שבאה שבת היה העולם חסר מנוחה ומכיון שבאה שבת באה מנוחה, ועל זה אמר דבשבת כתיב מחלליה מות יומת, ור"ל, אע"פ דמעלה יש ביום השבת שנבראה בו מנוחה, אך כנגד זה חסרונה בצדה, שמי שמאבד המנוחה, והיינו מחלליה, חייב מיתה. ולפי"ז הוי ענין יום השבת בדרשה זו כעין הענינים בשאר ימות השבוע, וכמו שבארנו ודו"ק.

[20] ענין אגדה זו ידוע שבשעה שחטא שלמה קם עליו שטן אשמדאי להטרידו מכסאו ומגדולתו וממקומו והיה נע ונד בעולם, ועוד יבא לפנינו הרבה מענין אגדה זו בהמשך באור ספר זה.

[21] בעמלו משמע ליה עמל הגוף המיוחד לו מצד שהוא חומר, משא"כ העמל של תורה הוא כח הרוחני שהוא חלק אלוה ממעל, וכהאי גונא דרשו בשבת קי"ג א' על הפסוק ממצוא חפצך, חפצך אסורים [לענין העסק בהם בשבת] אבל חפצי שמים מותרין.

[22] דרשה זו היא גם במ"ר כאן, ופירש בעל מתנות כהונה, בעמל שתחת השמש הם עסקי עוה"ז, אבל בעמל התורה שהיא למעלה מן השמש יש בה יתרון הכשר, עכ"ל. ולא נתבאר בכלל מהו ענין למעלה מן השמש ומהו יחוסו לתורה, וגם לשון הגמ' קודם השמש אינו במשמע כמו שיסבול הבאור בלשון למעלה, ולכן קרוב לומר דהכונה לרמז למ"ש בפסחים נ"ד א' ובכ"מ דהתורה היתה כתובה לפני הקב"ה עוד טרם נברא העולם, וזהו מה שקודם השמש.

פסוק ד

דור הלך וגו'. רבי לוי ורבי לוי בר סיסי אמרי, אין לך יום שאין נולדין בו ששים רבוא ומתים בו ששים רבוא, מה טעם, דכתיב דור הולך ודור בא, וסמיך ליה וזרח השמש ובא השמש – משזרח השמש ובא השמש דור הולך ודור בא, ומניין לדור שהוא ששים רבוא, שנאמר (פ' דברים) אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה, ואותו הדור ס' רבוא היה.

(מ"ר)

דור הלך וגו'. א"ר ברכיה, היוצר הזה משקיע כבשונו, מה שמשקיע ראשון בא אחרון ומה שמשקיע אחרון בא ראשון, אבל הכא הלך ראשון בא ראשון הלך אחרון בא אחרון [23].

(שם)

דור הלך וגו'. רבי חנינא אומר, כדור הולך כן דור בא, הולך חיגר בא חיגר, הולך סומא בא סומא, כדי שלא יהיו אומרים, אחרים המית ואחרים החיה דכתיב אני אמית ואחיה [24].

(שם)

דור הלך וגו'. יהא בעיניך כל דור שבא בימיך וכל חכם שבימיך כדור שהלך וכחכמים הראשונים שהיו לפניך. והוא שאמר הכתוב (פ' שופטים) ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם [מה ת"ל אשר יהיה בימים ההם, פשיטא הוא] אלא ללמדך שהשופט שבדורך הרי הוא בזמנו כשופט שהיה בימי הראשונים [25].

(שם)

והארץ לעולם עמדת. א"ר יהושע בן קרחה, והלא ארץ נברא בשביל דור ולא דור בשביל ארץ והיה צריך לומר הארץ הולכת והארץ באה והדור לעולם עומד [26], אלא דור שאינו עומד בתפקידיו של הקב"ה הוא בלה והארץ שהיא עומדת בתפקידיו של הקב"ה אינה

[23] ר"ל היוצר הזה מה שמשקיע בכבשן למטה ועליו שאר הקדירות וכשמעלה הקדירות תחלה מעלה מה שלמעלה ואח"כ מה שלמטה בכבשן, וכן המתים שמתו בראשונה היו צריכים לעלות באחרונה והכבשן משל לשאול, וכאן הוי הפי' דור הולך ודור בא, דור הולך מן העולם הוא הדור שבא, כלומר הולך ראשון ובא ראשון.

[24] יתכן דמכוונת דרשה זו בכלל לאגדה דסנהדרין צ"א ב' בפסוק זה אני אמית ואחיה לענין תחית המתים, יכול שתהא מיתה באחד וחיים באחד, ר"ל אני ממית אדם זה ומחיה אדם אחר, ת"ל מחצתי ואני ארפא, מה מחיצה ורפואה באחד אף מיתה וחיים באחד, וזו היא כונת דרשה זו בציור אחר, אע"פ שבגמ' חלקוה לשתי דרשות.

[25] וע' בר"ה כ"ה ב' דמסמיך דרשה זו על הפסוק אל תאמר שהימים הראשונים היו טובים מאלה, כפי שיבא לפנינו במקומו להלן פרשה ז' יעו"ש.

[26] כי הארץ נבראת בשביל האדם והיא טפלה לו, וא"כ היה ראוי לומר שהארץ תבלה, ומצינו ענין כליה בארץ בישעי' נ"א והארץ כבגד תבלה, והדור הכללי עומד בקיומו לעד ולעולם. וקרוב לומר כי הלשון והיה צריך לומר ענינו כמו והיה צריך להיות כלומר כן היה צריך להיות מנהגו של עולם שהארץ תלך ותבא וכו'.

בלה [27].

(שם)

והארץ לעולם עומדת. א"ר יצחק, [הארץ אלו ישראל שנקראו ארץ, שנאמר (מלאכי ג':י"ב) ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ] הוא שאמר הכתוב דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת, מלכות נכנסת ומלכות יוצאת וישראל לעולם עומד [28].

(שם)

והארץ לעולם עמדת. אין עומדת אלא מעמדת, ומה היא מעמדת - רבי אחא אמר. תפקידיה ורבנן אמרי - מזונותיה [29].

(שם)

פסוק ה

וזרח השמש וגו'. אמר ר' אבא בר כהנא, וכי אין אנו יודעין שזרח השמש ובא השמש, ומה ת"ל, אלא לומר לך, עד שלא ישקע שמשו של צדיק זה מזריח שמשו של צדיק אחר, עד שלא השקיע שמשה של שרה זרחה שמשה של רבקה, שנאמר ובתואל ילד את רבקה ואח"כ ותמת שרה, וכן בכל דור ודור [30].

(מ"ר)

---

[27] ר"ל במצותיו של הקב"ה כפי שטבע בה. ועיין בירושלמי כלאים פ"א ה"ז ובמ"ר בראשית בפ' ארורה האדמה בעבורך מחלוקת החכמים אם שינתה הארץ מצוויו של הקב"ה בתולדותיה או לא, ומכאן ראיה להדעה שלא שינתה שהרי אמר מפורש שהיא עומדת בתפקידיו של הקב"ה, ובאור ענין השינוי עיין מש"כ בתו"ת פסוק הנזכר, ובסמוך אות כ"ח.

ומה שאמר והארץ אינה בלה, לכאורה צ"ע מהפסוק דישעיה נ"א והארץ כבגד תבלה, וצ"ל דהפי' כמו שפירש"י שם [בפי' אחד] דהכונה והארץ - ושלטוני הארץ אבל לא הארץ ממש, ונראה ראיה לפי' זה ממה שסיים וישועתי לעולם תהיה, ואם נפרש שהארץ עצמה תבלה ותחרב כולה מה שייך ישועה אז. אמנם מהדרשה שהבאנו למעלה סוף פ' ב' מבואר שהפי' שבאמת הארץ עצמה תחרב, וכמש"כ שם באות י"ז, וצ"ל דדרשות מחולקות הן על דרך אסמכתא ורמז.

[28] ר"ל מלכיות הרבה שולטות ומשעבדות בישראל, ואעפ"כ ישראל עומד וקיים, והן הן גבורותיו של הקב"ה, וכמ"ש ביומא נ"ד א' משל לכבשה אחת בין שבעים זאבים [מכוין למספר שבעים אומות] וכו' יעו"ש.

[29] יתכן דקשה לו הלשון עומדת דלא שייך רק בדבר דשייך ביה עמידה, בבעל רגלים, שהוא עומד ויושב, משא"כ ביחס הארץ הול"ל לעולם קיימת, ולכן קאמר דכונת הלשון עומדת היא לא כפשוטה כ"א ע"ד לישנא דרבנן, הוא יפרע ממי שאינו עומד בדבורו (ב"מ מ"ד ב), וכן כאן הכונה שהיא עומדת בתכונתה הניתנת לה בעת הבריאה היינו שהיא מעמדת [לחד מ"ד] תפקידיה, מה שנצטוותה, או י"ל דהכונה על המתים שהפקידו אצלה ומעמדת אותם לע"ל, וכמ"ש בירושלמי בפ"ק דברכות על הפסוק וארץ רפאים תפיל - וארעא תפקידיה תפליט, ולאידך - מזונותיה, והוא עפ"י מ"ש בב"ר פרשה צ' שכשאוצרין תבואה לפקדון צריך לערב בה עפר הארץ שנדל עליה, וע"י כך התבואה מתקיימת, וי"ל בטעם פלוגתייהו עפ"י המחלוקת שהבאנו למעלה אות כ"ו אם שמרה הארץ טבעה או לא, ולכן זה דמפרש כאן תפקידיה ס"ל דשמרה, ומאן דס"ל מזונותיה ס"ל דלא שמרה, ולכן אינו יכול לפרש תפקידיה.

[30] ובקדושין ע"ב ב' הלשון בענין זה ללמדך שאין צדיק נפטר מן העולם עד שנברא צדיק אחר כמותו, וכאן מכונה פטירה ולידה בשמות שקיעת וזריחת השמש, לשון מליצי.

פסוק ו

הולך אל דרום וגו'. תניא, רבי יהושע אומר, עולם לקובה הוא דומה [31] ורוח צפונית מסובבת, וכיון שחמה מגעת לקרן מערבית צפונית מקפת וחוזרת אחורי כיפה, שנאמר הולך אל דרום וסובב אל צפון וגו', הולך אל דרום ביום וסובב אל צפון בלילה, סובב סובב הולך הרוח ועל סביבותיו שב הרוח – אלו פני מזרח ופני מערב שפעמים מסבבתן ופעמים מהלכתן [32].

(ב"ב כ"ה ב')

ועל סביבתיו וגו'. א"ר יהושע בן חנניה, הרוח הזה בשעה שהוא יוצא בעולם הקב"ה מחשלו בהרים ומשברו בגבעות ואומר לו, תן דעתך שלא תזיק לבריותי [33].

(מ"ר)

פסוק ז

כל הנחלים וגו'. כל הנחלים הולכים אל הים – זה אוקינוס, והים אינו מלא – שאוקינוס אינו מתמלא לעולם, לפי שבולע הוא למים, ומה הוא אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת – ר' אליעזר אומר, משם הם שואבים, ור' יהושע אומר, לשם הם שבים

[31] קובה הוא אהל שכולו מוקף.

[32] באור הענין, כי החמה הולכת לעולם ביום ממזרח לדרום, כמש"כ הולך אל דרום, ובלילה סובבת מתחת לארץ, וביום הארוך עומדת בקרן מזרחית צפונית, ומהלכת מזרח דרום ומערב ושוקעת בקרן צפונית מערבית, ובלילה סובבת פני צפון, ולמחרת היום נתקצר מעט ההלוך ואינה יוצאה בקרן אלא נמשכת מן הקרן ולמזרח מעט ויוצאה, ובערב שוקעת בתוך המערב משוך מן הקרן מעט, ובלילה סובבת אותו מעט וכל הצפון ומעט במזרח יותר מליל אמש, וכן בכל יום עד שבתקופת תשרי יוצאת באמצע המזרח ושוקעת באמצע המערב, ולפיכך אז היום והלילה שוין, ועדיין בכל יום נמשכת לצד דרום ויוצאה, ובשקיעתה נמשכת לצד דרום ושוקעת עד שיוצאה ביום בתקופת טבת בקרן מזרחית דרומית ומהלכת דרום לבדו ושוקעת בקרן מערבית דרומית, ועל פי זה יובן מה שאמרו כאן הולך אל דרום ביום, שצד דרום הולך תמיד ביום בין בימים ארוכים בין בימים קצרים, וסובב אל צפון בלילה, שלעולם מסבב צד צפון בלילה בין בלילות ארוכים בין בימים קצרים, סובב סובב הולך הרוח וכו' – אלו פני המזרח והמערב, שפעמים מסבבתן ופעמים מהלכתן, כמבואר.

[33] מחשלו, מחלשו, מלשון כל הנחשלים, [כל הנחלשים], בחלוף אותיות מאוחר למוקדם, כמו כבש – כשב, שמלה – שלמה, אנקה – נאקה, זועה – זעוה, נלעג לשון – עלגי לשון.

[34] אזלו לשיטתם בגמ' תענית ז' ב', דר"א ס"ל דכל העולם [כלומר הנהרות והבארות] ממימי אוקינוס שותה, כי ע"י שהוא מקיף את שני שלישי כדור הארץ וכל עפרו הוא רטוב במים, ולזאת במקום מדרון ונמוך יקירו שם המים – והיו לנהרות, [אף שמימי האוקינוס מלוחים הם פירשו בגמ' משום דמתמתקין בעבים ר"ל ע"י מימי האידים העולים למעלה – לעבים, שמתמתקין שם, יתמתקו גם המים הנקווים ממימי האוקינוס, ויש לומר ג"כ כי הם מתמתקין בעובי עפר הארץ], ור' יהושע ס"ל ממים העליונים הוא שותה כמש"נ (פרשה עקב) למטר השמים תשתה מים, וכל הנהרות והבארות מתמלאים ממימי הגשם, [עיין מש"כ בתו"ת פרשה בראשית בפסוק ואד יעלה מן הארץ], ולכן דריש ר"א הלשון שבים כמו שואבים, [דבאותיות אהו"י נוהג חסרון, כמו לא מצתי חן (בהעלתך י"א י"א) תחת לא מצאתי, צמתי (שופטים ד' י"ט) תחת צמאתי, מרשית השנה (פ' עקב) תחת מראשית ועוד], ור"ל שם הם [הנהרות] שואבים מימיהם ללכת עוד הפעם אל הים, וכן הוא תמיד. ור' יהושע דס"ל ממי מטר הם מתמלאים מפרש המלה שבים כפשטה על התמדת פעולתם בלי הפסק.

ללכת [34].

(מ"ר)

כל הנחלים וגו'. דבר אחר כל הנחלים הולכים אל הים – כל התורה שאדם לומד אינה אלא בלב, והים איננו מלא – והלב איננו מלא, וגם לא הנפש שבעה כמ"ש (קהלת ו':ז') וגם הנפש לא תמלא, ושמא תאמר משעה שאדם מוציא את תלמודו לאחר שוב אינה חוזרת עליו, ת"ל שם הם שבים ללכת, דכתיב והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך [35].

(שם)

כל הנחלים וגו'. דבר אחר כל הנחלים הולכים אל הים – כל הגרים אין נכנסין אלא בישראל, והים איננו מלא – ישראל ממנינן אין חסרין לעולם, שנאמר מי מנה עפר יעקב [36].

(שם)

כל הנחלים וגו'. דבר אחר כל הנחלים הולכים אל הים – כל המתים אין נכנסין אלא לשאול והשאול איננו מתמלא לעולם, כמש"נ (משלי כ"ז:כ') שאול ואבדון לא תשבענה, ושמא תאמר, משהם מתים בעוה"ז שוב אין חיים לעוה"ב, ת"ל אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת, למקום שהמתים מתכנסין לעוה"ב שם הם שבים ועתידים לומר שירה לימות המשיח, מאי טעמא, דכתיב (ישעיהו כ"ד:ט"ז) מכנף הארץ זמירות שמענו, ואומר (שם כ"ו) יחיו מתיך נבלתי יקומון וגו' [37].

(שם)

כל הנחלים וגו'. דבר אחר כל הנחלים הולכים אל הים, כל ישראל אין מתכנסין אלא לירושלים, והים איננו מלא – וירושלים אינה מתמלאת לעולם [38], אל מקום שהנחלים

[35] נראה דסמיך אסוף הפ' ושננתם לבניך ודברת בם, הרי דגם לאחר השינון לבנים עוד אפשר לדבר בם, כלומר שעדיין לא הלכו ממנו, ויתפרש לפי"ז הלשון אל מקום שהנחלים הולכים – אל הלב, שם, אל הלב, הם שבים ללכת.

[36] ר"ל שהבטחת רבוים לא תתקיים בהוספת גרים אלא מעצמם ירבו, ולא נתבאר איפה מרומז בלשון זה הפסוק מעוט גרים, והלא מכיון שנתגיירו הם בכלל ישראל, ויותר מזה קשה שכן במדרש שה"ש (ו' י"א) בפסוק אל גנת אגוז דריש נמשלו ישראל לאגוז, מה אגוז זה שק מלא אגוזים אתה נותן כמה שומשמין כמה חרדלין והם מחזיקין [בחלליהם], כך כמה גרים באו ונתוספו לישראל, הדא הוא דכתיב מי מנה עפר יעקב, [ובארנו שם הכונה שהגרים מרומזים במלת עפר שהם טפלים לישראל], והרי אלו המדרשות דהכא ודהתם הפוכות ממש, דכאן ממעט גרים מלשון זה והתם מרבה. ולכן נ"ל דכוונת הראיה כאן מסוף הפסוק ומספר את רובע ישראל, דהפירוש מי ספר את רובע ישראל, ויתבאר עפ"י משכ"כ רש"י שם ממדרשים וז"ל, רבע – רביעותיהן, זרע היוצא משמושם. והנה לשון זה מפורש מוציא את הגרים, שהרי אינם מזרע ישראל, ודו"ק.

[37] מפרש הלשון מכנף הארץ – מאותם שהיו חבויים וטמונים בכנף וסתר הארץ מהם זמירות שמענו, [וכמו (ישעיה ל' כ') ולא יכנף עוד מוריך, שפירושו ולא יסתר], וע"ד הכתוב הקיצו ורננו שוכני עפר.

[38] כמ"ש באבות עומדים צפופים ומשתחוים רוחים, ור"ל אע"פ שעומדים צפופים [דחוקים] בכ"ז משתחוים רוחים, הרי שאינה מתמלאת לעולם, וכמ"ש שם מעולם לא אמר אדם צר לי המקום ללון בירושלים.

הולכים וגו' – למקום שישראל מתכנסין בעוה"ז שם הם מתכנסין לעוה"ב לעתיד לבא, שנאמר (ישעיהו כ"ז:י"ג) והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלים.

(שם)

כל הנחלים וגו'. דבר אחר כל הנחלים הולכים אל הים, כל הממון שבעולם אינו עולה אלא למלכות אדום, והים איננו מלא – ומלכות אדום אינה מתמלאת לעולם, ושמא תאמר משנכנס הממון לאדום שוב אינו חוזר לבעליו, ת"ל אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת – למקום שהממון מתכנס למלכות אדום בעוה"ז משם הוא מתפזר לימות המשיח דכתיב (ישעיהו כ"ג:י"ח) והיה סחרה ואתננה קודש להי' וגו' [39].

(מ"ר)

פסוק ח

כל הדברים יגעים וגו'. אמר רב אחא בר יעקב, השח שיחת חולין עובר בלאו, שנאמר כל הדברים יגעים לא יוכל איש לדבר [40].

(יומא י"ט ב')

כל הדברים יגעים וגו'. מהו כל הדברים יגעים – דברי בטלה מיגעים את האדם [41], דברי אומנות מיגעין [43] דברי מינות מיגעין [42], דבר אחר כל הדברים יגעים – אפילו דברי תורה מיגעין את האדם שמתישין כחו [44].

(מ"ר)

[39] מוסב על מדינות צור שתסחר את כל המדינות ואח"כ יהיה סחרה קודש לה'. ונראה דכלל אגדה זו מכוונת או רומזת להאגדה במ"ר פ' וישלח ס"פ ע"ח כל אותן הדורונות שנתן יעקב אבינו לעשו עתידין עובדי כוכבים להחזירן למלך המשיח לעתיד לבא, שנאמר (תהילים ע"ב:י') מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו, יביאו אין כתיב כאן אלא ישיבו, והיינו ישיבו מה שקבלו כבר.

[40] מפרש כל הדברים יגעים כל הדברים שהם יגעים, והם דברים בטלים שמיגעים את האדם, כמבואר בדרשה הבאה, לא יוכל איש לדבר, כלומר אין לו רשות לדבר, והלשון לא יוכל כמו לא יוכל לבכר, לא יוכל לשלחה וכדומה שפירושם אינו רשאי. ועיין מש"כ בתו"ת פ' ואתחנן בפסוק ודברת בם דהלשון עובר בלאו לאו דוקא הוא בלאו ממש שילקה עליו אלא הוא ע"ד אסמכתא, וכמו הנהנה מצרי עין עובר בל"ת אל תלחם את לחם רע עין (סוטה ל"ח ב'), המחזיק במחלוקת עובר בלאו דולא יהיה כקרח וכעדתו (סנהדרין ק"י א') ועוד כהנה שהם ע"ד אסמכתא. ועיין בסה"מ להרמב"ם שורש שמיני.

[41] דכיון דאין להם כל תכלית ומטרה וערך ושיעור מתיגע האדם בהם.

[42] אפשר לפרש ע"פ הפסוק במשלי (י' ט') הולך בתום ילך בטח ומעקש דרכיו יודע, שפירושו ישבר (כמו ויודע בהם את אנשי סוכות, שופטים ח':ט"ז), והיינו המעקש דרך אמונה ומשתקע בדעות כוזבות הוא נכשל בדרכיו עד שמתיגע.

[43] ואע"פ דיגיעת המלאכה טובה היא לגוף וכמ"ש נדרים מ"ט ב' גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה, אך עכ"פ לשעתה מיגעה היא.

[44] וכמש"כ זאת התורה אדם כי ימות באהל ודרשו אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, ואין הפירוש מיתה ממש, דהא אחר מיתה לא שייך קיום התורה אלא הפי' שמחלישׁ עצמו ביגיעותיו עליה, והארכנו בפי' ענין זה במקומו בתו"ת יעו"ש.

פסוק ט

מה שהיה וגו'. רבנן אמרי, לעתיד לבא מתכנסין הדורות לפני הקב"ה ואומרים לפניו, רבש"ע, מי יאמר לפניך שירה תחלה, ואומר להם, לשעבר לא אמר שירה לפני אלא דורו של משה, ועכשיו לא יאמר אלא הוא, שנאמר (ישעיהו מ"ב:י') שירו לה' שיר חדש תהלתו בקצה הארץ יורדי הים ומלואו וגו', [הוי – מה שהיה הוא שיהיה] [45].

(שם)

ואין כל חדש וגו'. דרש רבן גמליאל, עתידה אשה שתלד בכל יום [46] שנאמר (ירמיהו ל"א:ח') הרה ויולדת יחדיו, לגלג עליו אותו תלמיד, אמר, והא אין כל חדש תחת השמש כתיב, אמר ליה, בא ואראך דוגמתו בעוה"ז, נפק אחוי ליה תרנגולת [47].

(שבת ל' ב')

פסוק י

יש דבר וגו'. א"ר יהושע בן לוי, כל מה שתלמיד ותיק עתיד להורות כבר היה וניתן הלכה למשה מסיני, מניין, ממה שכתוב יש דבר שיאמר עליו ראה זה חדש הוא, והרי חבירו מוכיח עליו – כבר היה לעולמים [48].

(מ"ר)

פסוק יא

אין זכרון וגו'. א"ר אחא, אין זכרון לראשונים – זה דור המבול, וגם לאחרונים – אלו אנשי סדום, ועל מי נאמר עם שיהיו לאחרונה אלו ישראל, שנאמר (פי' במדבר) לאחרונה יסעו

[45] יורדי הים כנוי לדורו של משה, ומדייק מיתור לשון זה, דאחרי דכתיב בפ' זה מקצה הארץ עד קצה הארץ הלא גם יורדי הים בכלל, ולכן בא לדרשה. וכלל ענין דרשה זו יש לפרש דהלשון לעתיד לבא שבכאן רומז לזמן תחית המתים [שזכר ענינו כ"פ בס' קהלת], והפסוק שמביא בזה שירו לה' וגו' סופו – ירונו יושבי סלע מראש הרים יצוחו, יונתן תרגם – על המתים שיחיו שיאמרו שירה, ומפרש כאן מי יאמר תחלה שירה לעת ההיא, ואומר דמשה יאמר, ויתכן הכונה למה שדרשו (סנהדרין צ"א ב') אז ישיר משה, שר לא נאמר אלא ישיר מכאן לתחית המתים מן התורה, ולפי"ז יש שייכות שירת משה לתכלית הענין שדרש בזה.

[46] מתבאר מדברי התוס' בע"ז ה' א' ד"ה אין דאיירי בזה לימות המשיח, וע' כתובות קי"א ב'.

[47] פירש"י על מ"ש עתידה אשה שתלד בכל יום, ביום שהרה זו יולדת ולד אחר כמו תרנגולת, וכיון שמשמשות בכל יום, נמצאות יולדות בכל יום דהכי משמע קרא, בכל עת שהיא מתעברת יולדת שממהרת לגמור צורת הולד לזמן מועט, עכ"ל, וכונתו בכל הדברים האלה לרמז שאין הכונה שיהיה ההריון והלידה לולד אחד ביום אחד, יען כי זה גם בתרנגולת אינו כן, כמבואר בבכורות ח' א' שהתרנגולת לאחר שנתעברה שוהה ביצתה כ"א יום.

[48] ר"ל שכל עקרי ההלכות שעתידים התלמידים להעלות מכח חקירותם בתורה ומרמזים ודיוקים בלשון התורה נאמרו למשה בסיני בהלכה פסוקה. ויש בענין זה גירסות שונות בתלמוד ומדרשים, ובתו"ת ס"פ משפטים בפסוק ואתנה לך את לוחות האבן הרחבנו הדבור בענין זה ובארנוהו די הצורך, וראויים הדברים להצטרף לכאן.

[49] ר"ל הלשון עם שיהיו לאחרונה משמע ליה דמוסב על הלשון אין זכרון, והיינו שלא יהיה זכרון לאלה הראשונים והאחרונים עם אלה שיהיה להם הויה וקיום לאחרונה, ודריש מי הם אלה שיהיה להם קיום לאחרונה אלו ישראל, ומה שכינה את הסדומיים בשם אחרונים הוא לגבי דור המבול שהם ראשונים, וכבר בארנו בתו"ת פ'

לדגליהם [49].

(שם)

אין זכרון וגו'. ר, שמעון בן שקפא אומר, אין זכרון לראשונים - אלו המצרים, וגם לאחרונים - אלו העמלקים, ועל מי נאמר עם שיהיו לאחרונה - למחות את זכר עמלק - לישראל [50].

(שם)

אין זכרון וגו'. כמה נסים נעשו לישראל עד שלא יצאו ממצרים ואחר שיצאו, ועליהם הוא אומר אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו, ולמי אני נותן זכרון - לנסים של עוה"ב, דכתיב (ירמיה כ"ג) ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל וגו' ומכל הארצות [51].

(שם)

וגם לאחרונים. כמה נביאים עמדו להם לישראל ולא נתפרשו שמותם, אבל לעתיד לבא הקב"ה בא ומביאן עמו, והיינו דכתיב (זכריה י"ד) ובא ה' אלהי כל קדושים עמך [52], דבר אחר אין זכרון וגו', כמה חסידים ובני תורה היו ראויים להמנות [53] ועליהם הוא אומר וגם לאחרונים [54].

(מ"ר)

פסוק יב

אני קהלת. א"ר שמואל בר רב יצחק, זה היה ראוי להכתב בתחלת הספר ולמה נכתב כאן, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה [55].

(שם)

וישלח בפסוק ואת לאה וילדיה אחרונים דהלשון אחרונים אינו מורה על אחרונים קיצונים לבד אלא גם אשניים להראשונים, יעו"ש.

[50] ע' מש"כ באות הקודם וצרף הבאור לכאן.

[51] ופסוק זה איירי לעתיד, ועיין מענין אגדה זו בברכות י"ב א'.

[52] ר"ל וזה הוא שאמר אין זכרון וגו' כיון שלא נתפרשו שמותן וגם נבואתן, אבל לעתיד לבא יביאן הקב"ה ויהיו ביחד עם הנביאים האחרונים, והיינו דכתיב עם אשר יהיו לאחרונה, כלומר יהיו ביחד עם האחרונים.

[53] לגדולה והוראה בסמיכות חכמים.

[54] נראה דר"ל דלא רק לראשונים בזמן רחוק מאתנו לא נשאר זכרון אלא גם לאחרונים שכמעט אך זה היו לפנינו לא נשאר ג"כ זכרון, וזה הוא מפני כי לא זכו להמנות במעלה הגדולה, וכמ"ש (ב"ב צ"א ב') אפילו ריש גרגותא מן שמיא הוא דאוקמו.

[55] ר"ל דע"ד פשטות הענין היה טוב שיאמר מקודם שהיה מלך וראה בכל אשר נעשה תחת השמים ושבע בתענוגים וכו', ושוב נוכח כי הכל הבל, אבל איך זה אומר מקודם הכל הבל קודם שמספר את כל אשר ראה והרגיש, ועל זה אמר כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, כלומר שסידר הדברים כפי ההרגשות שעלו על לבו ואע"פ שלא על סדר הענינים.

הייתי מלך. ר, אוניא אמר, ג' עולמות ראה שלמה בחייו, הדיוט מלך והדיוט, טפש וחכם וטפש, עני עשיר ועני, ומה טעם – שנאמר אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים, הוינא כד הוינא וכדו לית אנא מידי [56].

(שם)

הייתי מלך. בשעה שירד מלאך בדמות שלמה וישב על כסאו היה שלמה מחזר על בתי כנסיות ובתי מדרשות ובתי גדולי ישראל ואמר אני קהלת הייתי מלך בירושלים [57].

(מ"ר ב' ב')

מלך על ישראל. ולמעלה הוא אומר (פסוק א') מלך בירושלים, מלמד שמקודם מלך על כל ישראל ולבסוף לא מלך אלא על ירושלים [58].

(סנהדרין כ' ב')

פסוק יג

ולתור בחכמה. מהו ולתור בחכמה – תייר לחכמה, כמש"כ ויתורו את ארץ כנען, [דבר אחר ולתור בחכמה] לעשות תואר לחכמה [59].

(מ"ר)

ולתור בחכמה. דבר אחד לתור – לתור ולהותיר, בנוהג שבעולם הפייטן הזה כשהוא עושה חרוזין בא"ב, פעמים מסיים כולו ופעמים אינו מסיים, אבל שלמה כשהיה עושה חרוזין בא"ב היה מותיר ה' אותיות, כמש"נ ויהי שירו חמשה ואלף – ויהי שיורו של

[56] אגדה זו תתבאר ע"פ המבואר באגדות (ע' גיטין ס"ח ב') דלאחר שחטא שלמה הדפו האשמדאי מכסאו והלך בגולה, ופליגי חכמים אם חזר אח"כ לגדולתו או לא, וס"ל להדורש הזה דלא חזר, וא"כ היה סדר עולמו הדיוט ומלך והדיוט, הדיוט – קודם שעלה לגדולה, מלך – כשמלך, והדיוט – לאחר שדחפו האשמדאי, ומסמיך זה על הלשון אני קהלת הייתי מלך, ומהו הלשון הייתי, בעבר, מבואר שזה אמר בתקופת ההדיוטות, ואחרי שכשידוע אמר קהלת בסוף ימיו [כמבואר לפנינו בריש ס' שה"ש], א"כ היתה תקופה זו האחרונה בחייו, ולפי"ז יתבאר הלשון הייתי מלך, כמו שאומר הייתי מה שהייתי ועכשיו אין אני כלום. וחד מ"ד ס"ל דתקופת חייו היתה מלך והדיוט ומלך, מלך מאז שנולד שהרי הובטח למלוכה, הדיוט לאחר שנדחף מהאשמדאי ומלך – שחזר למלוכה, ומדייק זה מלשון שאמר (ז' ט"ו) את הכל ראיתי בימי חיי הבלי, ובלשון חיי הבלי מורה להזמן שהיה בגלותו, כי כן דרך האדם לספר מתלאותיו בעת שרווח לו, ואמנם צ"ע איך יפרנס הלשון הייתי מלך, דהא כיון דמדבר זה בעת שהוא מלך, הול"ל אני קהלת מלך, ואולי יפרש דמכוין בלשון זה לענין שאחריו, ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה, ראיתי את כל המעשים, דברתי אני עם לבי, ואתנה לבי לדעת וגו', דבלשונות אלו הכל מספר מה שעשה וחשב, ומקדים לזה, כי יען אשר בכל המאורעות היה מלך היה יכול להשיג לחקור הכל ולדעת הכל, ויהיה המשך הענין, אני קהלת, יען כי הייתי מלך היתה היכולת בידי לדרוש ולתור בחכמה וכו'.

[57] רומז לדחיפתו מהמלוכה ע"י האשמדאי, וכפי שנתבאר בדרשה הקודמת.

[58] ע' מש"כ לעיל בפסוק א' בדרשה מלך בירושלים וצרף לכאן.

[59] יש לפרש הכונה כי בשני דברים מרבים חכמה, הא' בקיבוץ חכמים שע"י זה מתברר הענין, והב' בספרי למוד טובים, והנה זה העושה קיבוץ חכמים נקרא תייר לחכמה, וזה העורך ספרי למוד טובים נקרא שעושה להחכמה תאר, ערך ומצב [סיסטעמ"א], ואמר בזה שהוא היה עושה שני הדברים למען החכמה, היה עושה אסיפת חכמים וגם היה עושה ספרי למוד בתואר, והיינו שהיה תייר ותואר לחכמה.

משל חמשה ואלף [60].

(מ"ר)

על כל אשר נעשה וגו'. מלמד שלא רק בדברי תורה בלבד היה שלמה תייר, אלא על כל אשר נעשה תחת השמים, כגון האיך ממתיקין את החרדל, האיך ממתיקין את התורמסין [61], האיך [מכינים] יין ומים ופלפלין בשליש [62].

(שם)

ענין רע. רבי בון אומר, זה הממון, וכדרי איבו, דאמר מר אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו, יש לו מנה רוצה לעשות מהם מאתים [63] ורבי יוחנן אמר זה הגזל וכמש"נ (עמוס ט':א') ובצעם בראש כולם [64], ומהו לענות בו, זכה אדם לעשות מצוה בממונו הוא מתפלל ונענה בו, לא זכה – הוא עונה בו ומקטרגו [65].

(שם)

פסוק יד

את כל המעשים. חוץ מתשובה ומעשים טובים [66].

(שם)

פסוק טו

מעות וגו'. תניא, מעוות לא יוכל לתקן – זה שבטל ק"ש של ערבית וק"ש של שחרית או תפלה של ערבית או תפלה של שחרית [67] וחסרון לא יוכל להמנות זה שנמנו חביריו

[60] ר"ל סתם פיישן כשעושה חרוזים בסדר אל"ף בי"ת לפעמים שהוא מסיים בתי"ו ולפעמים שאינו מסיים אותו אבל שלמה כשעשה חרוזים בסדר א"ב השלים הא"ב כולו ועוד חמשה אותיות, וכתב בס' עץ יוסף דיתכן שהם אותיות מנצפ"ך.

[61] מין קטניות הנאכל ע"י תיקון.

[62] ר"ל כל מין ומין יהיה השליש ואז יהיה מתוקן.

[63] לא נתבאר לי הלשון הזה, דהא לפי משמעות הענין הול"ל אין אדם יוצא מן העולם וכל תאותו בידו, אבל חצי תאותו הלא יש לו. ואולי הכונה מוסבת לענין אחר, והוא ע"ד הכתוב בתהלים מ"ט כי לא במותו יקח הכל, וכן ועזבו לאחרים חילם, והדומה, ועיקר החידוש כאן שאין אדם לוקח בידו כל מה שרכש לו בעולמו, ושיעור המאמר – אין אדם מת ולוקח בידו את חצי תאותו, ומפרש למה קרא לטובו ורכושו חצי תאותו ולא כל תאותו, משום דמטבע האדם שלא ידע שבעה, יש לו מנה מבקש מאתים וכו':

[64] ר"ל בראש כל החטאים עומד עון גזל, ועיין לפנינו בתו"ת ר"פ נח בפסוק כי מלאה הארץ חמס.

[65] והוי באור הלשון לענות בו מלשון לענות בו סרה (פ' שופטים) מענין עדות וקטרוג.

[66] לא נתבאר משמעות דרשה זו בלשון את כל המעשים. ויתכן לפרש ע"פ הדרשה דלעיל (ג') מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש, בעמל שתחת השמש הוא דאין לו יתרון אבל בעמל שקודם השמש יש לו ואיזו היא, זו העמל בתורה. ואף כאן דריש הלשון את כל המעשים הנעשים תחת השמש, ודריש ג"כ הא במעשים שקודם השמש [כלומר למעלה מן השמש] אינם הבל, ואיזו הם, תשובה ומע"ט, כלומר, שהם דברים אצילים ורוחנים. ולפי"ז בציון הדרשה במדרש את כל המעשה חסרה המלה "וגו' ", ועיקר הסמך הוא מלשון תחת השמש.

[67] והוא הדין תפלת המנחה, אלא דתפס של ערבית ושחרית דומיא דבטל ק"ש של ערבית ושל שחרית דלא שייך רק בערבית ושחרית. ומתבאר בגמרא דאירי שבטל במזיד, ומכיון שעבר יומו בטל קרבנו, אבל בשוגג כגון שטעה

לדבר מצוה ולא נמנה עמהם [68].

(ברכות כ"ו א')

מעות וגו'. מי שלא אכל לילי יו"ט הראשון אין לדבר תשלומין, ועל זה נאמר מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות [69].

(סוכה כ"ז א')

מעות וגו'. רבי שמעון בן מנסיא אומר, איזה הוא מעוות שאינו יכול לתקן – זה הבא על הערוה והוליד ממנה ממזר [70].

(חגיגה ט' א')

מעות וגו'. רבי שמעון בן יוחאי אומר, אין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן תחלה ונתעוות ואיזה הוא, זה ת"ח הפורש מן התורה [71].

(שם שם)

מעות וגו'. העוה"ב דומה לשבת והעוה"ז – לערב שבת [72] ואם אין אדם מכין בע"ש מה יאכל בשבת, הוי – מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות.

(מ"ר)

מעות וגו'. דבר אחר מעות לא יוכל לתקן – משנתעותו המים משׁשׁת ימי בראשית עוד לא נתקנו [73], וחסרון לא יוכל להמנות – משחסר הקב"ה שנת הלבנה משנת החמה אחד

וכדומה מתפלל בתפלה הסמוכה שתי תפלות. וכתבו הפוסקים דאפי' במזיד אם רצה להשלים משלים בתורת נדבה, ועיין באו"ח סימן ק"ח.

[68] והם כבר עשו מצוה.

[69] איירי ביו"ט של סכות, ולא דמי לקרבן חגיגה דאפשר להשלים [כבסמוך אות ע"ח] משום דהכתוב הוציא חגיגת השבעת ימים כאחד, דכתיב שבעת ימים תחוג, מלמד שכולם ראויין לחגיגה, וכולם תשלומי דראשון הם, מה שאין כן בסעודה, ליל יום טוב הראשון אוכל בסוכה, אבל ליל יו"ט האחרון, שמיני עצרת פטור מסוכה. וע' בס' תפארת ישראל כאן הקשה דכאן אמרו על זה נאמר וכו' וכן בחגיגה ט' א' אמרו על ענינים שונים ג"כ הלשון על זה נאמר, כבדרשות הבאות, ותמוה, אי נאמר אהא לא נאמר אהא, והאיך קאמר בכולם על זה נאמר, יעו"ש שהאריך הרבה לדחוק וליישב, ואני תמה, מה שייך להקשות על כגון זה, הלא לשון הפסוק בזה אינו לעיקר כלל, ועיקר הענין רק כי דבר זה וזה הם ענינים שאי אפשר לתקנם עוד, וע"ד אסמכתא ורמז סמיך בכולם פסוק זה, אשר יכול לכלול הרבה ענינים לעשרות, וראיה לזה שהרי במ"ר מביא כמה וכמה ענינים שתולה אותם בפסוק זה כפי שבאו לפנינו, אלא ודאי כמש"כ.

[70] שהביא פסולים בישראל והן לו לזכרון תמיד, אבל שאר עבירות אין עדיו לפניו, וגם אפשר בתקונם, כמו גזילה וגניבה.

[71] ועיין בדרשה בסמוך דשתי מיני פרישות הן, פרישות במעשים ופרישות בלמוד, והכל בכלל.

[72] כי העוה"ז הוא עולם ההכנה לזכיות בעוה"ב ע"י מצות ומע"ט, ועוה"ב הוא בערך יום שכולו שבת ומנוחה, דשם אין עוד זמן המעשה וקנין השלמות, רק תשלום הגמול לבד.

[73] מבואר במ"ר פרשה בא פ' ט"ו סי' כ"ב דמתחלת הבריאה היה כל העולם מים במים, ואמר הקב"ה ותראה היבשה ולא רצו המים ללכת עד שבעט בהם הקב"ה והיו בורחין ולא ידעו להיכן, ועלו הרים וירדו בקעות, ואל זה רומזת הדרשה כאן, כי מכיון שנתעותו אז בהלוכן לא נתיישרו ולא נתקנו עד עתה. ואמנם יתכן לומר דהלשון משנתעותו המים ט"ס וצ"ל הימים, והכונה דמן אז שנתעות זמן כמות היום והלילה, כי לפעמים זמן משך הלילה גדול מהיום ולפעמים להיפך לא נשתוו, ויהיה לפי"ז ענין זה מקביל להמאמר שבסמוך בענין השתוות השנים.

עשר יום הרי כמה שנים ועבורים ולא הגיעה שנת חמה לשנת לבנה [74].

(שם)

מעות וגו'. דבר אחר מעות לא יוכל לתקן – משנתעותו דור המבול במעשיהם הרעים שוב לא נתקנו [75] וחסרון לא יוכל להמנות – משחסר הקב"ה שנותיהם כמש"נ והיו ימיו מאה ועשרים שנה, עוד לא נמנו [76].

(שם)

מעות וגו'. דבר אחר מעות לא יוכל לתקן זה המעות עצמו מדברי תורה, וחסרון לא יוכל להמנות – זה המחסר עצמו מדברי תורה [77], כי הא דר' יהודה ור"א הוו תני בהדדי, ונסב ליה ר' יהודה אתתא וקדמיה ר"א משבעת ימי המשתה ועברו כמה דמטי ביה ולא מטא [78].

(שם)

וחסרון וגו'. מי שלא חג ביו"ט הראשון חוגג את כל הרגל ויום טוב האחרון של חג [79] עבר הרגל ולא חג על זה נאמר מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות [80].

(חגיגה ט' א')

פסוק יח

כי ברב חכמה וגו'. אמר רב אדא בר חנינא, אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד שערכה של ארץ ישראל הוא, מאי טעמא כי

[74] ר"ל משחיסר הקב"ה היקף מהלך הלבנה במשך השנה כלפי היקף מהלך החמה בשיעור קרוב לי"א יום [ובצמצום י' ימים, כ"א שעות ור"ד חלקים] מן אז והלאה לא נשתנו במהלכן, ולכן עוד היום יחשב שנת החמה יתר על שנת הלבנה בי"א יום, עד לעתיד לבא דכתיב והיה אור הלבנה כאור החמה. ועיין מענין זה בכלל מש"כ בתו"ת פ' בא ר"פ החודש הזה לכם.

[75] לפי שנטבעו במבול.

[76] ר"ל עוד לא נמנו בעוה"ז, אבל לעוה"ב יתוקן וימנו, וכמש"כ כי ימי העץ ימי עמי וכן (ישעיהו ס"ה:כ') כי הנער בן מאה שנה ימות.

[77] מעות עצמו מד"ת כלומר מדרך התורה, ומחסר עצמו מד"ת, שמחסר זמנו מלעסוק בד"ת, שהולך בטל.

[78] עברו כמה זמנים שרצה להשיגו בדרך למודו בעת שבטל הוא ולא היה יכול להשיגו.

[79] ר"ל מי שלא הביא שלמי חגיגתו ועולת ראיה ביו"ט הראשון של סכות מביא אפילו ביו"ט האחרון שהוא שמיני עצרת, והרבותא בזה שאע"פ דשמע"צ רגל בפ"ע הוא לכמה דברים, אפ"ה הוי תשלומין דראשון, משום דילפינן בגו"ש עצרת עצרת מחג המצות דשם ודאי הוי תשלומין דראשון דעצרת דפסח אינו חלוק משלפניו לשום דבר, וכן כתיב שבעת ימים תחוג ודרשינן מלמד שכולן ראויין לחגיגה, וכולן תשלומי דראשון הם, וע' בסוגיא.

[80] כפי דמשמע בסוגיא כאן בענין זה (ע"ב) האי להמנות – להמלאות מבעי ליה וכו', מבואר דדרשה זו נסמכת על סוף הפסוק וחסרון לא יוכל להמנות ולא על תחלתו, וכ"כ התוי"ט, ולכן קבענוה על לשון זה שבפסוק.

[81] יען כי כל ספרי הנביאים הם דברי מוסר, ואלמלא חטאו ממילא לא היו כל אלה הדברים, ורק ס' יהושע שבו הוגבלו חלק כל שבט בא"י דמוכרח לדעת, [ונראה דזה מכוון למ"ש בירושלמי מגילה פ"א ה"ה, הנביאים והכתובים עתידים להבטל לעתיד לבא, ופירשו שם, דכיון שאינן אלא לתוכחות ולעתיד כולם ידעו את ה' ולא יהיו צריכים לזה, והמפרשים לא העירו להתאים אלו שני המאמרים] וגם נ"מ לענין הגבלת ערי מקלט דכתיב ושלשת

ברוב חכמה רב כעס וגו' [81].

(נדרים כ"ב ב')

כי ברב חכמה וגו'. כל זמן שאדם מרבה בחכמה מרבה בכעס [82] וכל זמן שהוא מרבה בדעת מרבה ביסורין [83] הוא שאמר שלמה כי ברוב חכמה רוב כעס ויוסיף דעת יוסיף מכאוב.

(מ"ר)

ויוסיף דעת וגו'. תניא, קטן היודע לאכול כזית דגן בכדי אכילת פרס [84] מרחיקין לק"ש ולתפלה ארבע אמות מצואתו וממימי רגליו, ובגדול אפילו שלא בכדי אכילת פרס, מאי טעמא, ויוסיף דעת יוסיף מכאוב [85].

(סוכה מ"ב ב')

פרק ב

פסוק א

אנסכה בשמחה וגו'. רבי פנחס אמר, אנסכה ואנסכה – אנסה בדברי תורה ואנסה בדברי מינות, אנוסה מדברי מינות לדברי תורה [87], וראה בטוב – בטובתה של תורה [86] [א"כ] מה ת"ל והנה גם הוא הבל [לפי] שכל התורה שאדם לומד בעוה"ז הבל הוא לפני תורה שבעוה"ב, לפי שבעוה"ז אדם לומד תורה ושוכח, אבל לעתיד לבא כתיב (ירמיהו ל"א:ל"ג) נתתי את תורתי בקרבם [88].

(מ"ר)

את גבול ארצך וא"כ צריך לדעת מדתה. והנה אע"פ שכל ספרי הנביאים הראשונים הם רק קורות דברי הימים, ולמה היו נמנעים גם הם, צ"ל דבעקרם גם הם לא נכתבו אלא בשביל הוראת המוסר לעוזבי דרך ה', ואם לא היו חוטאים לא היו צריכים גם לזה, וקיצור השתלשלות הדורות היה נספח לס' יהושע.

[82] צ"ע הא כתיב כעס בחיק כסילים ינוח, וצ"ל דהחכם אע"פ שהוא ערבה בכעס אבל הוא שולט בו מבלי להוציא רוחו בבהלת הכעס, כמש"כ אל תבהל ברוחך לכעוס, משא"כ הכסיל.

[83] כי בשוטה אמרו אין שוטה מרגיש, אין שוטה נפגע, משא"כ מי שהוא בר דעת, וכל שדעתו מרובה הרגשתו מרובה ודקה, וממילא רבה דאגתו ומוסריו.

[84] בכדי שיעור אכילת ג' ביצים.

[85] ולכן הבלו מרובה וחזקה.

[86] ע"ד הכתוב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו.

[87] דריש אנסכה בנוטריקון אנסה כה ואנסה כה, כלומר אנסה בד"ת ואנסה בדברי מינות, וסוף דבר שאחר שנסה בזה ובזה אנוסה מדברי מינות לדברי תורה.

[88] כנראה סמך דרש זה על הלשון בקרבם, ומלה"כ ועל לבם אכתבנה (ירמיהו ל"א:ל"ג). ואמנם י"ל דדריש הלשון נתתי כמ"ש בנדרים ל"ח א' על הפסוק ויתן אל משה, בתחלה היה משה לומד תורה ומשכחה, לומד ומשכחה, עד שנתנה לו במתנה, שנאמר ויתן אל משה, ור"ל דדריש הלשון ויתן שהמתנה אינה חוזרת, וה"נ הכונה נתתי – במתנה, ולכן לא ישכחו עוד. ועיקר כונת הדרשה, כי בעוה"ז הדעת מעטה והעמל רב, ואין זה תכלית ומטרה.

אנסכה בשמחה וגו'. רבנן אמרי [מהו אנסכה – אנתכה] ינתך יצר רע לפני יצר טוב [89], וראה בטוב – בטובתו של עוה"ב, ומה ת"ל והנה גם הוא הבל [לפי] שכל שלוה שאדם רואה בעוה"ז הבל הוא לפני שלותה של עוה"ב, שבעוה"ז אדם מת ומוריש שלותו לאחר, אבל לעוה"ב כתיב (ישעיהו ס"ה:כ"ב) לא יבנו ואחר ישב.

(שם)

פסוק ב

לשחוק וגו'. כתיב הבא לשחוק אמיתי מהולל ולשמחה מה זה עושה, ולהלן כתיב (ז') טוב כעס משחוק, ושוב כתיב (ח') ושבחתי אני את השמחה, הא כיצד, טוב כעס משחוק – טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעוה"ז משחוק שמשחק על הרשעים בעוה"ז [90] ולשחוק אמרתי מהולל – זה שחוק שמשחק הקב"ה עם הצדיקים בעוה"ב [91], ושבחתי אני את השמחה – זו שמחה של מצוה [92], ולשמחה מה זו עושה – זו שמחה שאינה של מצוה, ללמדך שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שתוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך דבר שמחה של מצוה [93].

(שבת ל' ב')

לשחוק וגו'. א"ר אבא בר כהנא, לשחוק אמרתי מהולל, מה מעורבב השחוק שהעובדי

---

[89] מפרש המלה אנסכה משורש נסך והכ"ף הוא מן השרש [ובא מארך בקמ"ץ וה"א כמו אדבְרָה] ודומה הוא להשרש נתך שהוראת שניהם הוא התכה ויציקה כמו הפסל נסך חרש (ישעיהו מ':י"ט) התיכו עבדיך את הכסף (מלכים ב כ"ב:ט') שיהא היצה"ר נתוך ונמס לפני היצ"ט.

[90] יתבאר ע"פ מ"ש בהוריות י' ב' אשריהם לצדיקים שמגיע אליהם בעוה"ז כמעשה הרשעים בעוה"ב, והיינו שסובלים עוני וצער בעוה"ז כמו שהרשעים סובלים בעוה"ב, שבעבור זה מקבלים שכרם משלם בעוה"ב כמו שהרשעים מקבלים כזה בעוה"ז, שאין טובת עוה"ז לעומת הטובה הנצחית של עוה"ב אלא כשחוק, והיינו הטעם שמשפיע הקב"ה טובה על הרשעים בעוה"ז, ויתפרש לפי"ז סוף לשון הכתוב שם כי ברוע פנים ייטב לב, כי ברוע פנים שמראה הקב"ה לצדיקים בעוה"ז [ונקרא זה רוע פנים, מפני שאין זה רעה אמתית, כי אם לפנים] ייטב לב בעוה"ב.

[91] ויתפרש לפי"ז הלשון מהולל מלשון הלל ושבח, ומפרש המשך הפסוק, אמרתי אני אנסכה בשמחה וראה בטוב בעוה"ז והנה גם הוא הבל, ולְמַה אמרתי מהולל [הלל] – לשחוק של צדיקים בעוה"ב, כמבואר.

[92] ומה שסיים שם אשר אין טוב לאדם תחת השמש כי אם לאכול ולשתות ולשמוח – יתבאר ע"פ המבואר להלן בפרשה זו פסוק כ"ד, כל אכילה ושתיה שבקהלת, בתורה ובמעשים מדבר, יעו"ש, ויתפרש ושבחתי אני את השמחה – השמחה הידועה, שיונח עליה לשון שמחה מוחלטה, והיא שמחה של מצוה, ורש"י פי' שמחה של מצוה כגון הכנסת כלה, ולא ידעתי למה לא פירש כפשוטו שמחה שעם קיום מצוה ומע"ט, ובהיפך ממה שכתוב תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה, וכ"א בברכות ל' ב' ר' ירמי' חזיי' לר' זירא דהוי בדח טובא, אמר ליה בכל עצב יהיה מותר, אמר ליה אנא תפילין מנחנא, ועוד שם הרבה מעין מאמרים כאלה.

[93] טעם הלמוד מכאן הוא, משום דהמצוה הנעשית בשמחה היא משרה שכינה על העושה, דהיינו רוממות ומעלות הנפש.

כוכבים שוחקים בבתי קרקסאות ובבתי תיטריאות שלהם [94], ולשמחה מה זו עושה – מה טיבו של ת"ח להכנס לשם [95].

(מ"ר)

לשחוק וגו'. דבר אחר לשחוק אמרתי מהולל, מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על דור המבול [96], שנאמר (איוב כ"א) ישאו בתוף וכנור יבלו בטוב ימיהם, וכיון שאמרו מה שדי כי נעבדנו, אמר הקב"ה, ולשמחה מה זו עושה – חייכם שאמחה אתכם מן העולם [97].

(שם)

לשחוק וגו'. דבר אחר לשחוק אמרתי מהולל, מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על אנשי סדום [99], וכשאמרו נשכח תורת הרגל מבינינו [98] כמש"נ (איוב כ"ח) פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל [100], אמר להו הקב"ה, ולשמחה מה זו עושה, חייכם שאשכח אתכם מן העולם, שנאמר וה' המטיר על סדום וגו'.

(שם)

לשחוק וגו'. דבר אחר לשחוק אמרתי מהולל, מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על אלישבע בת עמינדב [101] שראתה די שמחות ביום אחד, משה יבמה מלך, נחשון אחיה

[94] נראה דר"ל מה מעורבב השחוק, אוי לו לשחוק כזה המעורבב עם הוללות, ודרש מהולל מלשון סבאך מהול במים.

[95] בילקוט הגירסא מה שמחת הת"ח שם, וקרוב לומר דמפרש ולשמחה – לשמחת התורה, כנוי לת"ח שהתורה משמחתו כמש"כ פקודי ה' ישרים משמחי לב, מה זו עושה שם. ולפי"ז יתפרש למה זה תמה רק על ת"ח במניעת הכניסה לשם, ולא על כל אדם כמ"ש בע"ז י"ח ב' אשרי האיש אשר לא הלך לטרטיאות ולקרקסיאות וכו', יען האיש ההמוני אולי יש לו איזה התנצלות שהולך כדי להפיג צערו ועצבותו, אך הת"ח שהתורה משמחתו למה לו להכנס לשם.

וגם יש לפרש מה שאמר דוקא ת"ח ע"פ מ"ש בשבת ק"נ א' הולכין לטרטיאות ולקרקסיאות לפקח על עסקי רבים. והנה לפי"ז לאדם המוני יש לפעמים איזו אמתלא דתכלית הלוכו לשם הוא לטובת הרבים, משא"כ בת"ח אמרו במ"ר לקמן (ז' ז') על הפסוק כי העושק יהולל חכם, דלחכם אין להתעסק אף בצרכי רבים מפני שעושקים ממנו תלמודו, וא"כ אין לפניו גם אמתלא זו.

[96] יש לפרש כונת הלשון מה מעורבב השחוק ע"ד הכתוב יושב בשמים ישחק, כלומר שמדת הדין שוחקת על רעתם הקרובה לבוא, וכן יתפרש בדרשות הבאות.

[97] ואמנם צריך באור הלשון מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין, מה עירוב בזה, והלא בפרט זה השחוק הוא שחוק תמים, אחרי דבאמת רשעים היו, וצ"ל ע"פ מ"ש בברכות י' ב' מי חדי הקב"ה במפלתן של רשעים, וכן אמרו (סנהדרין ל"ח ב') שאמר הקב"ה למלאכים בשעת טביעת המצרים מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה, הרי דגם במקרים כאלה מצטער כביכול הקב"ה, וא"כ שייך באמת ערבוב השחוק כין שאין הקב"ה חפץ באבדת הרשעים, ואין השחוק תמים. וכן צריך לפרש בדרשה הבאה.

[98] כלומר להשכיח רגלי אורחים עניים מארצם, שהיו מענים אותם ביסורין, כמבואר באגדות.

[99] עיין מש"כ הבאור לעיל אות י"א וי"ב וצרף לכאן.

[100] כלומר פרץ נחל אש וגפרית ממקום שהוא נובע וניגר [מלשון מים מוגרים (מיכה א')], הנשכחים מני רגל אלו אנשי סדום ששכחו רגלי תורת אורחים, כמש"כ באות הקודם.

[101] אשת אהרן, ור"ל ששחקה מדה"ד על שמחת אלישבע ששמחה הרבה על גדולתה בעוד ששמחתה היתה עד ארגיעה, כדמפרש.

נשיא ראש הנשיאים, אהרן בעלה כהן גדול, שני בניה סגני כהונה [102], וכיון שנכנסו להקטיר שלא ברשות נשרפו ונהפכה שמחתה לאבל, הוי, ולשמחה מה זו עושה.

(שם)

לשחוק וגו'. דבר אחר לשחוק אמרתי מהולל, מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על שלמה [103], שהרבה לו נשים וכסף וזהב כנגד מצות התורה, אמר ליה הקב"ה, ולשמחה מה זו עושה, רד מכסאי, באותה שעה ירד מלאך בדמות שלמה וישב על כסאו [104].

(שם)

פסוק ג

למשוך ביין וגו'. למשוך ביין – ביינה של תורה, ולבי נוהג בחכמה – בחכמתה של תורה [105], ולאחוז בסכלות – בסכלתנותא [בתבונה] [106].

(מ"ר)

פסוק ד

הגדלתי מעשי וגו'. א"ר חייא בר נחמיה, וכי אין הכתוב משמיענו אלא עשרו של שלמה, הא אין מדבר אלא בדברי תורה, הגדלתי מעשי – כמש"נ והלוחות מעשה אלהים המה [107], בניתי לי בתים – בתי כנסיות ובתי מדרשות [108], נטעתי לי כרמים – אלו שורות

[102] קאי על נדב ואביהוא, ומה דלא חשיב אלעזר ואיתמר מפני שהם כהנו אחר מות נדב ואביהוא כמבואר בפ' במדבר וימת נדב ואביהוא ויכהן אלעזר ואיתמר תחתם, ובזבחים ק"ב א' ובאיזו מדרשים הגירסא ה' שמחות וחשיב פינחס בן בנה משוח מלחמה, אבל בסע"ר סוף פרק ז' ובסוף מדרש משלי הגירסא כמו כאן, וצ"ל דהגירסות מן ד' שמחות ס"ל כמ"ד לא נתכהן פינחס עד שהרגו לזמרי (זבחים ק"א ב') וא"כ בעת מקרה נדב ואביהוא סגני כהונה עדיין לא נתכהן פינחס. ומה דתלה השמחה באלישבע ולא באהרן, י"ל משום דאהרן לא תלה כל הגדולות האלה בזכותו רק מחסדי ה' אתו ולכן לא החזיק טובה לעצמו לשמוח בכל אלה, משא"כ הנשים אין דעתן תקיפה כל כך להבליג על רגשותיהן ושמחותיהן הפנימיות.

[103] כמש"כ לעיל אות ט"ז.

[104] באגדה דריש פ"ז דגיטין מבואר שהוא האשמדאי מלך השדים.

[105] אבל אי אפשר לפרש למשוך ביין את בשרי כפשוטו להרבות בשתיית יין, יען דכיון דסיים ולבי נוהג בחכמה וזה אי אפשר במרבה בשתיית יין כמש"כ במשלי כ' לץ היין הומה שכר כל שוגה בו לא יחכם, ולכן דריש יין כנוי לתורה וכמש"כ לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי שאמרה כן החכמה שכתוב בריש הענין (משלי ט':ה'), וכן דרשו כי טובים דודיך מיין – מיינה של תורה.

[106] תרגום של תבונה – סכלנותא, וכן (קהלת י':א') יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט, כלומר תבונה מעט, והוכרח כאן לדרוש כן ולא בפשיטות בטפשות, כלומר לבטל את כל עניני החכמה ולהשתעשע בתענוגות העוה"ז, יען כי א"כ הוא סותר עצמו תוך דבורו, באמרו מקודם ולבי נוהג בחכמה ואיך זה יאמר מיד ולאחוז בסכלות, לכן מפרש כי שם סכלות הוא שם נרדף ומשותף עם שם חכמה, כדמפרש.

[107] ר"ל הגדלתי הרבצת התורה באמצעים שונים, כדמפרש.

[108] דריש בניתי לי בתים ע"ש הכתוב במ"א ח' בנה בניתי בית זבול, הבית אשר בניתי, דמכוין למקדש, וכאן מכוין לבתי כנסיות ומדרשות שנקראים מקדש מעט.

של ת"ח שהן יושבין שורות שורות בכרם [110], עשיתי לי גנים ופרדסים אלו משניות [109], ונטעתי בהם עץ כל פרי – זה התלמוד [112], עשיתי לי ברכות מים – אלו הדרשנין [111], להשקות מהן יער צומח עצים – אלו התנוקות, קניתי לי עבדים ושפחות – אלו העובדי כוכבים, שנאמר וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי [113], ובני בית היה לי – זה רוח הקודש [114], גם מקנה בקר וצאן, אלו הקרבנות, כנסתי לי גם כסף וזהב – אלו דברי תורה דכתיב בהו הנחמדים מזהב, וסגולת מלכים [זו התורה], שנאמר (משלי ח') בי מלכים ימלוכו [115], והמדינות – אלו תלמידי חכמים שמדיינין בהלכה, עשיתי לי שרים ושרות – אלו התוספתות [116], ותענוגות – אלו האגדות שהן ענוגו של מקרא, שדה ושדות – דינים זכרים ודינים נקבות [117].

(מ"ר)

הגדלתי מעשי וגו'. רבי יהושע בן לוי פתר קראי בכניסת ישראל לארץ [118], הגדלתי מעשי – כי תבאו אל ארץ מושבותיכם ועשיתם אשה לה', בניתי לי בתים – כמש"כ (פ' ואתחנן) ובתים מלאים כל טוב, נטעתי לי כרמים עשיתי לי גנות ופרדסים כמש"נ (שם) כרמים וזיתים אשר לא נטעת, עשיתי לי ברכות מים, כמש"נ (שם) ארץ נחלי מים, להשקות מהם יער צומח עצים – שאפילו קנים של חצים לא חסרה א"י [119], קניתי לי עבדים ושפחות – כמש"נ וגם ערב רב עלה אתם, ובני בית היו לי – אלו הגבעונים שעשאן יהושע

[109] כי המשנה הוא יסוד כל התורה שבע"פ, ונדמתה לגן ופרדס שהם היסוד לגדולי הפירות.

[110] כמבואר במס' עדיות פ"ב מ"ו, העיד ר' ישמעאל לפני חכמים בכרם ביבנה וכי בכרם היו יושבין אלא אלו סנהדרין שהיו יושבין שורות שורות בכרם, וע' סנהדרין ל"ז א', וגם אפשר ליחס שם כרמים לסנהדרין ע"פ הכתוב (הושע ב') ונתתי לה את כרמיה ותרגומו ואמני לה ית פרנסי, הרי שהפרנסים ומנהיגים מכונים בשם כרמים וגם סנהדרין בכלל.

[111] הדורשים בקהל עם, ומכונים בשם ברכות מים ע"ש הכתוב הוי כל צמא לכו למים וכל הצמא לדבר ה' הולך לשמוע אל הדורש אשר תכליתו לרוות צמאון השומעים. וגם יש לפרש הכונה ע"פ מ"ש דדברי אגדה ודרש מושכים את לבו של אדם, וברכות מים הם מעיינות נמשכים.

[112] כמש"כ באות הקודם, כי המשנה היא יסוד כל התורה שבע"פ, וכל מה שנתחדש בתלמוד מרומז בלשון המשנה, ועל לשון המשנה הכל בנוי.

[113] מפרש קניתי לי מעין הלשון ואת הנפש אשר עשו בחרן שנדרש על הגרים שגיירו אברהם ושרה, וה"נ כן, שספח מבני האומות על עדת ה'.

[114] מלשון הכתוב במשה בכל ביתי נאמן הוא.

[115] ותחלת הענין מפרש שמאמר זה תקרא החכמה והתבונה, כלומר התורה.

[116] עיין בהקדמת הרמב"ם ליד החזקה שמתכלית התוספתות לבאר עקרי ועניני המשנה, והן תכללנה את יפיה ונעימותה, כהוספת ההוד וההדר אשר ישוו על תענוגות המלך, המשוררים והמשוררות, בנועם זמרתם.

[117] אולי סמיך לדרוש המלה שדה כמו שודא דדייני, ולאו דוקא דיינים ממש, דהא אשה פסולה לדון, אלא ר"ל שופטות ומשגיחות, וכמו דבורה אשת לפידות, או דהפי' דיני, כלומר, קבעתי ופרשתי הדינין המיוחדין לגברים ולנשים.

[118] ר"ל ששלמה נשא משא על תהלת א"י, ופתח בכניסת ישראל לתוכה.

[119] הם עצים דקים כקנים שעושים מהם חצים ואינם גדלים אלא באיים רחוקים, ודריש כן מלשון צומח עצים דמיותר הוא דפשיטא הוא, דהלא זה תכונת שם יער שצומח עצים, לכן דורש על מין עץ שהוא יקר כעצי פרי.

חוטבי עצים ושואבי מים, גם מקנה בקר וצאן הרבה היה לי כמש"נ (פי' מטות) ומקנה רב היה וגו', כנסתי לי גם כסף וזהב – כמש"נ (תהלים ק"ה) ויוציאם בכסף וזהב, וסגולת מלכים והמדינות – זו ביזת עוג וביזת מדין, עשיתי לי שרים ושרות – משוררים זכרים ומשוררות נקבות [121] ותענוגות בני האדם – זה ענוגן של ארץ ישראל [120] שדה ושדות – תפנוקין ותפנוקיין [122].

(שם)

פסוק ח

שרים ושרות וגו'. שרים ושרות – אלו מיני זמר, ותענוגות בני האדם – אלו בריכות ומרחצאות, שדה ושדות – מרכבות שדה ושדתין [123].

(שם)

פסוק ט

מכל שהיה לפני. וכי מי היה לפניו – דוד אביו [124].

(שם)

אף חכמתי עמדה לי. א"ר אחא, אמר שלמה, כל תורה שלמדתי באף נתקיימה בי בזקנותי [125].

(שם)

פסוק י

וכל אשר שאלו וגו'. וכל אשר שאלו עיני – בנשים, לא אצלתי מהם [126].

(מ"ר)

---

[120] לא נתבאר ענין זה, ויתכן דהכונה ע"פ הכתוב ארץ וגו' ולא תחסר כל בה וגו', ובזה מיוחדת א"י בין כל הארצות.

[121] לפי המשך הענין דרשות כל המלות שבפסוק זה דאיירי בעניני קודש אפשר לפרש הכונה שגם הנשים שבא"י אמרו שירת קודש כמו שירת מרים ודבורה אשת לפידות.

[122] דריש שדה מלשון לשד השמן שהן תפנוקין שונים.

[123] מיני מרכבות של נוי בים וביבשה, ובלשון חז"ל שדה תיבה ומגדל, ובפ"ו מ"ה דמקואות השידה והתיבה שבים, ורש"י כאן בנמרא פי עגלה למרכבת נשים ושרים.

[124] ר"ל וא"כ הוסיף חכמה גם על דוד אביו, ואמנם מפני כבוד אב לא פירש כן מפורש.

[125] יתכן דמרמז למה שלמד ביניעה, וזהו באף – בזעת אף, ויש גירסות שונות ופירושים שונים בדרשה זו. וגם אפשר לפרש כונת הדרשה ע"פ מ"ש בסוף ברכות ס"ג ב' עה"פ דמשלי ומיץ אף יוציא דם, כל תלמיד שרבו כועס עליו והוא שותק זוכה להבחין בין טמא לטהור, וזהו שאמר תורה שלמדתי באף, באפו של רבי, ובזכות שתיקתי נתקיימה תורתי בי.

[126] יתכן דמרמז לשון שאלו עיני ע"פ מה שכתוב בו (ד"ה ב' י"א) וישאל המון נשים, וע"פ הדרשה ואחרי עיניכם – זו הרהורא דעבירה.

מכל שמחה. זו שמחת העושר. דבר אחר מכל שמחה – זו שמחת הנשים [127].

(שם)

לבי שמח מכל עמלי. זו פרשת חלה ויש אומרים זו פרשת נסכים [128].

(שם)

חלקי מכל עמלי. פליגי רב ושמואל, חד אמר חלקי מכל עמלי – מקלו, וחד אמר – גונדו [129], מלמד שלבסוף לא מלך שלמה אלא על מקלו בלבד [130].

(סנהדרין כ' ב')

חלקי מכל עמלי. בשעה שירד שלמה מכסאו ומלאך בדמותו ישב עליה, היה מחזר על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות ועל בתי גדולי ישראל ואמר אני קהלת הייתי מלך והיו מכין אותו בקנה ונותנין לפניו קערה של גריסין, באותה שעה בכה ואמר וזה היה חלקי מכל עמלי [131].

(מ"ר פרשה זו פסוק ב')

פסוק יב

ופניתי. ופניתי – ופיניתי, כספל הזה שנתמלא בשעתו ונשפך בשעתו כך למד שלמה תורה בשעתו ושכחה בשעתו [132].

(מ"ר)

[127] כמ"ש בשבת קנ"ב א' שמחת לב – אשה, וביבמות ס"ב ב' השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, והוא שאמר הכתוב ושמחת אתה וביתך, וע' תוס' ר"ה ו' ב'.

[128] סמך על הדרשה לקמן פרשה ט' על הפ' לך אכול בשמחה לחמך זו פרשת חלה, ושתה בלב טוב יינך זו פרשת נסכים, וכפי המתבאר לעיל פסוק ד' דכל הענין בעניני תורה איירי, יעו"ש.

[129] כלי של חרס.

[130] איירי לאחר שטרדו האשמדאי מכסאו וממלכותו כמבואר באגדה דגיטין ס"ח ב' ולעיל בפסוק ב' ובדרשה הסמוכה בזה.

[131] כמש"כ באות הקודם דאיירי לאחר שטרדו האשמדאי ממלכותו. ואמנם לא נתבאר על מה מוסב הלשון וזה היה חלקי מכל עמלי ולמה מדייק באותה שעה, ויתכן לומר דהכונה כי אע"פ שנטרד מכל מלכותו ואבד כל טובו וסגולותיו, אך זה נשאר לו בטבעו שנשאר מפונק ואסטניס במאכל ובמשתה כאשר התרגל במשך מלכותו, ולא היה יכול לסבול מאכלים פשוטים וגסים הנועדים להמון העם, והנה מבואר בכ"מ שהגריסין הם מין פולין פשוטים הנאכלים להמון העם, ועתה כשנתנו לו מאכל של גריסים והכריחו אותו לאכלם ולא היה יכול לאכלם כי לא היה רגיל בכאלה מפני תפנוקו ואסטניותו מכבר, בכה ואמר זה חלקי מכל עמלי, כלומר לא נשאר לי מאומה מסגולותי וטובותי כי אני אסטניותי שאינני רגיל במאכלים פשוטים ועתה באתי לידי כך ומכריחים אותי לאכלם.

[132] מקודם אמר והוספתי חכמה על כל אשר היה לפני, הרי דרכש חכמה למדי, וא"כ מה זה שאמר אח"כ ופניתי אני לראות חכמה, אלא מפני שנפנה לעסוק במעשיו כמ"ש ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי היה שוכח תורתו, ודריש ופניתי בפעל עומד - פניתי אל החכמה, וכן דריש ופניתי בפעל יוצא מלשון פניתי את הבית, כלומר פניתי ממני את החכמה, וכמו שדרשו במדרש משלי בשם אגור בן יקה (שם כנוי לשלמה), שאגר חכמה והקיאה. ובאור הלשון בשעתו הוא קודם שחטא ואחר שחטא.

והוללות וסכלות. רבי חנינא בר פפא אומר, הוללות זו הוללות של מלכות בבל, וסכלות – אלו הטרחות [134], ור' סימון אמר, הוללות זו הוללה של מינות וסכלות זו הטפשות [133].

(מ"ר)

כי מה האדם וגו'. אם יאמר לך אדם יכול אני לעמוד על עקרו של עולם [135], אמור לו, אחרי המלך בשר ודם א' אתה יכול לעמוד [136] אחר מלך מלכי המלכים הקדוש ב"ה האיך אתה יכול לעמוד.

(שם)

אשר כבר עשוהו. עשהו אין כתיב כאן אלא עשוהו, כביבול הקב"ה ובית דינו, ואם תאמר שתי רשויות הן, כבר נאמר (פ' האזינו) הוא עשך ויכוננך.

(שם)

פסוק יג

יתרון לחכמה וגו'. תני בשם ר' מאיר, כשם שיש יתרון בין האור ובין החושך כך יש יתרון בין דברי תורה לדברי הבלים [137].

(שם)

פסוק יד

החכם עיניו בראשו. וכי הכסיל עיניו ברגליו הם, אלא עד שהחכם בראשו של דבר הוא יודע מה בסופו [138].

(ירושלמי סוטה פ"ח ה"י)

החכם עיניו בראשו וגו'. דבר אחר החכם עיניו בראשו זה אברהם אבינו, והכסיל בחשך הולך זה נמרוד [139], ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני – זה נקרא מלך וזה נקרא מלך [140], ולמה חכמתי אני יותר ולמה מסרתי נפשי על קדושת שמו של הקב"ה, אלא כשישראל נכנסין לצרה הם אומרים זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך, שמא

[133] ר"ל שלמד לדעת דעות כל בני האדם, אפילו של הטפשים.

[134] של מלכות בבל שהיתה מכבדת עולה על האומות, וקרוב לומר דדריש וסכלות כמו וסבלות בחלוף אותיות בכל"ם.

[135] ר"ל על עקרי ויסודי הנהגת העולם, שמתנהג הקב"ה כך וכך עם זה ועם זה.

[136] כמש"כ לב מלכים אין חקר.

[137] לכאורה פשוט הוא ואין צריך לפרש. ויתכן הכונה דמוסב על הלשון וראיתי אני, ור"ל דמי שמתבונן בדעת הסכלות הוא יבין ביותר את יתרון החכמה, משא"כ מי שמתחלה עסקו בתורה הוא לא יוכל להבין כ"כ במעלת התורה על דבר זולתה, כיון שלא התרגל בכל דבר זולת התורה.

[138] מפרש עין בכנוי על ההשקפה הרעיונית, מלשון והאר עינינו בתורתך.

[139] שלא ראה סוף מעשיו באברהם בעת שהשליכו אותו לכבשן האש שיצילו ה'.

[140] באברהם כתיב נשיא אלהים אתה בתוכנו, ובנמרוד כתיב ותהי ראשית ממלכתו [וגם הוא אמרפל, כמבואר בעירובין נ"ג א'] וע' לפנינו בתו"ת פ' לך בפסוק ויהי בימי אמרפל.

אוה"ע אומרים זכור למעשה נמרוד, הדא הוא דכתיב ואיך ימות החכם עם הכסיל [141].

(שם)

החכם עיניו בראשו וגו'. דבר אחר החכם עיניו בראשו זה משה, והכסיל בחושך הולך זה בלעם [142], ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל גם אני יקרני, זה נקרא נביא וזה נקרא נביא [143], א"כ למה חכמתי אני יותר, למה נתתי נפשי על התורה, אלא כשישראל נכנסין לצרה הם אומרים ויזכור ימי עולם משה עמו (ישעיה ס"ג), שמא אוה"ע אומרים ויזכור ימי עולם בלעם עמו, הדא הוא דכתיב ואיך ימות החכם עם הכסיל [144].

(שם)

החכם עיניו בראשו וגו'. דבר אחר החכם עיניו בראשו זה דוד מלך ישראל והכסיל בחושך הולך זה נבוכדנצר, ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל יקרני, זה בנה ביהמ"ק [145] ומלך ארבעים שנה וזה החריבו ומלך ארבעים שנה [146], א"כ למה חכמתי אני יותר ולמה נתתי נפשי על בנין ביהמ"ק, אלא למחר שלמה עומד ובונה ביהמ"ק ואומר (דה"ב ו') זכרה לחסדי דוד עבדך, שמא אויל מרודך עומד ואומר זכרה לחסדי נבוכדנצר עבדך, הדא הוא דכתיב ואיך ימות החכם עם הכסיל [147].

(מ"ר)

החכם עיניו בראשו וגו'. דבר אחר החכם עיניו בראשו, זה הלוקח חטים לשלש שנים, והכסיל בחשך הולך זה שלקח חטים לשנה אחת [148], ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל יקרני, זה אוכל וזה אוכל, א"כ למה חכמתי אני יותר ולמה משכנתי בגדי להכין לי מזוני, אלא למחר שנת בצורת באה, זה אוכל ביוקר וזה אוכל בזול, הדא הוא דכתיב ואיך ימות

[141] ר"ל ואיך אפשר להשוות מיתת זה לזה, שזה אע"פ שגופו מת אבל זכרו חי וקיים לעד, משא"כ זה נמרוד כשמת, עבר ובטל זכרו מן העולם.

[142] שלא ראה מראש שקללותיו יתהפכו לברכות כמש"כ ויהפך ה' אלהיך את הקללה לברכה, ואם ראה כן היה מונע מלקלל כדי שלא תסופנה ברכותיהם.

[143] כנודע הדרשה ולא קם נביא בישראל כמשה, בישראל הוא דלא קם, אבל באוה"ע קם ומנו בלעם.

[144] כמשכ"ל אות נ"ו.

[145] כלומר דוד, ולאו דוקא בנה, דהא שלמה בנה, אלא הוא החל לבנות היסודות וגם הכין הכל, כמבואר במ"ר ריש שה"ש, וע' בזבחים נ"ד ב'.

[146] קאי על נבוכדנצר, ואע"פ שהוא מלך מ"ה שנה כדיליף בפ"ק דמגילה מקראי, בכ"ז לא אמר אלא מ' משום דדוד לא מלך אלא מ', והכונה שזכה למלכות כדוד, ומכש"כ כיון שזכה יותר מדוד קשה ביותר.

[147] כמשכ"ל אות נ"ו.

[148] יתבאר ע"פ מ"ש במנחות ק"ג ב' והיו חייך תלואים לך מנגד זה הלוקח תבואה משנה לשנה, והיינו שחייו תלואים לו מדבר שהוא זולתו, דהיינו הכסף, ועיין מש"כ בתו"ת פ' תבא בפסוק הנזכר.

[149] ר"ל ואיך יכול למות בשוה החכם האוכל לשובע נפשו [מפני שאוכל בזול] לזה הכסיל האוכל בצמצום לסבת אכילתו ביוקר.

החכם עם הכסיל [149].

(שם)

החכם עיניו בראשו וגו'. דבר אחר החכם עיניו בראשו, זה תלמיד חכם שרגיל במשנתו [150], והכסיל בחושך הולך – זה שאינו רגיל במשנתו, ואמרתי אני בלבי כמקרה הכסיל יקרני, זה נקרא רבי וזה נקרא רבי, זה חכם וזה חכם, א"כ למה חכמתי אני יותר ולמה נתתי נפשי על תורתי, אלא למחר שניהם נכנסין לבית הועד או למקום אחר ושואלין לזה ולזה, זה נשאל ומשיב וזה נשאל ואינו משיב, הדא הוא דכתיב ואיך ימות החכם עם הכסיל.

(שם)

והכסיל בחשך הולך. תניא, לעולם הלכה כבית הלל, והרוצה לעשות מחומרי בית שמאי וחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר והכסיל בחושך הולך [151].

(עירובין ו' ב')

פסוק יט

ומי יודע וגו'. רבי מאיר היה מרויח שלש סלעים בכל שבוע, והיה אוכל ושותה בחד ומתכסי בחד ומפרנס לרבנן בחד, אמרו ליה תלמידיו, רבי, לבניך מה יהיה, אמר להם, אם יהיו צדיקים הלא כבר אמר דוד ולא ראיתי צדיק נעזב וגו', ואם לאו, למה זה אניח את שלי לאויבי המקום, לפיכך אמר שלמה, ומי יודע החכם יהיה או סכל וישלט בכל עמלי.

(מ"ר)

[150] ר"ל שחוזר ושונה משנתו תמיד. ויתבאר ע"פ מה שדרשו חז"ל (קדושין ל"א א') ושננתם שיהיו ד"ת מחודדים בפיך, שאם ישאלך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו, והיינו עיניו בראשו לשנן היטב, שמא ישאלוהו.

[151] מפרש בגמרא דזה הוראה לדורות, דכל היכי דמשכחת תרי תנאי ותרי אמוראי דפליגי אהדדי כעין מחלוקת ב"ש וב"ה לא יעשו כקולותיו של זה וכקולותיו של זה ולא כחומרותיו של זה וכחומרותיו של זה, אלא או כקולותיו וכחומרותיו של זה או כקולותיו וכחומרותיו של זה. ואמנם פשוט הדבר כי איסור זה לנהוג כחומרותיו של זה וכחומרותיו של זה הוא רק היכי דאלה שתי החומרות סתרי אהדדי, וכגון שדרה וגלגולת של מת דלב"ש לא הוי חסרון אלא בב' חוליות ואם חסרה אחת עדיין מטמא באהל, וגבי טרפה נמי לא הוי חסרון וכשרה, ולב"ה הוי חסרון לגבי מת וחומרא לגבי טרפה, ולכן מאן דעביד בטרפה כבית הלל ובמת כב"ש הוי כסיל, דהא סתרי אהדדי, דהכא הוי חסרון והכא לא הוי חסרון.

[152] דריש הלשון וסבותי, ומפרש דהכי קאמר, כבר יאשתי מליגע ועכשיו סבותי את לבי מליאש עוד, לפי שחשבתי כמו שאחרים יגעים לי כך אני יגע לאחרים. ואולי פירושו כי אך תקות לבו אבדה אך עמלו לא עזב מטעם שמפרש. ומצינו כעין רעיון זה באגדה דתענית בזקן אחד שנטע פרדס שיתבשל לאחר הרבה שנים, ושאלוהו על מעשיו אלה אחרי שבודאי לא יחיה עד העת ההיא, והשיב, כשם שהכינו אבותי לי כך אנכי אכין לבני וכו'.

פסוק כ

וסבותי וגו'. וסבותי אני לייאש את לבי מליגע וחזרתי ואמרתי, כשם שיגעו אחרים לי כך אני יגע לאחרים [152].

(שם)

פסוק כא

אדם שעמלו בחכמה וגו'. א"ר יודן, מצינו שהקב"ה קרוי אדם, כמש"נ (יחזקאל א') ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם, לפיכך אמר שלמה, כי יש אדם שעמלי בחכמה – כמש"נ (משלי ג') ה' בחכמה יסד ארץ, בדעת – כמש"נ (שם) בדעתו תהומות נבקעו, ובכשרון – כמש"נ (תהלים ל"ג) בדבר ה' שמים נעשו [153].

(שם)

ולאדם וגו'. ולאדם שלא עמל בו יתננו חלקו – זה דור אנוש ודור המבול [154], גם זה הבל ורעה רבה – דכתיב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וגו' [155].

(שם)

פסוק כג

מכאבים וכעס וגו'. כי כל ימיו מכאובים וכעס ענינו זה דור המבול שהיו מכאיבין ומכעיסין להקב"ה במעשיהם הרעים, גם בלילה לא שכב לבו – שלא שכב לבו מן העבירות [156]. דבר אחר גם בלילה לא שכב לבו זה הקב"ה, שחשב בלבו להביא עליהם פורעניות ביום ובלילה שנאמר וימח את כל היקום [157].

(מ"ר)

---

[153] ענין זה דכשרון לא נתבאר כאן מהו, גם הראיה לזה מפסוק בדבר ה' וכו' לכאורה אין לה קשר ויחס, אך הכונה דיחד עם דרשה זו בא להוציא שלא נפרש הלשון שעמלו כפשוטו, מלשון עמל ויגיעה, יען דבאמת קיי"ל לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו [ע' מש"כ בתו"ת פ' בראשית בפסוק בהבראם], ומפרש בזה שברא את עולמו גם בכשרון, ומהו כשרונו – שבדברו לבד שמים נעשו, והיינו בלא כל מעשה ופעולה ובלי כל יגיעה. ומה שקורא לזה עמלו היינו לפי ערך הרגשת האדם, שכל פעולה גדולה רבת הכמות נקרא עמל מבלי לחקור איך יצתה לפועל, וע' בב"ר ריש פרשה כ"ז.

[154] שהיה להם כל טוב בעולם בלא טורח, וכמבואר בתנחומא פ' בראשית שהיו זורעים אחת לארבעים שנה, ובסנהדרין ק"ח ב' מבואר שהטעימן הקב"ה בעוה"ז מעין טובת העוה"ב.

[155] ר"ל וגם טובה רבה כזו – היא הבל, שהרי סופם של אלו שנאבדו ונעקרו מן העולם כמש"כ וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ ויאמר אמחה את האדם וגו'.

[156] ר"ל גם בלילה בשכבם חשבו איך ובמה לחטוא למחרת ביום, ומשמיענו בזה הפלגת חטאם. כך פרשו המפרשים, אבל לא נתבאר יפה הענין, וגם קשה למה לא אמר זה גם בדרשה שבסמוך לענין הסדומים, ולכן נראה דהכונה ע"פ מה שידוע שדור המבול נדון על חטא גזל ועריות, ולכן הוי הכונה שמכעיסין במעשיהם הרעים – בגזל, וגם בלילה לא שכב לבו מן העבירות – כנוי לעריות, אבל בסדומים לא היה עון זה, ולכן השמיט שם דרשה זו.

[157] סמך על הפסוק הסמוך ליה ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה, ומרומז זה בלשון לא שכב לבו שלא נח רוגזי' מהם גם בלילה.

מכאבים וכעס וגו'. דבר אחר כי כל ימיו מכאובים וכעס ענינו אלו הסדומיים שהיו מכאיבין ומכעיסים להקב"ה במעשיהם הרעים. גם בלילה לא שכב לבו - זה הקב"ה שחשב עליהם פורעניות ביום ובלילה, שנאמר והי' המטיר על סדום וגו' [158].

(שם)

מכאבים וכעס וגו'. דבר אחר כי כל ימיו מכאובים וכעס ענינו אלו המצרים שהיו מכאיבים ומכעיסים להקב"ה במעשיהם הרעים, גם בלילה לא שכב לבו - אחר שהיה אחד מישראל משלים מלאכתו היה אומר לו המצרי עדור לי שתי עדירות ובקע לי שתי בקיעות [159]. דבר אחר גם בלילה לא שכב לבו זה הקב"ה שחשב בלבו להביא עליהם פורעניות ביום ובלילה שנאמר ויהי בחצי הלילה והי' הכה כל בכור [160].

(שם)

פסוק כד

שיאכל ושתה. א"ר יונה, כל אכילה ושתיה שנאמר במגילה הזאת - בתורה ובמעשים טובים מדבר [161], ובנין אב שבכולם (ח' ט"ו) אין טוב לאדם כי אם לאכול ולשתות והוא ילונו בעמלו ימי חייו - לקבר, וכי יש מאכל ומשתה בקבר שמלוין את האדם לקברו אלא אלו תורה ומעשים טובים.

(שם)

---

[158] עיין מש"כ באות הקודם, וסמך על המבואר במ"ר פ' וירא ס"פ נ' שנדונו בשעה שחמה ולבנה עומדות ברקיע, והיינו ביום ובלילה.

[159] ר"ל לאחר עבודת היום ממלאכת השעבוד לפרעה נשתמשו בהם המצרים לצרכיהם הפרטים.

[160] ועל פורעניות היום א"צ ראיה, כי כל המכות היו גם במשך היום.

[161] והמשיל תורה ומע"ט לאכילה ושתיה, כי כמו אכילה ושתיה הם היסודות המחזיקות את גוף האדם כך תורה ומע"ט הם היסודות המחזיקים את נפש האדם, וכמ"ש בזוהר צו כ"ט ב' דמזונא דאורייתא איהי מזונא דנר"ן [נפש רוח ונשמה], ובפ' פינחס רכ"ז א', דנשמתא מתפרנסת במילין דאורייתא דאינון נהמא לה כענין נהמא דגופא ממילין דעלמא, ושם רמ"ד ב', דאתעסקת באורייתא מלחם אביה תאכל וכו'. וכמו אכילה בלא שתיה ושתיה בלא אכילה אינו די כך לא די תורה בלא מע"ט ומע"ט בלא תורה, כי תכלית הלמוד - קיום המעשים וכמ"ש ביבמות ק"ט ב' כל שישנו בעשיה ישנו בלמוד שנאמר ולמדתם לעשותם, וכנגד זה בעל מעשה בלא תורה ג"כ אינו נחשב, כי לא עם הארץ חסיד, ואמרו בתו"כ פ' אחרי (י"ח ל"א) ובספרי פ' ראה (י"ב כ"ח) ושמרתם ועשיתם, שמור ושמעת, מלמד שכל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה, משום שאינו יודע איך לכלכל מעשים טובים, מה לקרב ומה לרחק, וכדומה, ואפשר גם שיכשל במעשיו.

[162] יתכן דכונת מאמר זה מתאים להדרשה שהבאנו לעיל ריש פרשה א' בפסוק הבל הבלים אמר קהלת, אלו אחר אמר הבל הבלים הייתי אומר זה שלא קנה ב' פרוטות מימיו הוא מגנה ממונו של עולם, אבל שלמה שכתוב בו אין כסף נחשב בימי שלמה למאומה, לזה נאה לומר הבל הבלים, ובארנו שם דהכונה היא דמי שלא נהנה מתענוגי עוה"ז לא שייך בי' שיאמר הבל הבלים, אחרי דמכיון שלא טעמן אינו יכול להבטיח כי הם הבל דאולי

פסוק כה

כי מי יאכל וגו'. אמר שלמה, מאן אכיל כמו דאכלית אנא ומאן שתה כמו דשתית אנא, ומאן עביד כמו דעבדית אנא [162].

(שם)

פסוק כו

כי לאדם וגו'. כי לאדם שטוב לפניו – זה אברהם אבינו, ולחוטא – זה נמרוד, ולמי נאמר לתת לטוב לפני האלהים זה אברהם שנאמר והי' ברך את אברהם בכל [163].

(מ"ר)

כי לאדם וגו'. דבר אחר כי לאדם שטוב לפניו – זה יצחק, ולחוטא – זה אבימלך, ולמי נאמר לתת לטוב לפני האלהים זה יצחק, שנאמר ויזרע יצחק בארץ וימצא מאה שערים [164].

(שם)

כי לאדם וגו'. דבר אחר כי לאדם שטוב לפניו זה יעקב, ולחוטא זה לבן, ולמי נאמר לתת לטוב לפני האלהים – זה יעקב, שנאמר כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך [165].

(שם)

כי לאדם וגו'. דבר אחר כי לאדם שטוב לפניו אלו ישראל, ולחוטא אלו הכנענים, ולמי נאמר לתת לטוב לפני האלהים – אלו ישראל שנאמר לאלה תחלק הארץ [166].

(שם)

כי לאדם וגו'. דבר אחר כי לאדם שטוב לפניו זה חזקיה, ולחוטא זה סנחריב, ולמי נאמר לתת לטוב לפני האלהים – זה חזקיה שנאמר (ד"ה ב' ל"ב) וינשא לעיני כל הגוים [167].

(שם)

באמת יש בהם ממש, משא"כ שלמה שהשיג ונהנה מכל והוא אומר שהכל הבל, עליו יש לסמוך בזה, וזהו שאמר שלמה כאן מאן אכיל כמו דאכלית אנא ומאן עביד כמו דעבדית אנא, כלומר, מי היה יכול להשיג תענוגות העולם כמו שהשגתי אנכי, ויהיה היו"ד מן יאכל ויחוש עתיד במקום עבר, ועל כל אלה מעידני כי הכל הבל.

[163] נסמך על המבואר באגדות דנמרוד הוא אמרפל וכמש"כ לעיל אות נ"ה, והרגו אברהם במלחמה ונטל כל הונו ורכושו, והוי הכונה לתת לטוב וכו', לתת אותו [את נמרוד] למי שהוא טוב לפני האלהים.

[164] ע' במ"ר פ' תולדות שדרשו עה"פ ויאמר אבימלך ליצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד, אמר לו, כל אותן עצמות שעצמת ממנו הם לך, וזהו שאמר לתת לטוב וגו', לתת אותו את אבימלך למי שהוא טוב לפני האלהים.

[165] ואיתא במ"ר במקומו (פ' ויצא) את כל אשר עשה אין כתיב כאן אלא את כל אשר עושה, צפה הקב"ה מה שעתיד לבן לעשות עם יעקב והיה צר צורה כיוצא בזה [בענין המקלות, שמבואר ענינם ס"פ ויצא], וזהו שאמר לתת אותו [את לבן] למי שהוא טוב לפני האלהים, ליעקב.

[166] ר"ל לתת את טובם של החוטאים, ארץ הכנענים, למי שהוא טוב לפני האלהים, לישראל.

[167] מבואר בס"ע [והובא בפירש"י לישעי' מ"ה פסוק יגיע מצרים], כי כאשר שב סנחריב מעל תרהקה מלך כוש ובא לירושלים הביא עמו חמדת כל אוצרות כוש ומצרים שהלכו לעזור את כוש ונפל בירושלים, וחזקיה ועמו בזזו הכל, וזוהי הכונה לתת לטוב וכו', לתת את טוב החוטאים למי שהוא טוב לפני האלהים, זה חזקיה.

כי לאדם וגו'. דבר אחר כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמחה זה מרדכי, ולחוטא זה המן, ולמי נאמר לתת לטוב לפני האלהים זה מרדכי ואסתר, שנאמר ותשם אסתר את מרדכי על בית המן [168].

(שם)

פרק ג

פסוק א

לכל זמן. זמן היה לאדם הראשון שיכנס לגן עדן ושיצא ממנו, זמן היה לנח שיכנס אל התיבה ושיצא ממנה [170], זמן היה לאברהם שתנתן לו המילה [169], וזמן היה לבניו שימולו בשני מקומות, אחת במצרים ואחת במדבר [171].

(מ"ר)

ועת וגו'. ועת לכל חפץ תחת השמים, א"ר ביבי, זמן היה לאותו דבר שהיה נתון למעלה מן השמים ועכשיו יהיה נתון למטה מן השמים, ואיזה זה, זו התורה [172].

(שם)

פסוק ב

עת ללדת וגו'. מהו זה עת ללדת ועת למות [173], אלא אשריו לאדם ששעת מיתתו כשעת לידתו, מה שעת לידתו נקיה אף שעת מיתתו תהא נקיה [174].

(ירושלמי מגילה פ"א ה"ט)

---

[168] מרדכי היה מצויין בחכמה שהיה מיושבי סנהדרין כמבואר במנחות ס"ד ב', ועל ידו באה שמחה לישראל, ולחוטא כנוי להמן, משום דכתיב כאן ענין לאסוף ולכנוס, כמש"כ את כבוד עשרו, וזהו שאמר לתת את טוב החוטא למי שהוא טוב לפני האלהים, וכמש"כ ותשם אסתר את מרדכי על בית המן.

[169] דריש זה במשל בענין מילת אברהם, משום דקשה ליה למה המתין הקב"ה לצות לאברהם על מצוה זו עד שיזקין, וכן קשה על אברהם גופי' למה לא מל עצמו כמו שקיים שאר מצות התורה, כמבואר ביומא כ"ח ב', ומפרש זמן היה לאברהם שתנתן לו המילה, ויתבאר ע"פ מ"ש במ"ר פ' לך פרשה מ"ו שבמכוון המתין הקב"ה במצות מילה לעת זקנותו של אברהם, שאז נצרר דמו ובנקל יהיה לו לסבול.

[170] ר"ל כל מאורע שבעולם אינה באה מצד המקרה אלא הכל הוגבל מהקב"ה מתחלת חדושו שבזמן זה וזה יהיו מקריו ומאורעותיו כזה וכזה, ולכל זמן יש טעם בדבר מפני מה לא היה קודם או אח"כ, וכדמפרש.

[171] ר"ל מה שנמולו ישראל במצרים ובגלגל בימי יהושע ולא במדבר, הוא משום סכנה, שלא נשבה אז רוח צפונית שהיא מרפאה, כמבואר ביבמות ע"ב א' ולפנינו בתו"ת פ' בא בפסוק ויהי בחצי הלילה.

[172] וסמך לדרוש בזה על התורה מלשון חפץ ע"ש הכתוב במעלת התורה וכל חפציך לא ישוו בה.

[173] כי כל הני עתים דחשיב בסמוך הכונה שכולם ביד האדם לעשותם בזמנים שונים, וקשה מה שייך בלידה ומיתה עתים קבועים, שהרי אינם ברשות האדם, כי בע"כ נולד ובע"כ מת, ואף שלא בזמנו, ומפרש דאיירי בענין שבאמת תלוי ביד האדם שישתדל שיהיה נקי מן החטא בשעת מיתה כמו בשעת לידה.

[174] מן החטא, וכמ"ש בבבלי ב"מ ק"ז א' עה"פ ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך תהא ברוך בצאתך מן העולם כמו בשעת בואך לעולם, יעו"ש.

עת ללדת וגו'. דבר אחר עת ללדת ועת למות, מעת לדת היא עת למות, שמשעה שאדם נולד נגזר עליו כמה שנים לחיות, ואם זכה מוסיפין לו ואם לאו פוחתין לו [175].

(מ"ר)

עת ללדת וגו'. דבר אחר עת ללדת ועת למות, שכשמגיע אדם לעשרים שנה ואינו נושא אשה, אומר הקב"ה, עת ללדת היא לך ולא רצית אין זו אלא עת למות [176].

(שם)

עת ללדת וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת ללדת, אמר הקב"ה, לשעה קלה הייתי אני מיילדת לבני דכתיב (יחזקאל ט"ו) ומולדותיך ביום הולדת אותך וגו' [177], ועת למות, דכתיב במדבר הזה יתמו ושם ימותו ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפונה [178].

(מ"ר)

עת לטעת וגו'. עת לטעת בשעת שלום ועת לעקור נטוע בשעת מלחמה [179].

(שם)

---

[175] וכמש"כ יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה. ולא נתבאר מה שייכות סוף מאמר זה לדרשה זו. ואולי דריש מדלא כתיב עת להולד כמו עת למות, והלשון ללדת פירושו כמו להוליד, בפעל יוצא, ולכן דריש שביד האדם להוליד שנים לו לעצמו, והיינו במעשים טובים יזכה שיוסיפו לו שנים והוי כמו שמוליד הוא השנים. ולהיפך בידו להפחית שניו ע"י מעשיו הרעים [ולא אמר לפי"ז עת להמית, יען כי באמת לא שייך עת למעשים רעים, דלעולם אין עת לזה, אלא שאם עשה אותם עת למות היא].

[176] ר"ל מדה כנגד מדה, שזה שאינו מקיים פו"ר נראה שאינו חושש לקיום העולם. ומ"ש לעשרים שנה ולא לי"ח כבמשנה דאבות בן י"ח לחופה, וכן הוא בגמ' דקדושין כ"ט ב' כיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אדם אשה אומר הקב"ה תפח עצמותיו, י"ל ע"פ המבואר ביבמות ס"ה ב' בפטור נשים מפו"ר משום דגבי מצות פו"ר כתיב וכבשוה [את הארץ], ודרשינן מי דרכו לכבוש במלחמה האיש ולא האשה, יעו"ש, וא"כ י"ל דבגברים נמי אין חיוב רק בזה שראוי לכבוש במלחמה, ובתורה מבואר כ"פ בשיעור זמן יציאה למלחמה מבן עשרים שנה ומעלה. ומ"ש באבות בן י"ח הוא רק בדרך ארץ.

[177] וסוף הענין ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמיך חיי, ופירש"י שם וז"ל כשבחרתי בך היית בלי שום תקון, ולפי שדימה הדבר ללידה הזכיר כאן תקוני הולד, עכ"ל. ואני תמה שהוצרך להביא בענין זה ממשל ודמיון לענין אחר, בעוד שנמצא מפורש אגדה מפורשת ומכוונת ממש לענין זה, וגם נסמכת על פסוק זה, והוא בסוטה י"א ב' ובשמ"ר פרשה כ"ג, כיון שהגיע זמנן של נשי ישראל ללדת [והיו יראות מן המצרים שלא יחטפו הולדות להשליכם ליאור] היו יוצאות אל השדה ויולדות שם, והקב"ה בכבודו יורד [כ"ה הגירסא במ"ר שם, ובתו"ת פ' בשלח בפ' זה אלי ואנוהו הוכחנו אמתת גירסא זו, ולא כהגירסא והקב"ה שולח מלאך, יעו"ש] ומשפר את הולד כחיה זו וכו', והרי זה ממש מכוון לענין שרצה כאן, וצ"ע.

[178] יתכן בטעם ותכלית הדרשה הזאת והבאות אחריה מענין כזה בשם החכם הדורש הזה, כי העתים השונים ומקריהם אף כי רחוקים הם בעניניהם כשתי הקצוות, קצה הזכות היותר גדול וקצה החוב היותר גדול, אפ"ה בידם ובכחן של ישראל להפך את ענין קצה האחד להשני, והיינו כשישראל אין עושין רצונו של מקום אז עת היותר חובה מצדו של הקב"ה, וכשעושין רצונו אז עת היותר רצויה ואהובה מצדו יתברך, והמוסר היוצא מזה פשוט ומבואר לכל, עד היכן מגיע כח מעשיהם של ישראל.

[179] ר"ל שאין להתאונן על מה שמהרסים צרכי העולם בשעת מלחמה, כמו שעוקרים נטוע ומאבדים דברים בידים, יען כי גם זה מצרכי העולם והטבע לעקור בשעת מלחמה, למען יפול אימה על החוטאים בידעם כי יגרמו להם הפסד מרובה, ומעין מש"כ בשריפת עיר הנדחת כי תשמור את מצות ה', ור"ל כי כאשר תראה בחורבן העיר תזהר מלסור מדרך ה', וכן הלשונות שבתורה ישמעו ויראו, ולא יזידון עוד וכדומה.

עת ללדת וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת לטעת – שנאמר (עמוס ט':ט"ו) ונטעתים על אדמתם, ועת לעקור נטוע דכתיב ויתשם ה' מעל אדמתם [180].

(שם)

פסוק ג

עת להרוג וגו'. עת להרוג בשעת מלחמה, ועת לרפוא בשעת שלום, עת לפרוץ בשעת מלחמה ועת לבנות בשעת שלום [181].

(שם)

עת להרוג וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת להרוג – דכתיב (איכה ב':ד') ויהרג כל מחמדי עין, ועת לרפוא – דכתיב (ירמיהו ל"ג:ו') הנני מעלה לה ארוכה ומרפא, עת לפרוץ – דכתיב (עמוס ד':ג') ופרצים תצאנה אשה נגדה [182], ועת לבנות – דכתיב (שם ט') ובניתיה כימי עולם [183].

(שם)

פסוק ד

עת לבכות וגו'. עת לבכות בשעת האבל, ועת לשחוק – אחר האבל, עת ספוד – בשעת האבל, ועת רקוד – אחר האבל [184].

(שם)

עת לבכות וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת לבכות – דכתיב בכה תבכה בלילה, ועת לשחוק דכתיב (תהלים קט"ו) אז ימלא שחוק פינו, עת ספוד – דכתיב (ישעיה כ"ב) ויקרא ה' אלהים ביום ההוא לבכי ולמספד [185], ועת רקוד – דכתיב (זכריה ח') ורחובות העיר ימלאו וגו' [186].

(שם)

---

[180] ע' מש"כ לעיל אות י' וצרף לכאן.

[181] כמש"כ באות י"א.

[182] ר"ל בעת רדיפת האויב תנוסינה הנשים דרך פרצים מבלי שתמצאנה דרך פתחי שערים.

[183] עיין משכ"ל אות י' וצרף לכאן.

[184] נראה דמכוין למ"ש במו"ק כ"ז ב' אסור להתקשות [להצטער] על המת יותר מדאי אלא שלשה לבכי וכו', ואמר בזה שלא יאמר האדם כיון דלבו דוי יתאבל ויתאבל, אלא לכל עת, בשעת שיעור האבל עת לספוד, ואח"כ אסור לנהוג כזה, ועיין מש"כ בבאור לשון עת רקוד [ולא עת לשמות] בתו"ת פ' שמות בפסוק ויחגו לי במדבר (ה' א').

[185] בעת שהיה נכון האויב לעלות על ירושלים התרה הקב"ה ע"י הנביאים על זה שישובו מדרכם הרעה ע"י בכי ומספד ותגורת שק.

[186] עיין משכ"ל אות י' וצרף לכאן.

פסוק ה

עת להשליך וגו'. עת להשליך אבנים – בשעה שאשתך טהורה, ועת כנוס אבנים – בשעה שאשתך טמאה [187].

(מ"ר)

עת להשליך וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת להשליך אבנים – דכתיב (איכה ד':א') תשתפכנה אבני קודש, ועת כנוס אבנים – דכתיב (ישעיהו כ"ח:ט"ז) הנני יסד בציון אבן [188].

(שם)

עת לחבק וגו'. עת לחבק – אם ראית כת של צדיקים עומדים, עמוד וחבקם ונשקם וגפפם, ועת לרחק מחבק – אם ראית כת של רשעים רחק מהם ומכיוצא בהם.

(שם)

עת לחבק וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת לחבק – שנאמר (שה"ש ג') וימינו תחבקני, ועת לרחק מחבק – שנאמר (ישעיהו ו':י"ב) ורחק ה' את האדם [189].

(שם)

פסוק ו

עת לבקש וגו'. עת לבקש – בשעת שלום, ועת לאבד – בשעת מלחמה, עת לשמור – בשעה טובה, ועת להשליך – בשעה רעה [190].

(שם)

עת לבקש וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת לבקש – דכתיב ובקשתם משם את ה' אלהיך, ועת לאבד – דכתיב השמרו לכם וגו' ואבדתם [191], עת לשמור – דכתיב הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ועת להשליך – דכתיב וישליכם אל ארץ אחרת [192].

(שם)

---

[187] יתכן דהכונה בענין הגדרים שבין איש לאשתו להתרחק זמ"ז בשעת טומאתה [עיין ביו"ד סי' קצ"ה], ואבנים כנוי לגדר, מלשון גדר של אבנים. ואמר בזה, עת להשליך אבנים, כלומר, לעזוב הגדרים, בשעת טהרתה, ועת כנוס אבנים, כלומר להשתמש בגדרים, בעת טומאתה, וזה הוא כדי להתרחק מעבירה. ואע"פ שדרשו חז"ל (סנהדרין ל"ז א') עה"פ סוגה בשושנים שאפילו גדר של שושנים די להפסיקן, אכן מי שחושש לעצמו צריך לגדור עצמו ביותר.

[188] מכוין על מלך חזק כאבן, וקאי על חזקיה, וע' משכ"ל אות י'.

[189] וסוף הפסוק ורבה העזובה בקרב הארץ, וע' משכ"ל אות י' וצרף לכאן.

[190] ר"ל עת לשמור טובי העוה"ז ועת לאבדם בידים, ומפרש במ"ר במשל ממעשה שהיה באב ובנו סוחרים שפרשו לים בקביים דינרים ושמעו שהספנים מתלחשים להטילם לים ולבוז את כספם, מה עשו האב והבן, עשו עצמן כאלו מריבים זע"ז וכעס האב והטיל דנריו לים ובזה נצולו ממות, וכן במעשה הנביא יונה כתיב ויטילו האנשים את כליהם אל הים להקל מעליהם.

[191] ר"ל עת שנענים מהקב"ה ע"י תפלה כמש"כ ובקשתם משם את ה' ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך וגו', ועת לאבד כלומר להתאבד, כשפונים מדרך ה'.

[192] עיין מש"כ לעיל אות י' וצרף לכאן.

פסוק ז

עת לקרוע וגו'. עת לקרוע – בשעת מלחמה, ועת לתפור – בשעת שלום [193].

(שם)

עת לקרוע וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת לקרוע – דכתיב (שמואל א ט"ו:כ"ח) קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך, ועת לתפור – דכתיב (יחזקאל ל"ז:י"ז) והיו לאחדים בידך [194].

(שם)

עת לחשות וגו'. [עת לחשות – בשעת האבילות, ועת לדבר – לאחר האבלות] [195].

(מ"ר)

עת לחשות וגו'. עת לחשות ועת לדבר, פעמים שמדבר ומקבל שכר על הדבור ופעמים ששותק ומקבל שכר על השתיקה, וכן באהרן הוא אומר וידם אהרן – וקבל שכר [196], וכן בדוד הוא אומר (תהילים ל"ז:ז') דום לה' והתחולל לו, אע"פ שמפיל לך חללים – שתוק [197].

(זבחים קט"ו ב')

עת לחשות וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת לחשות – דכתיב (ישעיהו מ"ב:י"ד) החשיתי מעולם וגו' [199], ועת לדבר – דכתיב דברו על לב ירושלים וגו' [198].

(מ"ר)

---

[193] עיין מש"כ לעיל בפסוק ב' אות י"א וצרף לכאן.

[194] ר"ל שיתאחדו כל השבטים כאחד. ועיין מש"כ לעיל אות י' וצרף לכאן.

[195] דבאבל כתיב האנק דום.

[196] שנתייחד אליו הדבור מהקב"ה בפרשה שאחר ענין זה, ולא ע"י משה כמו בכל התורה.

[197] ומפרש דום מלשון שתיקה, כלומר שלא יתרעם על הקב"ה ועל מדותיו. וע' בגיטין ז' א' פי' הלשון דום במובן אחר. ואמנם בכלל צ"ע מאי רבותייהו דאהרן ודוד, הא קיי"ל (ברכות נ"ד א') חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה, ומפרש בגמ' שם דצריך לקבלינהו בשמחה, וא"כ בכל אדם הדין כן, וצ"ל דהרבותא כאן לענין קבלת שכר על שתיקה זו, דזה לא ידענו מגמ' דברכות, ובאהרן מבואר שקבל שכר כמש"כ באות הקודם, ובדוד צ"ל דסמך על הפסוק הקודם לזה גול על ה' דרכך וגו' והוציא כאור צדקך ומשפטיך כצהרים, כלומר דבעבור זה שהוא בא במשפט קשה אתך ישלח עזרתו וישועתו.

[198] עיין מש"כ לעיל בפסוק ב' אות י' וצרף לכאן.

[199] ר"ל שאומר הקב"ה מזמן רב החשיתי ושתקתי בצער ישראל בגלות.

[200] ר"ל אפילו אלה האנשים שקודם מלחמה אהבו זה את זה, אך בשעת מלחמה, כגון אם הם משתי מדינות, והמדינות לוחמות זו עם זו, אז דרוש לשכוח האהבה הישנה וללחום באמת, וכן להיפך, לאחר ששקטה המלחמה דרוש לאהוב זה את זה.

פסוק ח

עת לאהב וגו'. עת לאהוב בשעת שלום ועת לשנוא בשעת מלחמה, עת מלחמה בשעת מלחמה ועת שלום בשעת שלום [200].

(שם)

עת לאהב וגו'. רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל, עת לאהוב – דכתיב (מלאכי א') אהבתי אתכם אמר ה', ועת לשנוא – דכתיב (ירמיה י"ב) על כן שנאתיה, עת מלחמה – דכתיב (ישעיה ס"ג) ויהפך להם לאויב, ועת שלום – דכתיב (שם ס"ו) הנני נוטה אליה כנהר שלום [201].

(שם)

פסוק ט

מה יתרון העושה. אמר שלמה, הואיל ועתים עתים הן לכל מה מהני אומן באומנתיה וכשר בכשרותיה, וזהו – מה יתרון העושה באשר הוא עמל [202].

(שם)

פסוק י

ראיתי את הענין. איזה ענין – אמר ר' איבו, זה שיפוטו של ממון [203], לפי שאין אדם יוצא מן העולם וחצי תאותו בידו, אלא אם יש לו מאה מבקש מאתים [204].

(שם)

ראיתי את הענין. רבי יוחנן אמר, ראיתי את הענין – זה שיפוטו של גזל [205], שהרי כ"ד חטאות סידר יחזקאל ומכולן לא חתם אלא בגזל, דכתיב (יחזקאל כ"ב:י"ג) והנה הכיתי כפי אל בצעך [206].

(מ"ר)

---

[201] כמשכ"ל אות י', יעו"ש וצרף לכאן.

[202] ר"ל מכיון שהכל מה' לפי העתים, א"כ מה מהני אומן באומנתו ואדם כשר בכשרותי', ובצדקתו, אחרי שהכל יהיה כפי שדרוש להיות, כך פרשו המפרשים, אבל לדעתי קשה פי' זה, כי הלא בודאי אדם כשר מועיל הרבה לסבב עת רצון מהקב"ה, וממילא גם עת לטובה, וכמש"כ בארוכה לעיל בפסוק ב' אות י' יעו"ש, ולכן נראה דהלשון כשר בכשרותי' כאן אינו מלשון כשר וצדקות, אלא מלשון כשרון וציון בעבודה, ומלשון הכתוב כשרון המעשה, וכדומה, והוי לשון זה שם נרדף עם הלשון אומן באומנתי', ור"ל אחרי שכל הדברים תלויים בעת ובזמן א"כ מה יתרון לאיש בעמלו ובכשרונו, אחרי שאפשר שתבא עת ותחבל כל אשר עשה.

[203] ר"ל משפטו ומנהגו.

[204] עיין מש"כ בבאור מאמר זה אין אדם מת וחצי תאותו בידו – לעיל בפרש' ח' בפ' י"ג בלשון ענין רע אות ס"ב.

[205] משפטו ודינו של גזל.

[206] אחרי שחשב הנביא כמה וכמה עבירות שעברו אמר והנה, דעון גזל קשה מכולם. ואמנם תמה אני שלא הביא מקור לדבר זה כמ"ש בסנהדרין ק"ח א' כמה קשה כחה של גזל, שהרי דור המבול עברו על כמה עבירות ולא נחתם גזר דינם אלא על גזל, שנאמר כי מלאה הארץ חמס וסמיך ליה קץ כל בשר וגו', וצ"ע.

לענות בו. רבי לוי אמר, אם זכה אדם ועשה מממונו מצות הוא מתפלל ונענה בו, כמש"נ וענתה בי צדקתי, ואם לאו הוא עונה בו ומקטרגו [207].

(שם)

פסוק יא

עשה יפה בעתו. אמר רב, מאי דכתיב את הכל עשה יפה בעתו, מלמד שכל אחד ואחד יפה לו הקב"ה אומנתו בפניו. אמר רב פפא, היינו דאמרי אינשי, תלי ליה קורא לדבר אחר והוא לדידיה אזיל [208].

(ברכות מ"ג ב')

יפה בעתו. א"ר תנחומא, בעונתו נברא העולם, לא היה ראוי להבראות קודם לכן אלא לשעתו נברא, שנאמר את הכל עשה יפה בעתו [209].

(מ"ר)

יפה בעתו. אלו אחר אמר את הכל עשה יפה בעתו הייתי אומר זה שלא אכל פרוסת מימיו הוא אומר את הבל עשה יפה בעתו, אבל שלמה שכתוב בו (מלכים א ה':ב') ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כור סולת וגו', לזה נאה לומר את הכל עשה יפה בעתו [210].

(שם) יפה בעתו. רבי בון אמר, [באברהם אבינו הכתוב מדבר], ראוי היה אברהם להבראות קודם אדם הראשון [211] אלא שאמר הקב"ה, אם אברא תחלה את אברהם ואם יקלקל מעשיו אין מי שיבא ויתקן אחריו, אלא הריני בורא אדם ואם יקלקל יבא אברהם ויתקן [212].

(שם)

---

[207] ר"ל הכסף עצמו נעשה קטיגור שלו, ויהיה לפי"ז באור הלשון לענות בו מלשון לענות בו סרה (פ' שופטים) והוא ג"כ מלשון קטגוריא, ומ"ש מתפלל ונענה בו צ"ל דדריש לענות כמו לֵעָנוֹת (בנפעל).

[208] ר"ל כשתולין לו לחזיר על צוארו דקל רך הראוי וטוב למאכל [עיין עירובין כ"ח ב' וברש"י], והוא לדידי' אזיל להיות נובר באשפה.

[209] ר"ל שנעשה יפה לפי שנעשה בעתו. ויש לומר דרומז למ"ש במ"ר ר"פ בראשית שקודם בריאת עולם זה היה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן עד שברא עולם זה ואמר דין הניין לי. וזה הוא שעולם זה בשעתו נברא ויפה נברא.

[210] דרשה זו מכוונת בערך ענינה להדרשה דלעיל פרשה א' פסוק ב' בדרשה הבל הבלים אמר קהלת, אלו אחר אמר הבל הבלים וכו' יעו"ש וצרף לכאן.

[211] משום שהיה ראוי שתחלת בריאת האנושית מיציר כפיו של הקב"ה תהיה שלמה בכל המעלות הרוחניות, וזה יאות לאברהם.

[212] דהמתקן צריך להיות במעלה יותר גבוה ממי שהוא מתקן אותו, ואברהם גדול שבאבות ואין למעלה ממנו ולכן לא היה מי שיתקן אותו. וכלל ענין התיקון בזה נראה דהוא רק תיקון נשמתו וחלקו לעוה"ב, וע"ד שאמרו ברא מזכה אבא, אבל אין הכונה תקון ממש את המעשים המקולקלים שעשה בעולם, שהרי באמת כל מה שקלקל אדה"ר בעולם נשארו מקולקלים עד עולם כמו מה שגרם מיתה לעולם, וכן מה שנאמר ארורה האדמה בעבורך, וזה קלקול נצחי, ובזה יתבאר המ"ר לקמן ז' י"ג בפסוק ראה את מעשה האלהים שאמר הקב"ה לאדה"ר תן דעתך שלא תקלקל מעשי בעולמי שאם תקלקל אין מי שיתקן אחריך, ולכאורה זה סתירה מכאן שאברהם תיקן, אלא ודאי דהכא איירי רק בתקון נפשו וזכותו של אדה"ר, והתם איירי בתקון גוף המעשים, שהם באמת לא נתקנו, ודו"ק.

יפה בעתו. רבי יצחק אומר [בישראל הכתוב מדבר], ראויים היו ישראל מיד שיצאו ממצרים לכנס לארץ, אלא שהיו שם האילנות ישנות מימי נח, אמר הקב"ה, מה אני מכניסם לחורבה, אלא הריני מקיפן דרך המדבר מ' שנה כדי שיעמדו הכנענים ויקצו הישנות ויטעו חדשות ויכנסו ישראל לארץ וימצאו אותה מלאה ברכות [213].

(שם)

יפה בעתו. ר' אלעזר אומר [בדוד המלך הכתוב מדבר], מחלוקת שהיתה בין רחבעם וירבעם היתה ראויה להיות בין דוד ושבע בן בכרי [214], אלא שאמר הקב"ה עדיין לא נבנה ביהמ"ק ואני מכניס מחלוקת במלכות בית דוד [215] אלא יבנה ביהמ"ק ואח"כ מה שיהיה יהיה.

(מ"ר)

יפה בעתו. רבי אומר, אפילו לדבר עבירה יפה בעתו [216].

(שם)

העלם נתן בלבם. אהבת העולם נתן בלבם, אהבת תינוקת נתן בלבם [217], שאלמלא כן לא היה אדם בונה בית ולא נשא אשה ולא הוליד בנים.

(שם)

העלם נתן בלבם. רבי יונתן אומר, פחדתו של מלאך המות נתן בלבם [218], ור' אחווה בריה

[213] ענין זה מחוסר באור, למה זה עתה יטעו הכנענים אילנות חדשות יותר מזמן הקודם, ולמה לא ימצאו ישראל עתה את אשר נטעו הכנענים זה מקרוב, אבל האמת דדרשה זו קטועה וחסרה היא, וצ"ל כמו שהיא בר"פ בשלח בזה"ל, כיון ששמעו הכנענים שישראל נכנסין לארץ עמדו וקצצו הנטיעות שהיו להם, ומכיון ששמעו שנתעכבו במדבר מ' שנה היו סבורים שבמדבר תהא דירתם, עמדו ונטעו נטיעות אחרות וכו', ובזה מבואר גם לשון דרשה זו שלפנינו, שמכיון שקצצו הכנענים כל הנטיעות היפות לא נשאר כי אם הישנות והריקות מימי נח. אך בכלל צ"ע בעיקר טעם זה, דהא בפסוק כתיב מפורש הטעם שלא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי אמר אלהים פן ינחם העם ושבו מצרימה, ואיך זה אמר כאן טעם אחר, וצ"ל דהטעם פן ינחם העם וגו' הוא רק להסביר למה לא הוליכם בדרך קצרה, אבל גם זולת זה צריך טעם על ההליכה ארבעים שנה, שהרי לא היתה הדרך כל כך רחוקה שיהיו צריכים ללכת זמן מרובה כזה, ועל זה נותן טעם מנטיעות, שהיו צריכים להמתין עד שיתבפרו הנטיעות וכדמפרש.

[214] יתבאר ע"פ מ"ש בילקוט דמחלוקת זו היתה מפני חטא דוד, וא"כ היה זה צריך להיות בשעתו.

[215] ומפני זה יתעכב בנין הבית.

[216] ר"ל אפילו בדבר עבירה הכל נחשב לפי העת, אינו דומה כלה המזנה בתוך חופתה לאשה המזנה אחרי שנים רבות שעזבה בעלה, וכן אלו היו ישראל עושין העגל אחר כמה שנים לאחר מתן תורה לא היה החטא גדול כל כך כמו שעשו מיד לאחר מתן תורה, וכן כל כיוצא בזה.

וגם י"ל דמכוין למ"ש בנזיר כ"ג ב' גדולה עבירה לשמה, ומפרש כגון יעל אשת חבר הקיני שנזדוגה לסיסרא כדי שתוכל להרגהו, וזהו שאמר אפילו לדבר עבירה יפה בעתו, כלומר כשהזמן והמצב גורם לזה. ויש לכוין לזה דרשת הירושלמי ביומא פ"ו ה"ה עה"פ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו וגו' בזמן שעונותיו של אדם כפי שניו, כלומר כפי ערך שנותיו וחום גופו ודמו, אז כשלג ילבינו, מפני שאין האשם גדול כ"כ מסבת תקיפת היצה"ר, יתר מכאן, כלומר שהחטא הוא שלא לפי ערך השנים, כגון שהזקן חוטא בחטא הראוי לצעיר לימים, אז רק כצמר יהיו.

[217] מפרש במדרש שוחר טוב סי' א' דדריש העולם מלשון עוללים.

[218] כדי שיזכרו יום המיתה ולא יעמיקו לחטוא.

דר' זירא אמר, העלמת שם המפורש נתן בלבם [219], ולמה כן, מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף [220].

(שם)

פסוק יג

שיאכל ושתה. נדרש לעיל פרשה ב' פסוק כ"ד בלשון כזה.

פסוק יד

שיראו מלפניו. אמר רב חסדא, חלמא בישא קשה מנגדא, מאי טעמא, והאלהים עשה שייראו מלפניו [221].

(ברכות נ"ה א')

שיראו מלפניו. אמר ר' יהושע בן לוי, לא נבראו רעמים אלא לפשט עקמומיות שבלב, שנאמר והאלהים עשה שייראו מלפניו [222].

(שם נ"ט א')

שיראו מלפניו. א"ר יהודה, לא ברא הקב"ה את עולמו אלא כדי שייראו מלפניו, שנאמר והאלהים עשה שייראו מלפניו [223].

(שבת ל"א ב')

שיראו מלפניו. א"ר יהודה ב"ר סימון, ראוי היה אדה"ר שיהיה חי וקיים לעולם [224] אלא מפני מה נקנסה עליו מיתה – מפני שהאלהים עשה שייראו מלפניו [225].

(מ"ר)

---

[219] ביוהכ"פ בעת שהיו שומעים אותו יוצא מפורש מפי כה"ג, היה נעלם ונשכח מהם מיד, וטעם הדבר יתבאר באות הבא.

[220] נראה דמוסב על העלמת שם המפורש, יען דעל זכרון יום המיתה א"צ טעם דפשוט הוא כמש"כ. ונראה הכונה, דהוא ע"ד מ"ש אין דורשין במעשה בראשית ובמעשה מרכבה, ובמה לפנים ומה לאחור ומה למעלה ומה למטה, והוא מפני קדושת ודקות הענין אפשר שיטעו ויכשלו בהדעות ויחללוהו, וזוהי גם הכונה כאן בענין שם המפורש שמפני קדושתו היתירה אין מן הראוי שיהיה שגור בפי הכל, ולכן נשכח, וענין קדושתו הוא שעל ידו אפשר לדעת בעניני מעשה בראשית ומה לפנים ומה לאחור וכו', והם ענינים דקים שאין כל מוח סובל אותם, ואפשר גם לטעות ולתעות בהם, ומכוון לפי"ז הלשון מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף, והיינו עניני מעשה בראשית ומרכבה וכו'.

[221] ר"ל קשה לאדם חלום יותר ממלקות, וטעם הדבר מפני שמטבע האדם לדאוג הרבה לחלום רע, וזו היא רעתו.

[222] ר"ל ליישר הדעות העקומות שבלב האדם, וזה הוא מפני שהוא דבר המחריד ביותר, ולא מצינו כל תכלית ותועלת מענין רעמים.

[223] פשוט הוא דהקב"ה א"צ לעולם אלא בראו לתכלית האדם, ותכלית האדם לירא ממנו, והוא ע"ד מ"ש באבות שאלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו, וכן הוא אלמלא מוראו של הקב"ה היו עושין במחשך ובמסתרים מעשים מגונים.

[224] מפני שהוא יציר כפיו של הקב"ה, ואין ראוי שיעלה בו רקבון וכליה.

[225] ר"ל מלפניו ולא מפני בו"ד, ואלמלי היה חי וקים לעולם היו מחלקין לו כבוד ומורא אלהית. ומכוון הענין למ"ש באגדות דכשנברא אדה"ר בקשו מלה"ש לומר לפניו שירה [ר"ל כבוד אלוה] מיד ויפל ה' תרדמה על האדם, ובזה הראה כי אין לו כח רוחני, משום דבכח רוחני לא שייך שינה כמש"נ הנה לא ינום ולא יישן וגו'.

שיראו מלפניו. א"ר אלעזר, מתחלת ברייתו של עולם נאמר יקוו המים מתחת השמים, וכל כך למה – כדי שתראה היבשה, ומפני מה כתיב (עמוס ה':ח') הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו ב' פעמים, אחד בדור המבול ואחד בדור הפלגה [226] אלא מפני שהאלהים עשה שייראו מלפניו.

(שם)

שיראו מלפניו. א"ר יודן, גדולה היא היראה, ששמים וארץ לא נבראו אלא בזכות היראה [227] הדא היא דכתיב והאלהים עשה שייראו מלפניו [228].

(שם)

פסוק טו

מה שהיה וגו'. אמר ר' יהודה, אם יאמר לך אדם, וכי אפשר היה כל העולם כולו מים במים [230], אמור לו, כבר הוא אוקיינוס כולו מים במים [229].

(מ"ר)

ואשר להיות כבר היה. אמר ר' יהודה, אם יאמר לך אדם, וכי אפשר שהקב"ה עתיד לעשות ים יבשה [231] אמור לו כבר היה, כבר עשה כן ע"י משה, ואם יאמר לך וכי אפשר שאלו לא חטא אדם הראשון היה חי וקיים לעולם [232] אמור לו, כבר הוא אליהו זכור לטוב שלא חטא, הוא חי וקיים, ואם יאמר לך וכי אפשר שהקב"ה עתיד להחיות לנו המתים, אמור לו, כבר החיה לנו את המתים ע"י אליהו וע"י אלישע וע"י יחזקאל.

(שם)

[226] בדור הפלגה לא מצינו במקרא מענין מבול, וצ"ל דסמך על הדרשה במ"ר ס"פ נח פ' ל"ח על הפסוק ויפץ ה' אותם אל תקרא ויפץ אלא ויצף, כלומר שהציפם ושטפם במבול, יעו"ש.

[227] וכמש"כ בירמיה אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, דהיינו ברית התורה, ויסודה של תורה יראת ה' כמש"כ מה ה"א שואל מעמך כי אם ליראה וגו'.

[228] ואע"פ דבפסוק זה לא נזכר שמים וארץ, אך יתבאר ע"פ מ"ד בסמוך פ' כ' בדרשה הכל הולך אל מקום אחד, לפי שכל מה שברא הקב"ה בשמים ברייתו מן השמים וכל מה שברא בארץ ברייתו מן הארץ. ונראה הבאור ע"פ מש"כ הרמב"ן בריש בראשית דשמים וארץ הם היסוד והחומר לכל הנמצא בעולם ומהם נבראו הכל, אלה אשר בשמים ממעל – יסודם בשמים, ואשר בארץ מתחת – יסודם בארץ, ולכן נקראו השמים והארץ אבות ביחס כל הנבראים שהם תולדותיהם. ומבואר דכשרוצים לכלול את כל מיני הנבראים שבעולם בשם אחד כללי ויסודי קורין אותן בשם שמים וארץ, ולכן אחרי שאמר בפסוק זה ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים, לכן יחס אליהם שם שמים וארץ בערך אבותיהם של כל אלו ודרש מה שדרש ביחוס לשם זה.

[229] והאוקיינוס גדול כמה וכמה פעמים מן העולם ע"ד שהעולם נדמה באוקינוס ככדור והים כקערה, כמבואר בתוס' ע"ז מ"א א' בשם הירושלמי יעו"ש.

[230] והוא קודם שאמר הקב"ה יקוו המים וכו'.

[231] כמש"נ (ישעיהו י"א:ט"ו) והחרים ה' את לשון ים מצרים.

[232] כמש"כ לעיל אות נ"ו.

והאלהים יבקש את נרדף. רבי יוסי אומר, לעולם אלהים מבקש את הנרדף, בין צדיק רודף צדיק בין רשע רודף צדיק בין רשע רודף רשע [ואפילו צדיק רודף רשע] האלהים יבקש את הנרדף [233].

(שם)

והאלהים יבקש את נרדף. א"ר יוסי ב"ר נהוראי, לעולם הקב"ה מבקש קרבתן של נרדפים מן הרודפים, שכן מצינו הכל נרדף מפני קין כתיב וישע ה' אל הבל וכן בנח ובני דורו ובאברהם עם נמרוד [235] וביצחק עם פלשתים [234] וביעקב עם עשו וביוסף עם אחיו ובמשה עם פרעה ובדוד עם שאול ובשאול עם פלשתים ובישראל עם האומות. ואפילו בקרבנות כן, אמר הקב"ה, שור נרדף מפני ארי, עז מפני נמר, כבש מפני זאב, לא תקריבו לפני מן הרודפים אלא מן הנרדפים, שנאמר שור או כשב או עז וגו' ירצה לקרבן.

(שם)

פסוק טז

מקום המשפט וגו'. מקום המשפט שמה הרשע - מקום שסנהדרי גדולה יושבין שמה הרשע, שנאמר (ירמיהו ל"ט:ג') ויבאו כל שרי מלך בבל וישבו בשער התוך - מהו שער התוך - מקום שחותכין בו את ההלכות [236].

(שם)

מקום המשפט וגו'. מקום המשפט שמה הרשע, מקום שעשה משה כדת הדין, כמש"נ (פ' תשא) עברו ושובו משער לשער והרגו וגו' - שמה הרשע, שמה כתיב ויגוף ה' את

[233] טעם הדיוק מדלא פירש הכתוב אם הנרדף הוא רשע או צדיק, ש"מ משתמא אמר, ומה שהוספנו במוסגר ואפילו צדיק רודף רשע, כ"ה בויק"ר פרשה כ"ז ובתנחומא פ' אמור סי' ט'.

[234] כמו שאמר לו אבימלך לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד.

[235] נמרוד הוא אמרפל, כמבואר בעירובין נ"ג א', וכל עיקר המלחמה מד' מלכים היתה בשביל אברהם כמבואר במ"ר פ' לך פ' מ"ב.

[236] דריש שער ע"ש מקום המשפט כמו ועלתה יבמתו השערה, וכן דרש התוך כמו חתוך בחלוף אות ה' בח' מפני שהם ממוצא אחד. [וכהאי גונא דרשו במגילה ט"ו א' התך זה דניאל ולמה נקרא שמו התך שכל דברי מלכות נחתכין על פיו ובתו"ת פ' קדושים בפ' קודש הלולים הבאנו כמה דוגמאות מדרשות חז"ל בחלוף ה' לח'], ועניין חתוך הלכות כלומר שמשם יוצאות ההלכה חתוכה ופסוקה, ור"ל שבמקום הסנהדרין, מקום המשפט, שם ישבו שרי בבל הרשעים ודנו משפטי רשע. ומה שראה כאן לדרוש כן הוא משום דלא מצינו בכל המקרא שער בירושלים שנקרא בשם התוך.

[237] כאן דריש רשע מלשון רעה, כלומר שם עלתה רעה וצרה, וכן בדרשה הבאה. ויש לפרש כונת הדרשה ע"פ מ"ש ביומא ס"ו ב' דאלה החוטאים שהיה בהם עדים והתראה נדונו בידי אדם ואלה שלא היה בהם כאלה נדונו בידי שמים, והוי תכלית הכונה, דלא יאמר אדם דמקום שלא תשיגנו יד המשפט יצא חפשי מעונש, אלא לא כן שמה תשיגנו הרעה בידי שמים. ויתכן דהכונה שהרעה היתה בכפלים, בידי אדם, כמ"ש עברו והרגו וכן בידי שמים כמש"נ ויגוף ה'.

העם [237].

(שם)

מקום המשפט וגו'. מקום המשפט שמה הרשע, מקום שעשתה מדת הדין בשטים שנאמר (פ' בלק) קח את כל ראשי העם והוקע אותם וגו' – שמה הרשע, שמה כתיב ויהיו המתים במגפה ארבעה עשר אלף [238].

(מ"ר)

ומקום הצדק שמה הרשע. אמר הקב"ה, מקום שנאמר בו צדק ילין בה שם הרגו את זכריה ואת אוריה [239], ומקום שצדקתים לישראל וקראתים אלהות, שנאמר (תהלים פ"ב) אני אמרתי אלהים אתם וגו', שמה הרשיעו ועשו העגל [240], ומקום שצדקתים בקללות של בלעם והפכתים לברכות, שמה הרשיעו וזנו, כמש"נ וישב ישראל בשטים ויזנו.

(שם)

פסוק יז

את הצדיק וגו'. רבי חנינא בר פפא אמר, צדיק כרשע ישפוט האלהים, לסטים עולה לגרדום ור"ע עולה לגרדום [242], ורבי אמר, צדיק ביד רשע ישפוט אלהים [241].

(שם)

כי עת וגו'. כי עת לכל חפץ – לכל חפץ יש עת ולכל עת יש חפץ [243], ועל כל המעשה שם – בעולם הזה כל מה שחפץ האדם לעשות אותה, אבל תמן – דין וחשבון.

(שם)

פסוק יח

על דברת וגו'. מהו על דברת בני האדם לברם האלהים, על מדברות שהרשעים מגדפין ומחרפין בעוה"ז והקב"ה משפיע להם שלום, כל כך למה, לברם אלהים – לברר להם מדת הדין של רשעים [244] ולראות שהם בהמה המה להם, להראות לעולם, שהרשעים נמשלו כבהמה, מה הבהמה נדונת בהריגה ואינה באה לחיי העוה"ב, כך הרשעים נדונין

[238] כמש"כ באות הקודם.

[239] קאי על ירושלים, ואע"פ דלא מצינו מפורש שהרגו את אוריה בירושלים, אך מכיון דכתיב דיהויקים הרגו והשליך נבלתו אל קברי בני העם, מסתמא היה זה בירושלים.

[240] מוסב על מקום הר סיני מקום שעמדו אז במדבר, וכמש"כ בענין (פ' תשא) ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, והוא הר סיני, כמבואר בשבת פ"ט ב'.

[241] כעין עשרה הרוגי מלכות.

[242] מקום שבו דנין למיתה, ור"ל זה עולה מפני שמלסטם וזה עולה מפני שעסק בתורה.

[243] הוא ע"ד מ"ש באבות אל תהי מפליג לכל דבר לפי שאין לך דבר שאין לו שעה וכו'.

[244] ר"ל שהרשעים משלמין להם שכרן בעוה"ז כדי ליפרע מהן בעוה"ב, וכן בסיפא בדרשה הבאה בצדיקים כדי לברר להם צדקתם לשלם להם שכרם בעוה"ב בשלמות נפרעים מהם בעוה"ז.

במיתה ואינן באין לחיי העולם הבא.

(שם)

על דברת וגו'. דבר אחר על דברת בני האדם לברם האלהים, על מדברות שהצדיקים מדברים בעוה"ז בתעניות ובסיגופים וביסורין [245], וכל כך למה, לברם האלהים – לברר להם מדת צדקתם [246], ולראות שהם בהמה המה להם, לראות ולהראות לאוה"ע האיך ישראל נמשכין אחריו בבהמה, שנאמר (יחזקאל ל"ד:ל"א) ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם, ומה בהמה פושטת צוארה לשחיטה, כך הצדיק, שנאמר כי עליך הורגנו כל היום [247].

(מ"ר)

פסוק יט

מן הבהמה אין וגו'. מהו אין כי הכל הבל [248], חד אמר עשה לו נוי לתחתיתו שלא יהא מתבזה כבהמה [249], וחד אמר עשה לו מנעל ואפופרין כפוי עליו שלא יהא מתבזה כבהמה [251], וחד אמר עשה לו כסתות לתחתיתו שלא יהא מצטער בשעת ישיבתו [250], וחד אמר, עשה לו קבורה וארון ותכריכין [252].

(שם)

פסוק כ

הכל הולך וגו'. מהו הכל הולך אל מקום אחד, לפי שכל מה שברא הקב"ה בשמים ברייתו מן השמים, וכל מה שברא בארץ ברייתו מן הארץ [253].

(שם)

---

[245] מפרש הלשון על דברת מענין סדר ומנהג, כמו כעדר בתוך הדברו (מיכה ב':י"ב), דבר אחד לדור, ור"ל על מנהגם שהם נוהגים.

[246] ע' מש"כ לעיל אות ע"ו.

[247] וע' לפנינו בשה"ש פרשה א' פסוק ט"ז בדרשה עיניך יונים המשיל ענין מדה זו ליונה, וכלפי כל ישראל לא רק לצדיקים.

[248] דהלשון ומותר האדם מן הבהמה אין וגו' משמע דהמותר שיש לאדם מן הבהמה אינו שוה כלום, א"כ מתבאר שיש איזה יתרון, ומהו זה.

[249] שאינו נפנה מן הצד כבהמה לעין כל אלא מלמטה כדי שלא יתבזה.

[250] זה נסמך ג"כ על לשון אפופרין שזכר למעלה וכפי הבאור שבארנו באות הקודם, ורק למעלה שימש בלשון זה לענין העדר בזיונו של אדם כמש"כ שם, מפרש כאן לענין טובתו של אדם ונוח לגופו שלא יהא מצטער בשעת ישיבתו, וכ"מ במ"ר פ' בראשית ס"פ י"ז עה"פ ויסגור בשר תחתינה עשה לו מנעול ואפיפודין כבוש עלי' כדי שלא יהיה מצטער בשעה שיושב, והענין מבואר.

[251] אפופרין [או אפופדין] הוא מושב מתחת לכסא ותרג"י לפסוק ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר – אפיפודין דרגלוי, וע' במס' כלים פכ"ד מ"ו, ולשון נקיה הוא לבשר עגבות, ור"ל שבית נקובתו סגור בבשר ואפופרין כפוי עליו, וע' באות הסמוך.

[252] שכל אלה הם לכבודו של אדם. ויתרון הם בו על כל הברואים.

[253] עיין מש"כ לעיל פ' י"ד אות ס' וצרף לכאן.

פסוק כא

מי יודע רוח וגו'. רוח בני האדם העולה היא למעלה – זו נשמתן של צדיקים שעולה למרום ונתונה באוצר [254], ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ זו נשמתן של רשעים שיורדת לגיהנם למטה, כמש"נ (יחזקאל ל"א:ט"ו) ביום רדתו שאולה האבלתי כסתי עליו את תהום וגוי [255].

(שם)

פסוק כב

מי יביאנו לראות. מי יביאנו לדוד לראות במה שעשה שלמה, ומי יביאנו לשלמה לראות במה שיהיה אחריו ומה יעשה רחבעם.

(מ"ר)

פרק ד

פסוק א

את כל העשוקים. חד אמר, העשוקים, אלו הקטנים הנגנזין בחייהם בעון אבותם [256], וחד אמר אלו הרוגי מלכות, וחד אמר אלו חנופי תורה שסבורים בהם שהם ת"ח ואינם ת"ח [257], וחד אמר [אלו ישראל באומות], וחד אמר אלו ממזרין שהרי מה חטאו הם, וא"ר יהודה בן פזי, אע"פ כן באים הן הממזרין לעוה"ב, שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם [258].

(שם)

פסוק ב

ושבח אני וגו'. ושבח אני את המתים שכבר מתו – אלו האבות אברהם יצחק ויעקב, מן החיים אשר המה חיים עדנה – זה משה, שהרי כשחטאו ישראל במדבר אמר משה כמה תפלות ותחנונים ולא נענה, וכיון שאמר זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב –

[254] יתכן דרומז למ"ש בחגיגה י"ב ב' שבעה רקיעים, ואחד מהם. הנקרא ערבות אוצר בתוכו נשמתן של צדיקים, יעו"ש.

[255] מוסב על מלך אשור, והוא לשון מליצי על שפלותו ומסירתו ביד אויבו, ומדהמליץ בלשון ירידה לשאול דריש דכתב כן על שם סופו לירד לגיהנם המכונה שאול ע"ש הכתוב ישובו רשעים לשאולה, שנדרש על גיהנם, כנודע.

[256] כמ"ש בשבת ל"ב ב', ונקראים עשוקים מפני שאין כח בידם להציל עצמם מיד עושקיהם כח.

[257] יש לפרש הכונה שאומרים שעשוקים הם מטובת עוה"ז בשביל תורתם, ובאמת אינם ת"ח.

[258] יתכן בטעם הדרשה ע"פ מ"ש כ"פ באגדות כל מקום שנאמר אין לו – הוי לו, כלומר באיזה זמן מן הזמנים הוי לו [ע' מ"ר ס"פ נח בפסוק ותהי שרי עקרה אין לה ולד] וכאן כתיב אין להם מנחם משמע דבאיזה זמן יש להם מנחם, ודריש שלעוה"ב מתנחמין, וכהאי גונא דרשו במ"ר איכה א' ב' בפ' אין לה מנחם ודריש דהוי לה כמש"נ אנכי אנכי הוא מנחמכם.

מיד נענה [259].

(שבת ל' א')

ושבח אני וגו'. ולהלן הוא אומר (ט') כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת, הא כיצד, כשבנה שלמה את ביהמ"ק, ביקש להכניס ארון לבית קה"ק, ודבקו שערים זה בזה [260], אמר כ"ד רננות ולא נענה, כיון שאמר (ד"ה ב' ו') זכרה לחסדי דוד עבדך – מיד נענה [261], הרי – ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים וגו', וכשנח נפשיה דדוד ביום השבת ושלח שלמה לבי מדרשא, אבא מת ומוטל בחמה וכלבים של בית אבא רעבים, מה אעשה, שלחו ליה, חתוך נבילה והנח לפני הכלבים, ואביך הנח עליו ככר או תנוק וטלטלו, הרי – כי לכלב חי טוב מן האריה המת [262].

(שבת ל' א' וב')

ושבח אני וגו'. רבי יהודה ב"ר סימון אמר, ביחזקאל איירי קרא, בשעה שעמד על הבקעה ואמר (ל"ז) העצמות היבשות שמעו דבר ה' מיד ותקרבו עצמות עצם על עצמו וגו' [263], אמר להם, בחייכם אמרתי לכם (ירמיה ב') שמעו דבר ה' בית יעקב ולא שמעתם ועכשיו במיתתכם שמעתם, על אותה שעה נאמר ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה.

(מ"ר)

ושבח אני וגו'. רבי שמואל בר נחמני אמר, ושבח אני את המתים שכבר מתו – זה דוד, מן החיים אשר המה חיים עדנה – זה שלמה, שבשעה שבנה שלמה את ביהמ"ק ביקש

[259] שכן כתיב ע"ז (פ' תשא) וינחם ה' על הרעה אשר דבר וגו'.

[260] לא פרשו המפרשים ענין דביקת השערים וטעם הדבר, אבל יתבאר ע"ע המבואר במ"ר פ' וארא ריש פרשה ח' בזה"ל, שעשה שלמה ארון של י' אמות וכיון שהגיע לפתח ביהמ"ק שהיה ג"כ גבוה י' אמות, ואין י' אמות יכולין להכנס בתוך י' אמות [ר"ל שחלל המקבל צריך להיות גדול קצת מהדבר הנכנס] היה שלמה מתבייש שלא שת לבו מתחלה לזה וכו', ומבואר בזה שהלשון דבקו שערים שבגמרא הכונה שער הפתח עם גובה הארון. ויתכן שהמליץ בלשון כזה משום דמבואר עוד שאמר הפסוק שאו שערים ראשיכם, דלפי שבארנו הוי הכונה על נשיאת פתח ביהמ"ק.

[261] יתכן דסמיך לדרוש כן משום דקודם לפסוק זה נאמר קומה ה' למנוחתך אתה וארון עוזך, דמשמע שעל העמדת הארון למקומו מוסבת הבקשה.

[262] שלתקנת הכלבים לא הצריכוהו לשנות טלטול הנבילה ואת האריה המת אסרו לטלטל אלא ע"י ככר או תנוק, ורש"י הביא בשם יש מפרשים שהטובה בזה שהקדימו תשובת הכלב לתשובת הארי', ולדעתי פירוש זה אינו מבואר כ"כ דעכ"פ במה טיבותי', ולבד זה פי' זה נדחה ממ"ר רות פרשה ג' ששם הובאה אגדה זו ומבואר שהקדימו שאלת המת מקודם.

[263] באגדה דחלק מחלוקת החכמים מי היו אלה העצמות היבשות, רב אמר אלו בני אפרים שיצאו ממצרים לפני הקץ והרגום אנשי גת כמבואר בד"ה א' ז', ושמואל אמר, אלו בני אדם שכפרו בתחיית המתים וכו', וענין קריבת העצמות מוסב על מה דכתיב בסמוך בענין ההוא כה אמר ה' לעצמות האלה הנה אני מביא בכם רוח וחייתם ונתתי עליכם גידין והעליתי עליכם בשר וגו', ועל זה כתוב ותקרבו עצמות עצם אל עצמו, כלומר כל עצמות הגוף שהיו מונחין מפורדין ומפוזרין התחילו להתקרב כל אחד ואחד אל עצם חבירו כפי יצירתן, ומפרש בזה ששמעו בקול ה' שצוה עליהם שיחיו.

שתרד אש מן השמים והקריב אלף עולות והתפלל כ"ד תפלות ולא ירדה, עד שאמר (ד"ה ב' ו') זכרה לחסדי דוד עבדך – מיד נענה וירדה [264].

(שם)

ושבח אני וגו'. ושבח אני את המתים שכבר מתו – זה דור המבול, מן החיים אשר המה חיים עדנה – אלו הסדומיים והמצרים [265] (שם)

פסוק ג

וטוב משניהם וגו'. וטוב משניהם את אשר עדן לא היה – אלו אלף דור שעלה במחשבה להבראות ולא נבראו [266].

(שם)

פסוק ה

הכסיל חבק וגו'. משל למה"ד, לשני בני אדם שהיו יגעין בתורה, אחד יגע והשביח ואחד יגע ופירש, לימים ראה זה שפירש את זה שהשביח עומד בחבורה של צדיקים והוא בצד חבורה של רשעים, מיד התחיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו [267].

(שם)

הכסיל חבק וגו'. העולם הזה דומה לערב שבת ועולם הבא לשבת, מי שמכין בערב שבת אוכל בשבת, ומי שאינו מכין בערב שבת הרי הוא חורק את שיניו ואוכל את בשרו, שנאמר הכסיל חובק את ידיו ואוכל את בשרו [268].

(מ"ר פרשה א' פסוק ט"ו)

פסוק ו

טוב מלא כף וגו'. טוב מי שהוא שונה הלכות ורגיל בהם ממי שהוא שונה הלכות ומדות

---

[264] בפסיקתא רבתא סי' ב' ובמ"ר פ' וארא ר"פ ח' ליתא הלשון אלף עולות, וכן נכון, יען כי מספר אלף עולות לא הקריב בשעת בנין המקדש, רק אצל במה בגבעון, ובבנין ביהמ"ק הקריב כ"ב אלף עולות בקר ומאה ועשרים אלף צאן, ואולי צ"ל כאן והקריב אלפי עולות, ולא חש לפורטם כאן בפרטיות כי לא זהו מעיקר הדרשה כאן.

[265] כי דור המבול לא חיין ולא נדונין.

(סנהדרין ק"ח ב'] משא"כ הסדומיים והמצרים נדונין לדראון עולם.

[266] עיין מענין זה במ"ר ס"פ בראשית פרשה כ"ח על הפסוק אמחה את האדם וכו', דרשו אלף דור עלה במחשבה להבראות, וסמיך זה על הלשון דבר צוה לאלף דור, ועל הפסוק אדם אחד מאלף מצאתי, יעו"ש, וכאן דריש שטוב משניהם, מן המתים ומן החיים, אלה אשר לא נבראו כלל, וכמ"ש בעירובין י"ג ב' נמנו וגמרו נוח לאדם שלא נברא וכו'.

[267] מרוב צער, וכעין לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, כלומר בשביל צער מן המת. וכן (מלכים א י"ח:כ"ח) ויתגודדו כמשפטם בחרבות, כדי לצער עצמם, ומעין זה היא המליצה אוכל את בשרו.

[268] מתאר את העוה"ז לערב שבת מפני שהיא עולם ההכנה לזכיות בעוה"ב ע"י מצות ומע"ט, ועוה"ב ליום השבת מפני שהוא בערך יום שכולו שבת ומנוחה, דאז אין עוד זמן המעשה וקנין השלמות רק תשלום הגמול לבד.

ואינו רגיל בהם [269], אלא לרעות רוח, רצונו שיקראו לו בר מכילתא, והמשל אומר, טוב צפור אחד כפות ממאה פורחות [270].

(מ"ר)

טוב מלא כף וגו'. טוב מי שהוא עושה צדקה מועטה משלו ממי שהוא גוזל וחומס ועושק ועושה צדקות גדולות, אלא לרעות רוח, רצונו שיקראו לו בר מצות, והמשל אומר, נואפת בשכר תפוחים ומחלקתן לעניים.

(שם)

טוב מלא כף וגו'. טוב מי שיש לו עשרה זהובים ונושא ונותן ומתפרנס בהם ממי שהוא נוטל ממון של אחרים ומפסידן אלא לרעות רוח, רצונו שיקראו לו גברא פרקמטיא [271].

(שם)

טוב מלא כף וגו'. טוב מי שהוא שובר גינה אחת ועובדה ממי שהוא שוכר גינות הרבה ומאבדן אלא לרעות רוח, רצונו שיקראו לו בעל קרקעות, והמשל אומר, השוכר גינה אוכל צפרין, השוכר גינות צפרין אוכלין אותו [272].

(שם)

טוב מלא כף וגו'. טוב מלא כף נחת בעוה"ב ממלא חפנים עמל ורעות רוח בעוה"ז, ויפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעוה"ז מכל חיי עוה"ב [273].

(שם)

טוב מלא כף וגו'. טוב מלא כף נחת – זה יום השבת, ממלא חפנים עמל ורעות רוח – אלו ששת ימי המעשה [274].

(שם)

---

[269] ר"ל אינו חוזר עליהם כפעם בפעם, וקרי להלכות שרגיל בהם כף נחת שעל ידי רגילתו בהם יש לו נחת רוח, והלמוד הרב הבלתי רגיל לו קורא מלא עמל שעל ידי שאינו רגיל בהם יש לו עמל וטרחה לחזור עליהן ולמצאן.

[270] הנמשל פשוט, שהלמוד שאינו רגיל בו משתכחים ממנו והמה לו כצפרים עפות.

[271] שעל ידי שמרבה בסחורות רבות שלא הורגל בזה הוא קרוב להפסד.

[272] כי ע"י שלא יוכל לפקח ולהשגיח על כל שדותיו לכן אינו מוצא ברכה אף באחת מהן, ונמצא מאבד כל אשר לו, והלשון צפרים אוכלים אותו יתכן דהכונה דמפני שאי אפשר לו להשגיח על כל הגנות לכן מתפשטין הצפרים עליהן ואוכלין כל גידוליהן.

[273] כי אחרי שהעולם הבא אינו עולם של מעשה וקנין השלמות וכמ"ש במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות, א"כ מה שיש לו לקנות ולתקן בעולם הזה, עולם המעשה, אף כי בשעה אחת, אי אפשר לקנות בכל חיי העוה"ב, ועיין לעיל אות י"ג.

[274] ר"ל כי אע"פ שבשבת אינו מרויח, בכ"ז טובה היא מהריוח של כל ימות השבוע, והוא ע"פ מה שדרשו בירושלמי ברכות פ"ב ה"ז הפסוק דמשלי י' ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה, דקאי על שבת דכתיב בה ויברך אלהים את יום השביעי, וא"כ בשמירת יום השבת כתקונה מתעשרין, וגם בזכות שבת נגאלין, וא"כ רבה טובתם מטובת ימי השבוע, שהיא המשפעת כח הברכה לימי המעשה, וע"ע במ"ר פ' בראשית פרשה י"א ומש"כ אנו בתו"ת פ' בראשית בפסוק ויברך אלהים את יום השביעי.

טוב מלא כף וגו'. רבי יצחק פתר קרא בשבט גד ושבט ראובן, כשבאו לא"י אמרו, טוב מלא כף נחת בארץ ישראל ממלא חפנים עמל בעבר הירדן [275].

(שם)

טוב מלא כף וגו'. ואף הקב"ה אומר כן, חביב עלי מלא קמצו של עני מנחה נדבה ממלא הפנים קטורת הסמים של כהן גדול, ולמה כן, לפי שזו באה כפרה וזו אינה באה כפרה דכתיב ונפש כי תקריב מנחה [276].

(מ"ר)

פסוק ז

וארא הבל תחת השמש. זו אדרתו של מלאך המות [277].

(שם)

פסוק ח

יש אחד וגו'. יש אחד – זה הקב"ה, שנאמר ה' אחד, ואין שני לו – שאין לו שותף בעולמו, גם בן ואח אין לו – אלו ישראל שנקראו בנים כמש"נ בנים אתם להי' אלהיכם ונקראו אחים כמש"נ (תהלים קכ"ב) למען אחי ורעי [278], ואין קץ לכל עמלו – לכל מה שעשה בששת ימי בראשית [279], ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה, אם אין הצדיקים עושין לפניו מצות ומע"ט, וכי אין זה הבל שברא הקב"ה בעולמו [280].

(שם)

יש אחד וגו'. דבר אחר יש אחד זה אברהם, שנאמר (יחזקאל ל"ג) אחד היה אברהם, ואין שני לו – שאין לו בן זוג, גם בן ואח אין לו – בן ואח לא היה לו בשעה שירד לכבשן

[275] שמקום קטן בארץ הזאת טוב לפי שיש בו נחת רוח לזריעה ולנטיעה יותר ממקום רחב בעבר הירדן שיש בו עמל למצוא מקום לזריעה, ואשר על כן היו מתאוננים על עצמם על אשר בקשו מקודם חלקם בעבר הירדן.

[276] נראה דר"ל כפרה ברצון הנפש וכמ"ש במנחות ק"ד ב' על פסוק זה ונפש כי תקריב קרבן מנחה, מפני מה נשתנית מנחה שנאמר בה ונפש, אמר הקב"ה, מי דרכו להביא מנחה – עני, מעלה אני עליו כאלו הקריב נפשו לפני, משא"כ הכהן הגדול שהוא מקריב הקטורת משל צבור ע"פ הסדר הרגיל והקבוע.

[277] ר"ל נסו ודגלו הפרוש על כל החיים, ומוסב על הפסוקים הסמוכים שיש איש אשר גם בן ואח אין לו והוא מחסר נפשו מטובה ואינו דואג על העתיד, ואינו יודע כי מצודתו של מלאך המות פרושה עליו.

[278] יש לפרש דכמו שישראל נקראו בנים ואחים, וזהו בשעה שעושין רצונו של מקום, כך בשעה שאין עושין רצונו נופלים ממדרגתן זו מיחס בנים ואח להקב"ה, וזהו שאמר גם בן ואח אין לו בשעה שאין עושין רצש"מ, וא"כ למי אני עמל אם אין הצדיקים עושין לפניו מצות ומע"ט.

[279] אין הפי' לכל עמלו – לכל טרחתו, שהרי באמת רק בדבר ה' שמים נעשו, ואיתא במ"ר פ' בראשית פרשה י"ג, בלא עמל ובלא יגיעה ברא הקב"ה את העולם, וע' מש"כ בתו"ת פ' בראשית בפסוק אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (ב' ד' אות ט') – אלא הכונה לכל המעשה הנעשה, ויונח על זה לשון עמל מענין משא גדול וכבד.

[280] דברים אלו מדברי שלמה שדבר בעדו, ור"ל שאם אין עושין כן הלא כל מה שברא הקב"ה בעולמו – הכל הבל, וזה לא יתכן, ולכן צריך להשתדל בקיום מצות ומעשים טובים ויהיו נאים למעשה הקב"ה בעולמו, וכן יתפרש בדרשות הבאות בלשון זה שהוא מדברי שלמה.

האש [281] ואין קץ לכל עמלו – במצות ומעשים טובים, ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה – אם לא להדבק בדרכיו, שכל מי שאינו עושה כמותו גם זה הבל [282].,

(שם)

יש אחד וגו'. דבר אחר יש אחד זה שבט לוי [283], גם בן ואח אין לו – בשעה שאמר להם משה עברו ושובו משער לשער והרגו איש את אחיו וגו', וכתיב האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר. ואין קץ לכל עמלו – במלאכת המשכן. גם עינו לא תשבע עושר – אלו הקרבנות [284], ולמי אני עמל אם לא להדבק בדרכיו, שכל מי שאינו עושה כמותו, גם זה הבל וענין רע הוא [285].

(שם)

יש אחד וגו'. דבר אחר יש אחד זה יצה"ר, ואין שני לו – שאין לו בן זוג בעבירה, גם בן ואח אין לו – בשעה שהולך אדם לעבור עבירה אינו רואה שיש לו בן שימות בעונותיו [286], ואיני רואה שיש לו אח שיתבייש ויתגנה ממנו, ואין קץ לכל עמלו – במעשיו הרעים [287] גם עינו לא תשבע עושר – אלו מעשיו הרעים [288].

(מ"ר)

יש אחד וגו'. דבר אחר יש אחד – זה גביני בן חרסון, ואין שני לו – שאין לו בן זוג, גם בן ואח אין לו שהיה יחיד לאמו, ואין קץ לכל עמלו ממה שהניח לו אביו, גם עינו לא תשבע עושר – שהיה סומא באחת מעיניו [289], ולמי אני עמל ומחסר את נפשי מטובה

---

[281] לא נתבאר המקור בתורה שגם אח לא היה לו אז, ואדרבה מהמשך לשון הפרשה ס"פ נח ותחלת פ' לך משמע דכשנצטווה על היציאה מארצו שזה היה מעשה אחר כבשן האש עוד היו לו אחים, וקשה להחליט בזה, ואולי הכונה בן ואח בדעות, וכמי שדרשו במגילה י"ג ב' ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא וכי אחי אביה הוא אלא אמר לה אחיו אני במדות, וכן בן נקרא זה שמלמדין אותו חכמה ודעה, וכמ"ש כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עה"כ כאלו ילדו, וכן דרשו בספרי ושננתם לבניך אלו תלמידיך, וה"נ הכונה שבדעותיו בהכרתו את ה' היה יחידי בעולם.

[282] כמש"כ לעיל אות כ"ה.

[283] יתכן דמרמז לענין מעשה העגל, ששבט לוי היה האחד שלא נשתתף בו.

[284] י"ל דמכוין להקטורת דכתיב בשבט לוי ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך ברך ה' חילו, והוא מפני כי הקטורת מעשרת כמבואר ביומא כ"ו א'.

[285] כמשכ"ל אות כ"ה שזה מדברי שלמה.

[286] הלשון אינו רואה כאן הוא מענין דעת והבנה, מלשון ולבי ראה הרבה חכמה, ור"ל אינו נותן דעתו כלל שבעבירה זו יגרום מיתה לבניו, וצ"ל דרומז לבניו הקטנים כמ"ש שבת ל"ב ב' בעון פלוני ופלוני בניו של אדם מתים כשהם קטנים, אבל בגדולים כתיב לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות.

[287] יתכן הכונה ע"פ מ"ש עבירה גוררת עבירה, וא"כ הלא אין קץ למעשיו הרעים אחרי שכל עבירה גוררת עוד אחת, עד אין קץ ותכלית.

[288] מוסב על היצה"ר שעינו לא תשבע עושר ממעשיו הרעים, שלגבי' הוו מעשים רעים של אדם מעין עושר, אחרי שזה כל מגמתו לפתות ולהרע ואל זה עיניו נשואות. ובהשיגו מבוקשו – הוא עשיר.

[289] יתכן דבא לרמז למה נקרא עינו בלשון יחיד, ובמשלי (כ"ז ב') מצינו דכתיב ועיני האדם לא תשבענה, בלשון רבים.

שבשעה שמת גביני נולד בלשצאר [וירש כל ממונו].

(שם)

פסוק ט

טובים השנים וגו'. טובים השנים העוסקים בתורה מן האחד שעוסק לעצמו, כי אם יפלו האחד יקים את חבירו, שאם שכח אחד מהם הלכה – חבירו מחזירו, והחוט המשולש לא במהרה ינתק – זה הרב שהוא מחזיר להם טעותן [290].

(שם)

טובים השנים וגו'. טובים השנים שנושאין ונותנין בפרקמטיא מן האחד שעוסק לעצמו, כי אם יפלו – שאם יפול ויסתכן אחד מהם חבירו מעמידו, והחוט המשולש לא במהרה ינתק – כשהם שלש [291].

(שם)

טובים השנים וגו'. רבי יוחנן אמר, טובים השנים – איש ואשתו, מן האחד – זה לעצמו וזו לעצמה, והחוט המשולש זה הקב"ה שהוא פוקדן בבנים [292].

(שם)

טובים השנים וגו'. ועוד אמר ר' יוחנן, טובים השנים זה עמרם ויוכבד, אשר יש להם שכר טוב בעמלם – זה משה שנקרא טוב, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא [293].

(שם)

טובים השנים וגו'. רבי יהודה אומר, טובים השנים זה דוד ובת שבע, והחוט המשולש – זה נתן הנביא שאמר לה לבת שבע ואני אבא אחריך ומלאתי את דבריך, וכשבאו אל

[290] ר"ל שמחזירן מטעותן אל דרך האמת.

[291] וצ"ע לכוין כלל דרשה זו עם המאמר שבחז"ל קדירא דבי שותפי לא חמימי ולא קרירי (ב"ב כ"ד ב') ופירש"י מפני שזה סומך על זה וזה על זה, הרי שתפסו חז"ל ענין שותפות בכלל לגריעותא, וכאן דרשוהו לשבח, אכן מעין דרשה שלפנינו מצינו בחז"ל בשני שותפים כשאחד רוצה להפרד מהשותפות יכול חבירו השותף לעכב מפני דיכול לומר לו מזלא דבי תרי עדיף (ב"מ ק"ה א'), ומעין כונה זו בכתובות ק"ג א' הלשון ברכת הבית ברובה, ופירש"י שני אדם שעוזרין זה את זה משתכרין ומזל דרבים עדיף, עכ"ל, ולפי זה צ"ל דגם כאן איירי לענין המזל, ויתבאר לפי"ז מ"ש והחוט המשולש לא במהרה ינתק כשהם שלש משום דבכהאי גונא נקרא מזל דרבים, דשלשה נקראו רבים, כמ"ש בגיטין מ"ו א' וכמה רבים – שלשה, ומה שאמרו קדירא דבי שותפי וכו' ענין אחר הוא, דאם באמת סומכין במעשיהם זה על זה בודאי חסרון הוא, אבל כשעושין כולן באמונה, כאדם בתוך כולו שלו, יש מעלהה יתירה ממזל דרבים.

[292] יתכן דמרמז למ"ש בנדה ל"א שלשה שותפין באדם אביו ואמו והקב"ה שהוא נותן בו רוח ונשמה וכו' יעו"ש.

[293] סמיך על הדרשה דסוטה י"ב א' ותרא אותו כי טוב הוא, רבי מאיר אומר טוב שמו, ועיין מש"כ בתורה תמימה פ' שמות בפסוק הנזכר. ויתפרש הלשון טובים השנים זה עמרם ויוכבד בשעה שבטלו הגירושין שלהם ונשאו מחדש, מן האחד, בעת שנתגרשו והיו זה לעצמו וזו לעצמה, מפני שאח"כ ניתן להם שכר טוב זה משה, וכדמפרש.

[294] ויתפרש הלשון אשר יש להם שכר טוב – הוא שלמה, ולא נגמר ענין מלכותו כי אם ע"י שלשתן.

דוד הסכים עמהם ואמר והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי וגו' [294].

(מ"ר)

טובים השנים וגו'. רבי נחמיה אומר, טובים השנים זה יהוידע ויהושבע [295], מן האחד זה לעצמו וזה לעצמו, והחוט המשולש – אלו סנהדרין שהסכימו עמהם, הדא הוא דכתיב (ד"ה ב' כ"ג) ויוציאו את בן המלך ויתנו עליו את הנזר וגו' [296].

(שם)

טובים השנים וגו'. רבנן אמרי, טובים השנים – זה מרדכי ואסתר, מן האחד – זה לעצמו וזו לעצמה, והחוט המשולש זה אחשורוש שהסכים עמהם וגזר ואמר ואתם כתבו על היהודים כטוב בעיניכם [297].

(שם)

טובים השנים וגו'. רבי חנינא אומר, טובים השנים שתלו מרדכי ואסתר מן האחד שתלה יוסף, שאלו נעשו נסים על ידיהם לכל ישראל וזה לא נעשו נסים על ידו [298] והחוט המשולש – זה הקב"ה למעלה מכולן שהפיל שונא, דכתיב ויתלו את המן [299].

(שם)

טובים השנים וגו'. א"ר יצחק, טובה פרשה שנאמרה ע"פ שנים מפרשה שנאמרה ביחיד, פרשה בשנים – שנאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החודש הזה לכם וגו'. מפרשה שנאמרה ביחיד – למשה לבדו [300], והחוט המשולש (פ' שמיני) וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר אליהם – לבניו לאלעזר ולאיתמר, ותנא רבי חייא, לאמר אליהם והם לאמר לכל ישראל [301].

(שם)

[295] אשתו, שהמליכו את יואש, אשר יש להם שכר טוב שזכה לעשות טובה בישראל, כמבואר בד"ה ב' כ"ד.

[296] ויתפרש הלשון אשר יש להם שכר טוב שזכוהו לעשות אך טוב, דכתיב ביה כי עשה טובה בישראל ועם האלהים וביתו, וכמש"כ לעיל.

[297] וזהו אשר יש להם שכר טוב.

[298] השנים שתלו אותם מרדכי ואסתר הם בנתן תרש שחפצו לשלוח יד באחשורוש, ומזה החלה לצמוח שועת מרדכי וישראל, והאחד שתלה אותו יוסף הוא שר האופים, ולא נעשו נסים על ידו, ותלה החליה ביוסף משום דכל החלומות הולכין אחר הפתרון (ברכות נ"ה ב'), והוא פתר לו כן.

[299] נראה דר"ל שהוא עשה את הפעולה האחרונה והיסודית לתשועת ישראל אז.

[300] צ"ע מאי טיבותא בזה. ואולי יתפרש מפני שאינו דומה דבר וענין הנמסר לרבים ע"י אחד לדבר הנמסר ע"י שנים ושלשה אנשים, כי שנים ושלשה אנשים בכחם להסביר הדבר יותר מאשר איש אחד המוסר, ולכן אם גם כששנים מסבירים טוב מאשר אחד מסביר, אבל שלשה המסבירים בודאי יובן הדבר ויתקבל לשומען, ולכן יומלץ על הסבר שמסבירים שלשה אנשים הלשון והחוט המשולש לא במהרה ינתק, והמפרשים לא פירשו מאומה במאמר זה.

[301] שאי אפשר לפרש לאמר אליהם לישראל, שהרי אחר זה כתיב דברו אל בני ישראל.

טובים השנים וגו'. דבר אחר טובים השנים – זה משה ואהרן, מן האחד – זה לעצמו וזה לעצמו, שהרי כשבא משה וברך את ישראל לא שרתה שכינה על ידו [302], וכשבאו שניהם וברכו את ישראל מיד שרתה שכינה על ידיהם, שנאמר (פ' שמיני) ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם ואח"כ וירא כבוד ה'.

(שם)

פסוק יב

והחוט המשלש. נדרש בדרשות הקודמות.

והחוט המשלש וגו'. תניא, ר' אליעזר בן יעקב אומר, כל שיש לו תפלין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו הוא בחזקת שלא יחטא, שנאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק [303].

(מנחות מ"ג ב')

לא במהרה ינתק. א"ר שמואל בר רב יצחק, שמר אדם עצמו מן העבירה פעם ראשונה ושניה ושלישית, מכאן ואילך הקב"ה משמרו, דכתיב (איוב ל"ג, כ"ט) הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר. א"ר זירא, ובלבד שלא ישוב [304], מה טעם, דכתיב והחוט המשולש לא במהרה ינתק, לא לעולם ינתק אין כתיב כאן אלא לא במהרה ינתק, אבל אם מטרחת עליו מפסק הוא [305].

(ירושלמי פאה פ"א סוף הלכה א')

לא במהרה ינתק. כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא, שנאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק. א"ר זירא, ובלבד שלא ישוב [306], מאי טעמא, לא לעולם ינתק אין כתיב כאן אלא לא במהרה ינתק, אבל אם מטרחת עליו מפסק הוא [307].

(שם שם ה"ט)

---

[302] כפי הנראה רומז להפסוק דפ' פקודי ויברך אותם משה דכתיב בעת הקמת המשכן.

[303] ומבואר מכאן דתפילין של ראש ושל יד לחד מצוה חשיבי, שהרי חשיב כאן חוט המשולש משלש מצות, תפילין, ציצית, ומזוזה, ואי הוו חשיבי לשתים הרי כאן ארבעה, ונ"מ בזה לענין ברכה עליהן שא"צ לברך ברכות מיוחדות על שתיהן, אלא הברכה שעל תפילין של יד קאי גם על התפלה של ראש, ועי' באו"ח סי' כ"ה סעיף ה' מדין ברכות תפילין.

[304] נראה הכונה ובלבד שלא ישתדל לשוב מדרכו הטובה, משום דבכלל מסר הקב"ה את הבחירה באיזה דרך לילך ביד האדם, ורק בזכות השתמרו כפעם בפעם מן העבירה שוב הקב"ה מסייעו, אבל במשתדל לשוב לדרך רעה יראה שתוהה על שהטיב ללכת עד כה, לכן שבה הבחירה כולה אליו לבדו.

[305] נראה כונת לשון זה עפ"י מש"כ באות הקודם שמשתדל ללכת בדרך רע, ובזה הוא מטריח כולו כביכול להקב"ה שיניאהו מדרך זה, ובהאי גונא אינו מוצא עזר, משום דהבחירה ביד האדם, וכמו שהסברנו הענין באות הקודם, יעו"ש. וגם יש לפרש כונת הלשון מטרחת עליו, שניכר שההליכה בדרך טובים היא לטרחה ולמשא עליו, ולכן הוא כמו בועט בה ושב לדרך רעה אז מניחים לו לילך בדרכו זו.

[306] הבאור כעין מש"כ לעיל אות מ"ט, יעו"ש.

[307] עיין מש"כ לעיל אות נ' וצרף לכאן.

לא במהרה ינתק. קרי רמי בר חמא עליה דרי אושעיא בנו של ר' חמא בנו של ר' ביסא החוט המשולש לא במהרה ינתק [308].

(כתובות ס"ב ב')

לא במהרה ינתק. מהו לא במהרה ינתק, א"ר זעירא, משפחת סופרים מעמדת סופרים, משפחת בני תורה מעמדת בני תורה, משפחת עשירים מעמדת עשירים [309], אמרו ליה, והא משפחת פלוני נפסקה עשרה, אמר להו, מי כתיב לא לעולם ינתק - לא במהרה ינתק כתיב, וזה הואיל ונתגאה נפסק מעשירותיה [310].

(מ"ר)

פסוק יג

טוב ילד מסכן וגו'. טוב ילד מסכן וחכם - זה יצר טוב, ולמה נקרא שמו ילד, לפי שאין מזדוג לאדם אלא מבן י"ג שנה ולמעלה, ולמה נקרא שמו מסכן, לפי שאין הכל שומעין לו [311] ולמה נקרא שמו חכם - שהוא מלמד את הבריות לדרך ישרה, ממלך זקן וכסיל - זה יצר הרע, ולמה קורא אותו מלך - מפני שהכל שומעין לו, ולמה קורא אותו זקן - מפני שהוא מזדווג לו לאדם מילדותו עד זקנותו [312], ולמה קורא אותו כסיל - מפני שהוא מלמד לאדם דרך רעה, אשר לא ידע להזהר עוד - שאינו יודע האדם כמה צער וכמה יסורין באין עליו ממנו והוא אינו נזהר ממנו, כי מבית הסורים יצא למלוך - דהוא מכשכש לבריות כמו מבין הסירים [313], כי גם במלכותו נולד רש - במלכות יצר טוב נולדה רשותו של יצר הרע [314].

(שם)

---

[308] וכהאי גונא דרשינן בב"מ פ"ה א' מפי זרעך ומפי זרע זרעך וגו' מדור שלישי ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה.

[309] יתכן דרומז להמשנה דעדיות (פ"ב מ"ט) האב זוכה לבן [כלומר מזכה לבנו] בעושר ובחכמה וכו'.

[310] אולי מכוין למ"ש בסוטה ה' א' כל המתגאה סופו שמתמוטט ממצבו וערכו, והוא הדין ביתר הפרטים, כמו בתורה, שנפסקת ג"כ במדת הגאוה, כמ"ש בפסחים ס"ו ב' כל המתייהר אם ת"ח הוא תלמודו משתכח, ורק יען כי מעשה זו היתה בהפסקת עושר לא סיים כי אם בענין זה.

[311] מפרש מסכן כשם נרדף עם שם עני, והעני אין דבריו נשמעים.

[312] כמ"ש בסנהדרין צ"א ב', יצה"ר שולט באדם משעה שנולד כמש"כ לפתח חטאת רובץ, וגם אינו סר בזקנותו כמ"ש זקן מנאף (פסחים קי"ג ב').

[313] שהוא בא על אנשים בבהלה וברעש כקול הסירים, ודריש כן מלשון בית הסירים, מדלא כתיב מבית האסורים.

[314] רשותו מלשון עני ורש, ור"ל כשמתגבר יצר טוב על האדם אז היצה"ר נעשה רש ונכנע.

[315] שהיה מלך כמש"כ ותהי ראשית ממלכתו, וגם אמרו חז"ל (עירובין נ"ג א') נמרוד הוא אמרפל.

טוב ילד מסכן וגו'. דבר אחר טוב ילד מסכן – זה אברהם, ממלך זקן וכסיל זה נמרוד [315] כי גם במלכותו נולד רש – במלכותו של אברהם נולד רשותו של נמרוד [316].

(שם)

טוב ילד מסכן וגו'. דבר אחר טוב ילד מסכן – זה יוסף, וחכם – שבחכמתו החיה כל העולם כולו ברעב, ממלך זקן וכסיל – זה פוטיפר, שכמה נסים ראה על ידו ולא נזהר, כי מבית הסורים יצא למלוך – מבית האסורים של פרעה יצא למלוך, כי גם במלכותו נולד רש – במלכותו של יוסף נולדה רשותו של פוטיפר [317].

(שם)

פסוק טו

החיים המהלכים וגו'. אלו מעשיהם של צדיקים, מה גרם להם להיות חיים תחת השמש שמהלכים עם הילד השני – זה יצר טוב [318].

(שם)

פסוק טז

אין קץ וגו'. אין קץ לכל העם לכל אשר היה לפניהם – אין קץ לכל הדורות שהאביר יצה"ר, גם האחרונים לא ישמחו בו – שנשמעין לו [319].

(מ"ר)

פסוק יז

שמר רגלך וגו'. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, שמור רגלך – שמור עצמך שלא תחטא [320] ואם תחטא הבא קרבן לפני, וקרוב לשמוע – הוי קרוב לשמוע דברי חכמים שאם חוטאין מביאין קרבן ועושין תשובה, מתת הכסילים זבח, – אל תהיו בכסילים שחוטאים ומביאים קרבן ואינם יודעים אם על הטובה הם מביאים אם על הרעה הם מביאים, אמר

[316] רשותו מלשון עני ורש, ונמרוד הוא אמרפל שנלחם עם אברהם, וכשנצחו אברהם נעשה רש.

[317] מבואר במדרשים שהיה פוטיפר מערער על גדולתו של יוסף ולכן הורידו פרעה מגדולתו, ודריש רשותו מלשון עני ורש, וכלשון שהעתקנו כן הוא במ"ר ר"פ מקץ.

[318] תחת השמש פירושו בעוה"ז, ועם הילד השני שיעמוד תחתיו – שהיצ"ט עומד תחת היצה"ר.

[319] לא נתבאר מהו הבאור גם האחרונים לא ישמחו בו. ויש לפרש הכונה דאע"פ שהאחרונים כבר ראו בעונשם של הדורות הקודמים אפ"ה לא לקחו מוסר, אלא נשמעין לו, ולכן גם הם לא ישמחו בו, לפי שיענשו.

[320] השם רגל יבא גם במובן עצם האיש כמו השם נפש, כמו ויברך ה' אותך לרגלי, ואף כאן דריש במובן זה שמור רגלך – שמור נפשך, וגם יתכן דלכן הביע האזהרה על השמירה מחטא בלשון שמור רגלך ע"ד הכתוב (משלי י"ט ב') ואץ ברגלים חוטא.

[321] ויתפרש הלשון מתת הכסילים זבח – מאופן נתינת הכסילים את זבחם, בלא דעת ובלא תשובה על החטא, ולפי ענין זה יתפרש סוף הפסוק אשר אין יודעים לעשות רע, ויהיה הלשון לעשות מענין תקון לתקן החטא אשר

הקב"ה בין טוב לרע אין מבחינים והם מביאין קרבן לפני [321].

(ברכות כ"ג א')

שמר רגלך וגו'. אמר רב אשי ואתימא רב חנינא בר פפא, שמור רגלך - שמור נקביך בשעה שאתה עומד בתפלה לפני [322].

(שם שם)

שמר רגלך וגו'. תני, לא יכנס אדם להר הבית במנעלו ובאבק שעל רגליו ומעותיו צרורין בסדינו ואפונדתו עליו מבחוץ, מה טעם, שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים [323].

(ירושלמי ברכות פ"ד ה"ד)

שמר רגלך וגו'. א"ר אלכסנדרי, שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים - שמור עצמך מן הטיפין שבין רגליך [324], שכאשר תלך אל בית האלהים תהיה טהור, במה דברים אמורים בדקין, אבל בגסין - אם יכול לסבול יסבול [325].

(שם שם ה"ג)

שמר רגלך וגו'. א"ר אחא, שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים - שמור עצמך כשתהא נקרא אל בית האלהים שתהא טהור ונקי [326].

(ירושלמי מגילה פ"א ה"ט)

וקרוב לשמע וגו'. הונא בר גניבא אמר, חביבה קריאת שמע בעונתה מאלף עולות שהכסיל זובח [327], ולמה - מפני כי אינם יודעים לעשות רע - הכסיל אינו יודע להפריש בין נדר לנדר [328].

(מ"ר)

וקרוב לשמע וגו'. שמעון סיכנא איש עיצה היה חופר בורות שיחין ומערות בירושלים, אמר ליה לרבי יוחנן בן זכאי, אני גדול כמוך, אמר ליה למה, אמר ליה, שאני עוסק

עשה, וכמו שפירש"י בפ' בראשית בפסוק ויעש אלהים את הרקיע שתקנו וסדרו, ור"ל שהכסילים מחוסר ידיעתם אינם יודעים לתקן הרע [החטא] שעשו.

[322] נראה דהפי' כמו בדרשות הבאות שתהיה זהיר בטהרת הגוף, ומפרש רגלך מלשון להסך את רגליו (ש"א כ"ב) ורש"י פי' בענין אחר.

[323] עיין מש"כ בתורה תמימה פ' שמות בפ' של נעלך מעל רגליך.

[324] עיין מש"כ לעיל אות ס"ו.

[325] י"ל בטעם החולק ע"פ מ"ש בבכורות מ"ד ב' דעצירת קטנים סכנה היא לגוף וגם אפשר להעשות עקר ע"י זה יעו"ש, משא"כ בגדולים.

[326] ר"ל התקן עצמך בעת שאתה צריך ללכת לבית אלהים לעמוד בדין כשיבא עתך תהיה טהור ונקי במעשיך.

[327] דריש על ענין ק"ש משום דכתיב וקרוב לשמוע ולא פירש מה לשמוע, ולכן דריש על ענין שמיעה מיוחדה שנצטוו ישראל, והוא פ' ק"ש.

[328] ויתפרש אשר אינם יודעים לעשות רע - לתקן הרע [החטא] שעשו, וכמש"כ לעיל אות ס"ה.

בצרכי רבים כמוך [329], אמר ליה, ואם בא לפניך אדם לדין או לשאלה, אתה אומר לו שתה מן הבור הזה שמימיו זכין וצוננין, או אם שאלה לך אשה על נדותה אתה אומר לה טבלי בבור הזה שמימיו מטהרין, וקרא עליו פסוק זה, וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח כי אינם יודעים לעשות רע [330].

(מ"ר)

פרק ה

פסוק א

כי האלהים בשמים וגו'. רבי שמעון בן חלפתא אומר, חלש למעלה וגבור למטה מי נוצח – העליון, כל שכן שהעליון חי העולמים שהוא הגבור למעלה ואתה למטה, וקדמך הכתוב – כי האלהים בשמים ואתה על הארץ [331].

(שם)

יהיו דבריך מעטים. א"ר מאיר, לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה, שנאמר אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים, כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים [332].

(ברכות ס"א א')

פסוק ב

כי בא החלום וגו'. כל חבלים ויסורין שהביא הקב"ה על דור המבול – ברב ענין רע שהיה בידם [333], וקול כסיל ברב דברים – ברב דברים שהוציאו מפיהם ואמרו (איוב כ"א:ט"ו)

[329] כי היה חופר את אלה למען עולי רגלים לירושלים שימצאו צרכיהם בבואם לירושלים.

[330] כונתו בזה לומר, שכל חכמתו אינה אלא בעסקי הבור, וכל דבר שאלה וספק שיבא לידו יסבב להשיב בענין הבור והמים, וזולת זה אין לו כל ידיעה בחכמה. ודריש וקרוב לשמוע זה הקרוב לכל לשמוע ממנו דבר תורה דהיינו ת"ח נעלה הוא על האיש ע"ה המביא זבח ועוסק בצרכי צבור, כי יש אשר יעשה רע ולא ידע.

[331] ובאה דרשה זו בהמשך לדרשה שבפסוק בסוף פרשה הקודמת, שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים על כן יהיו דבריך מעטים, ור"ל על כן יהיו דבריך מעטים מפני שתשוה לפניך גדולתו של הקב"ה ואתה על הארץ. ויתכן שבשביל כונה זו הובאה דרשה זו שלפנינו במ"ר בסוף פרשה הקודמת אף כי הפסוק הזה מתחיל מתחלת פרשה חדשה.

[332] לכאורה אינו מוסיף ר"מ מאומה על דברי הפסוק, וגם לא נתבאר הלשון לעולם. וי"ל משום דאפשר לפרש הלשון אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר, דרק בבהלה ומהירות אסור להרבות דברים, אבל במתינות ובדעת מיושבה רשאי, קמ"ל ר"מ דלעולם יהיו דבריו מועטין, בכל אופן ומעמד שהוא.

[333] וי"ל בשביל ענין רע שהיה בידם, דהיינו עבירות שבידם. וטעם הדרשה בכלל ושייכות חבלות ויסורין ללשון פסוק זה, הוא משום דקשה ליה מה שייך לכאן ענין חלומות, ולכן דריש ע"ד רמז ואסמכתא מלת חלום בנוטריקון – חבלים ויסורים. ומה שדריש ענין רע אע"פ דבכתוב כאן לא כתיב ענין רע אלא כתיב ענין סתם, אך למד מענין דכתיב למעלה מזה, וענין רע הוא. ולאשר גם כאן איירי ברעות בני אדם כדרשה זו והבאות אחריה בלשון זה, לכן דריש גם ענין זה כמו ענין רע הקודם.

מה שדי כי נעבדנו [334].

(מ"ר)

כי בא החלום וגו'. דבר אחר כי בא החלום ברב ענין – כל חבלים ויסורין שהביא הקדוש ברוך היא על דור הפלגה – ברב ענין רע שהיה בידם [335], וקול כסיל ברב דברים – שאמרו ונעשה לנו שם [336].

(מ"ר)

כי בא החלום וגו'. דבר אחר כי בא החלום ברב ענין, כל חבלים ויסורין שהביא הקב"ה על הסדומיים – ברב ענין רע שהיה בידם [337], וקול כסיל ברב דברים – שאמרו נשכח תורת הרגל מבינותינו [338], הדא היא דכתיב (איוב כ"ח:ד') פרץ נחל מעם גר הנשכחים מני רגל [339].

(שם)

כי בא החלום וגו'. דבר אחר כי בא החלום ברב ענין – כל חבלים ויסורין שהביא הקב"ה על המצרים – ברב ענין רע שהיה בידם [340], וקול כסיל ברב דברים – שאמרו מי ה' אשר אשמע בקולו.

(שם)

כי בא החלום וגו'. דבר אחר כי בא החלום ברב ענין – כל חבלים ויסורין שהביא הקב"ה על סיסרא – ברב ענין רע שהיה בידו [341], וקול כסיל ברב דברים – שנאמר (שופטים ד':ג') והוא לחץ את בני ישראל בחזקה עשרים שנה [342].

(שם)

כי בא החלום וגו'. דבר אחר כי בא החלום ברב ענין – כל חבלים ויסורין שהביא הקב"ה על סנחריב ברב ענין רע שהיה בידו, וקול כסיל ברב דברים – שחרף וגדף, שנאמר

[334] ר"ל בשביל דברי כסל שהוציאו מפיהם. וע' במ"ר ויקרא פרשה ה' נדרש פסוק זה מה שדי וגו' בדור המבול.

[335] ר"ל בשביל דברי כסל שהוציאו מפיהם. וע' במ"ר בראשית פרשה כ"ג דריש הפסוק דכתיב שם וזה החלם לעשות. משל לאשה שאמרה לבעלה ראיתי בחלום שאתה מגרשני, אמר לה, ולמה בחלום, הא לך גיטך בעלילה [בפועל], וה"נ הכונה שחלמו במחשבתם פן נפוץ וגו', אמר הקב"ה, כך יהיה להם בפועל, והיינו דכתיב ויפץ ה' אותם, ולפי"ז יש לפרש הכונה כאן כי בא החלום – החלום ממש.

[336] כמש"כ לעיל אות ד'.

[337] ר"ל בשביל ענין רע שהי' בידם, כמש"כ זעקת סדום ועמורה כי רבה, ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד.

[338] כלומר רגל עוברים ושבים ועניים, וכמבואר באגדות שהיו מענים אותם ביסורים עד שגרשום מארצם.

[339] כלומר פרץ נחל אש וגפרית ממקום שהוא נובע וניגר מלשון מים מוגרים (מיכה א') הנשכחים מני רגל אלו אנשי סדום שהיו נשכחים ועזובים מני אנשים, כי לא עבר רגל אורח בתוכם, כמש"כ באות הקודם.

[340] כמש"כ לעיל אות ג'.

[341] שהיה לוחץ את ישראל, וכפי הבאור לעיל אות ג'.

[342] סמך על המבואר בויק"ר ס"פ ז' שעם לחיצתו את ישראל היה מחרף ומגדף כלפי מעלה.

(ישעיהו ל"ו:כ') מי בכל אלהי הארצות אשר הצילו את ארצם וגו' [343].

(שם)

כי בא החלום וגו'. דבר אחר כי בא החלום ברב ענין – כל חבלים ויסורין שהביא הקב"ה על שבט יהודה ובנימין – ברב ענין רע שבידם, שנאמר (ירמיהו ה':י"ב) כחשו בה' [344].

(שם)

כי בא החלום וגו'. דבר אחר כי בא החלום ברב ענין – כל חבלים ויסורין שהביא הקב"ה על נבוכדנצר – ברב ענין רע שהיה בידו שאמר (דניאל ג':ט"ו) ומן הוא אלהא די ישיזבנכון מן ידי [345].

(שם)

כי בא החלום וגו'. דבר אחר כי בא החלום ברב ענין – בל חבלים ויסורין שהביא הקב"ה על בלשצר – ברב ענין רע שהיה בידו, דכתיב (דניאל ה':ד') אשתיו חמרא ושבחו לאלהי דהבא וכספא וגו' [346].

(שם)

וקול כסיל וגו'. בשעה שאמר המן לאחשורוש יביאו לבוש מלכות וכתר מלכות, כיון שהזכיר לו את הכתר נשתנו פניו, אמר כבר הגיע זמנו, הדא הוא דכתיב כי בא החלום ברב ענין וקול כסיל ברב דברים [347].

(שם)

פסוק ד

טוב וגו'. טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם, אמר ר' מאיר, טוב משניהם שאינו

[343] כמש"כ לעיל אות ג' וד'.

[344] דרשה זו כפי הנראה חסרה וקטועה, יען כי לפי סגנון כל הדרשות הקודמות שייך לדרוש הלשון כחשו בה' על וקול כסיל ברב דברים אך על ברב ענין לא דריש מאומה, אמנם כפי דמשמע במ"ר פ' ויקרא פרשה ה' צ"ל כאן, ברב ענין רע שבידם שנאמר הוי השאננים בציון, ור"ל שמרוב שלותם וטובם חטאו כמש"נ וישמן ישרון ויבעט, וקול כסיל ברב דברים שנאמר כחשו בה', ובזה הענין מבואר.

[345] מי הוא האלהים שיצילכם מידי. ונראה לפי סגנון דרשות הקודמות חסר כאן וצ"ל ברב ענין שהיה בידו [ברב מעשים רעים שהיו בידו], וקול כסיל ברב דברים שאמר ומן הוא וגו', וכמש"כ באות הקודם, יעו"ש, ולעיל אות ג' וד'

[346] וגם דרשה זו כשתי הדרשות הקודמות לה חסרה וקטועה, וצ"ל ברב ענין רע שהיה בידו [כלומר ברב מעשים רעים שעשה] וקול כסיל ברב דברים שאמר אשתיו חמרא וגו', וכמש"כ באותיות הקודמות יעו"ש.

[347] עיין מש"כ לעיל אות ג', וכאן יש לפרש לשון החלום כפשוטו – חלום ממש וע"פ מ"ש במ"ר אסתר ר"פ בלילה ההוא שכל אותו הלילה [מנידוד שנת המלך] ראה אחשורוש בחלום את המן עומד על גביו בחרב שלופה ונבהל ועל כן נדדה שנתו, וכיון שבא המן בבקר והזכיר לו יביאו כתר מלכות אמר אחשורוש בלבו אמת הדבר שראיתי בחלום שרוצה להדיחני ולנחול הכתר וכו', ועיי"ש לפנינו.

נודר כל עיקר, אלא מביא כבשתו לעזרה ומקדישה ושוחטה [348].
(מ"ר)

פסוק ה

אל תתן וגו'. רבי יהושע בן לוי פתר קרא בפוסקי צדקה ברבים ואינם נותנים [וזהו אל תתן את פיך לחטיא את בשרך] [350], ואל תאמר לפני המלאך – זה החזן [349], כי שגגה היא – תהי אנא בי [351], למה יקצוף האלהים על קולך – על אותו הקול שנדרת, וחבל את מעשה ידך – מעוט מצות שביד אותו האיש הקב"ה מכניס בהן מארה ומאבדן ממנו.
(שם)

אל תתן וגו'. רבי בנימין פתר קרא בחנופי תורה [352], אל תתן את פיך – אל תתן רשות לפיך, לחטיא את בשרך – להחטיא את גופך בלמודך [354] ואל תאמר לפני המלאך זה הרב [353] כי שגגה היא, עביד גרמיה קרי ולא קרי, תני ולא תני [355], למה יקצוף האלהים על קולך – על הקול שאמרת, וחבל את מעשה ידיך, אפילו מעוט הלכות שביד אותו האיש הקב"ה מכניס בהן שכחה ומאבדן ממנו.
(שם)

אל תתן את פיך וגו'. רבנן פתרי קרא בנודר, אל תתן את פיך לחטיא וגו' זה הנודר [356], ואל תאמר לפני המלאך – זה חכם [358], כי שעה היא אנא לא נדרית [357] למה יקצוף האלהים [על קולך] שפתחת בנדר, וחבל את מעשה ידיך – אפילו מעט ממון שביד אותו

[348] למעלה כתיב את אשר תדור שלם ואח"כ כתיב טוב אשר לא תדור, כלומר שהוא יותר טוב מנודר ומשלם דכתיב למעלה, ונותן טעם לדבר, שמא תשכח ולא תשלם, ועיין לפנינו בתורה תמימה ר"פ ויצא בפסוק וידר יעקב נדר.

[349] שמש ביהכנ"ס התובע את הנדרים בשם הקהל, ומכונה בשם מלאך שענינו שליח.

[350] מה שאמר דוקא בפוסקי צדקה ברבים ולא סתם בפוסקי צדקה, משום דכשפוסק לעצמו א"צ שיוציא בפה דוקא אלא אפילו גמר בלבו חייב ג"כ כדכתיב כל נדיב לב יביאה, וכמבואר בשבועות כ"ו ב', משא"כ הפוסק צדקה ברבים בהכרח שיוציא מפיו, ושייך בו יותר הלשון אל תתן את פיך,

[351] חוזר אני בו.

[352] בני אדם שמראים עצמם כאלו הם בני תורה ואומרים שלמדו הרבה הלכות מפלוני ומפלוני, ובאמת אינם בני תורה כלל.

[353] יתכן דמכונה הרב בשם מלאך על שם הכתוב (מלאכי ג':ז') ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא.

[354] ר"ל באונאת למודך וכמש"כ באות הקודם.

[355] נראה הפירוש שאם ישאלהו הרב לדבר תורה ולא ידע יתנצל עצמו שרק בדבר זה לא ידע אבל בכלל הוא בן תורה בעל מקרא ומשנה.

[356] נסמך על המבואר בפסוק הקודם טוב אשר לא תדור וגו'.

[357] אולי הכונה שלא ימציא לעצמו היתר שנדר זה שנדר בשגגה נדר ולא רצונו ודעתו החפשית, והלשון אנא לא נדרית הוא מעין הדרשה בתו"כ ובמכילתא כ"פ ונכרתה הנפש – ולא השוגג, ר"ל כיון שעשה בשוגג לא עשה זאת ברגשי נפשו החפשית, וזו היא הכונה כי שגגה היא אנא לא נדרית, כלומר לא בנפשי ורצוני נדרתי.

[358] כמש"כ לעיל אות כ"ד.

האיש הקב"ה מאבדן ממנו.

(שם)

אל תתן את פיך וגו'. רבי הונא פתר קרא בלשון הרע, אל תתן את פיך – [לומר לשה"ר, לחטיא את בשרך – זה הגוף, ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא, אנא לא אמרית לשון הרע] [359], וחבל את מעשה ידיך, אלו גידים ועצמות שבגוף, אותו האיש הקב"ה מכניס בהן שחפת ומאבדן ממנו [360].

(שם)

אל תתן את פיך וגו'. רבי מנא פתר קרא במרים, אל תתן את פין וגו' אל תתן רשות לאחד מאבריך לחטיא כל אבריך [361] ואל תאמר לפני המלאך, זה משה, כמש"נ (פי' חקת) וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים, כי שגגה היא כמש"נ (ס"פ בהעלותך) אשר נואלנו ואשר חטאנו, למה יקצוף אלהים על קולך, כמש"נ ותדבר מרים [362] וחבל את מעשה ידיך, שלקו כל אבריה.

(מ"ר)

לחטיא את בשרך. ת"ר, כל עבירות שבתורה נפרעין ממנו לבדו, אבל שבועת שוא נפרעין ממנו וממשפחתו, שנאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואין בשרך אלא קרובך, שנאמר ומבשרך אל תתעלם [363].

(שבועות ל"ט א')

וחבל את מעשה ידיך. תניא, רבי אומר בעון נדרים בנים מתים כשהם קטנים, שנאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך, איזה הם מעשה ידיו של אדם – הוי אומר בניו ובנותיו [364].

(שבת ל"ב ב')

---

[359] לפנינו במ"ר הלשון לחטיא בשרך לומר לשה"ר ואל תאמר לפני המלאך זה הגוף, ואין כל באור לזה, ומה שייך תואר מלאך לגוף, ונראה דלשון זה משובש וקטוע, וצ"ל כמו שהוא במ"ר פ' תצא בזה"ל, מהו אל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא שלא תאמר הריני הולך ואומר לשה"ר ואין בריה יודעת, אמר ליה הקב"ה, הוי יודע שאני שולח מלאך והוא עומד אצלך וכותב כל מה שאתה מדבר על חבירך שנאמר ובעל כנפים יגיד דבר וכו' ע"כ, ולפי"ז יתבאר כאן הכונה אל תאמר [לשה"ר] לפני המלאך, כלומר בשביל המלאך שעומד אצלך, והמלות זה הגוף נסתרסו מלשון את בשרך זה הגוף.

[360] כינה גידים ועצמות בשם מעשה ידיך ע"ש שהם יסודי כח הגוף המחזקים ומכלכלים אותו ותארו זה בשם מעשה ידיו שמצב הגוף יערך בכח היד כמש"כ כחי ועוצם ידי.

[361] לאחד מאבריך זה הלשון ולחטיא כל אבריך הוא כמו שנלקתה מרים בכל הגוף.

[362] זה מביא להסביר הלשון על קולך, ולפלא שלא הביא הפסוק ויחר אף ה' בם להסביר הלשון למה יקצוף האלהים.

[363] את פיך הוא כנוי לשבועה, מלשון לבטא בשפתים, ולחטיא הוא מלשון גרעון וחסרון.

[364] כי אין עבודה ומעשה ידים גדול יותר מגדול בנים ובנות קטנים וחנוכם, וכעין מ"ש ואת הנפש אשר עשו בחרן שהכניסום תחת כנפי השכינה, כלומר שלמדום וחנכום.

וחבל את מעשה ידיך. אחר נכנס לפרדס וקצץ בנטיעות [365] והיה הורג גדולי תורה והיה בא לבתי מדרשות וראה תנוקות יושבין לפני רבם, והיה אומר מה הם עושין כאן, אומנתיה דזה בנאי, זה נגר, זה צייר, זה חייט, וכששמעו כן הניחו את רבם והלכו להם, ועליו הכתוב אומר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידך – שחבל מעשה ידיו של אותו האיש [366].

(ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א)

פסוק ו

כי ברב חלמות וגו'. כי ברב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא, אמר רבי, אם ראית חלומות קשין וחזיונות קשין והפוכין ואתה מתייראי מהם, קפוץ לשלשה דברים ואתה ניצול מהם, ואלו הם, תפלה צדקה תשובה, ויש אומרים אף התענית, ויש אומרים אף שינוי השם ושינוי מעשה ושינוי מקום [367].

(מ"ר)

כי ברב חלמות וגו'. בשעה שחלה חזקיהו מלך יהודה ואמר ליה ישעיהו צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה, אמר ליה חזקיהו, לא לדבריך אני שומע, ואינני תופש אלא במה שאמר זקני, כי ברב חלומות והבלים ודברים הרבה כי את האלהים ירא [368], מיד ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל ויחי.

(מ"ר)

---

[365] ענין הכניסה לפרדס הוא כנוי לחקירה בפלוסופיא, והקיצוץ בנטיעות – כנוי להריסה ביסודי הדת.

[366] ר"ל כל הטובה שעשה בימי חלדו קודם דויצא לתרבות רעה הכל נהרס ואבד ע"פ מעשיו שאח"כ.

[367] אי אפשר לפרש שינוי מעשה – שינוי ממעשים רעים למעשים טובים, דהיינו תשובה, דהא כבר חשיב תשובה, והיש אומרים לאסופי דברים חדשים באו. ולכן נראה דהכונה ע"פ מ"ש בחולין צ"ה ב', בית תינוק ואשה אע"פ שאין ניחוש יש סימן, ופירש"י, אם מצלח בסחורה אחר שבנה בית או שנולד התנוק או שנשא אשה סימן הוא שהולך ומצליח, ואם לאו אל ירגיל לצאת בסחורה, עכ"ל, ור"ל בסחורה זו, אלא יעשה עסק אחר, וה"נ הכונה שינוי מעשה, מעסק לעסק, אם אינו מצליח באחד, דאולי מזלו גורם להרויח מעסק אחר. –

ויש להעיר מה שלא חשיב כאן ענין הטבת חלום, כמ"ש ברכות נ"ה ב' הרואה חלום ונפשו עגומה ייטיבנו בפני שלשה וכו', וצ"ל דהטבה היא רק להרגיע רוחו אבל לא לקרוע גזר הדין כמו דברים אלו שחשב כאן. והנה הרמב"ם לא זכר כלל מעניי הטבת חלום שבגמרא, וכבר התפלאו על זה, ולא שייך לומר דהוא משום דע"פ שיטתו הפלוסופית לא ס"ל כלל מענין החלומות, שהרי בהלכות שבת פסק שמתענין תענית חלום אפילו בשבת, ואלו היה הדבר לא נחשב בעיניו לכלום לא היה מתיר להתענות בשבת על זה, וצ"ל דס"ל כמו שכתבנו דהטבה זו אינה הטבה בתכלית שע"י זה ישתנה ענין החלום מרעה לטובה כמו הני דשרים דחשיב כאן אלא הוא רק להרגיע רוח החולם, ולכן השמיט כל זה, כיון דאין בגוף הדבר כל תכלית והוי זה לדעתו מעין לחשים שבגמ' שהשמיט ג"כ ענינם, כנודע, והנה במ"ר שלפנינו מבואר עכ"פ זה הדבר שאין בכח הטבת חלום לשנות הדבר בעקרו, מדלא חשיב זה בין הני דברים דחשיב כאן. ועדיין צ"ע. ולפי"ז יש מקום לומר שעל יסוד זה סמך הרמב"ם להשמיט ענין הטבת חלום וע"ד שכתבנו ועדיין צ"ע.

[368] יתכן דמפרש ברב חלומות – אפילו חלומות וחזיונות של נבואה, כי היו נבואות כאלה שנראו לנביא בחלום וכמ"ש בחלום אדבר בו. ויתכן דדריש בְּרב חלומות כמו בְּרב חלומות, ומלשון רב ביתו, כלומר הגדול שבחלומות והנעלה בענינו היינו הנבואה.

את האלהים ירא. א"ר חנן, אפילו בעל החלומות אומר לו לאדם למחר הוא מת אל ימנע עצמו מן הרחמים, שנאמר כי ברב חלומות וגו' את האלהים ירא [369].

(ברכות י' ב')

פסוק ז

אם עשק רש וגו'. אם ראית עושק דלים ורשים וצדיק חי העולמים משפיע לו שלוה וטובה, תראה במדינה – תראה בו מדינה של גיהנם [370], כי גבוה – אלו המלאכים וגבוהים עליהם – זה הקב"ה [371].

(מ"ר)

אם עשק רש וגו'. רבי יוסי ב"ר חנינא פתר קרא בעשו, אם ראית את זה שבכרך גדול שברומי עושק דלים וגוזל רשים והקב"ה משפיע לו שלוה, תראה במדינה – תראה בו מדת הדין, ואל תתמה על מה שאמר הזקן ונעשה חפצו שנאמר הנה משמני הארץ יהיה מושבך, כי גבוה – אלו שרי מעלה, וגבוהים עליהם – זה מלך חי העולמים [372].

(שם)

פסוק ח

ויתרון ארץ וגו'. רבי יהודה אומר, אפילו דברים שאתה רואה אותם כאלו הם מיותרין בעולם הן הן בכלל הווייתו של עולם, כגון סיב שסביב הדקל שעושין מהן גדר [373].

(מ"ר)

---

[369] למעלה מזה אמרו אפי' חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים, ואח"כ אמרו מאמר זה שלפנינו, והנה אחר אותו המאמר לא יתבאר כ"כ הלשון אפילו בעל החלומות וכו', שהרי בודאי כשמונח חרב חדה על הצואר הוי סכנה יתירה וקרובה מחלום, וא"כ לא שייך לומר אחר מאמר זה לרבותא יתירה מחלום, ויתכן לפרש הכונה דמאמר זה מוסב בהמשך על הקודם, ור"ל אפילו בעל החלומות אומר לו למחר הוא מת ולמחר גם חרב חדה מונחת על צווארו, דהוו שני סימנים לסכנה – אפילו הכי אל ימנע עצמו מן הרחמים, ויתפרש לפי"ז המשך לשון הכתוב כי ברב חלומות והבלים ודברים, כלומר רוב חלומות ולזה עוד דברים הרבה, כמו עוד חרב חדה – אפילו הכי את האלהים ירא, כלומר בטח בה' ואז לא תאונה אליך רעה, ודו"ק.

[370] ר"ל שעבור כל זה יירש גיהנם לעתיד, והוא כמ"ש בהוריות י' ב' אוי להם לרשעים שמגיע להם בעוה"ז כמעשיהם של צדיקים בעוה"ב, והיינו שמגיע להם טובה בעוה"ז, שעבור זה ינחלו גיהנם, יעו"ש.

[371] נראה דר"ל, עליך לדעת כי אין זה במקרה אלא הכל בהשגחה ובחשבון מן השמים, וכמבואר, ויתכן דפרט בהמשגיחים את הקב"ה והמלאכים לרמז על הפעולות שהקב"ה עושה ע"י עצמו ועל הפעולות שנמסרו לשליח כלומר למלאך, כמבואר ריש תענית ג' א' שלשה דברים לא נמסרו לשליח רק הקב"ה בעצמו עושה אותם, ובב"מ פ"ו ב' כל מה שעשה אברהם אבינו לאורחיו ע"י שליח הקב"ה עושה לבניו ע"י שליח.

[372] מרמז ליצחק בעניו זה בשם זקן, מפני שאותו הענין בכלל מתחיל בפרשה ויהי כי זקן יצחק, וי"ל עוד דמדייק לסיים מנעשה חפצו, והוא כי אע"פ שאין זה נכון שקבע לו משמני הארץ אך אעפ"כ נתקיים הדבר משום דהיה אז זקן וקיי"ל דגם סתירת זקנים בנין, ולכן צריך לבטוח כי הכל בחשבון ובהשגחה מן השמים וכדמסיים בזה. וכמש"כ לעיל באות הקודם.

[373] סיב הוא מין פשתן רך וגרוע ואינו ראוי לכל דבר, ואפ"ה מסוגל הוא לדבר אחד לקלוע בו גדר, ובערוך פירש סיגא והוא מין קוצים גרועים מאוד, וראויים אעפ"כ לגדר, וצ"ע.

ויתרון ארץ בכל הוא. אפילו דברים שתראה שהם יתרון למתן תורה כגון תוספת של בית רבי ותוספת של ר' נתן הלכות גרים ועבדים, הלכות ציצית תפילין ומזוזות, אף הם נתנו למשה מסיני ובכלל התורה הן [374], ואפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ולומר לפני רבו כולן נתנו הלכה למשה מסיני [375].

(שם)

ויתרון ארץ בכל הוא. רבנן אמרי, אפילו דברים שאתה רואה בעולם מיותרין, כגון זבובים פרעושים ויתושים, אף הם בכלל ברייתו של עולם הם, שנאמר ויכלו השמים והארץ וכל צבאם [376].

(שם)

ויתרון ארץ בכל הוא. דבר אחר ויתרון ארץ בכל היא, אמר הקב"ה לנביאים, מה אתם סבורים שאם אין אתם הולכים בשליחותי אין לי עם מי לשלוח, אלא בכל אני עושה שליחותי, ואפילו על ידי נחש, על ירי עקרב ועל ידי יתוש ואפילו על ידי צפרדע [377].

(שם)

מלך לשדה נעבד. אפילו מלך ששולט מסוף העולם ועד סופו – לשדה נעבד, שהוא שואל, עבדה שדה פירות או לא עבדה [378].

(שם)

---

[374] כל אלה שחשיב כאן הם מסכתות קטנות מעין ברייתות הנוספות לתלמוד, [ונספחים אצלנו למסכתות הש"ס בכרך סנהדרין], ותוספות של בית רבי ושל ר' נתן לא נמצא אצלנו, [ואולי הם הפרק הששי מפרקי אבות שהוסיף רבינו הקדוש על סידור משניות שלו ואבות דר' נתן].

[375] עיין מש"כ לעיל פרשה א' פסוק י' בבאור הדרשה יש דבר שיאמר עליו ראה זה חדש הוא בענין דרשה כזו, וצרף לכאן.

[376] ר"ל ואע"פ שאין רואים צריכותם, אך מדכתיב ויכלו השמים והארץ וכל צבאם מבואר שנשתכלל העולם עם כל צבאיו שיש בו, והרי מבואר דכל הנמצאים בעולם היו בכלל הבריאה והשכלול, ובודאי יש לעולם צורך בהם.

[377] וכמו ע"י יתוש שנכנס למוחו של טיטוס והרגו וע"י צפרדע במצרים, וכלל כונת מאמר זה לנביאים לא נתבאר, ואולי כדי שלא תזוח דעתם עליהם ויפסיעו על ראשי עם קודש, וכמ"ש ישעיה ו' בתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, וידוע דנענש על זה, וכן י"ל דמרמז ליונה הנביא שסירב עצמו ללכת בשליחות ה' לנינוה, וא"ל הקב"ה שאל ידמה כי לא ילך, כי כמה שלוחים לו להכריחו שילך, ואפילו ע"י נחש וכו'.

[378] ר"ל שגם המלך עם כל רוב עשרו וגדולתו לא ישבע אא"כ יאכל לחם, וא"כ גם הוא צריך לשדה, ועם זה יש לפרש הכונה לקמן בפסוק ט' בדרשה ומי אוהב בהמון לא תבואה, שכל מי שהומה אחר הממון וקרקע אין לו מה הנאה יש לו, והכונה, דאחרי שהממון עצמו אי אפשר לו לאכול, א"כ מה הנאה יש לו מגוף הממון, וע"ע מש"כ שם.

[379] יתכן הכונה ע"פ הכתוב (פ' עקב) עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה, וא"כ הוא כביכול נעבד ומשתעבד לה להשגיח עליה. גם יש לפרש הכונה ע"פ מ"ש בב"ק ס' ב' עה"פ כי תצא אש ומצאה קוצים שלם ישלם המבעיר את הבערה, אמר הקב"ה עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הציתי אש בציון ואני עתיד לבנותה באש שנאמר ואני אהיה לה חומת אש סביב וכו'. מבואר שהקב"ה קבל על עצמו כביכול ושעבד עצמו

מלך לשדה נעבד. דבר אחר מלך לשדה נעבד, מלך זה הקב"ה, לשדה נעבד – זו ציון שנאמר ציון שדה תחרש [379].

(שם)

מלך לשדה נעבד. דבר אחר מלן לשדה נעבד, מלך – זה בעל תלמוד, לשדה נעבד – זה בעל משנה שהוא עודר לפניו אה ההלכה [380].

(מ"ר)

פסוק ט

אהב כסף וגו'. דרש ר' סמאי, מאי דכתיב אוהב כסף לא ישבע כסף [ודכותה אוהב מצות לא ישבע מצות [381] – זה משה רבינו, שהיה יודע שאין שלש ערים שבעבר הירדן קולטות עד שלא נבחרו שלש בארץ כנען ואמר מצוה שבאה לידי אקיימנה [382].

(מכות י' א')

למי אהב בהמון וגו'. דרש ר' סמאי, מאי דכתיב ומי אוהב בהמון לא תבואה – למי נאה ללמד בהמון – למי שכל תבואה שלו [383].

(שם שם)

ומי אהב בהמון וגו'. רב אשי אמר, ומאי דכתיב ומי אוהב בהמון לא תבואה, כל האוהב ללמוד בהמון לו תבואה, ורבינא אמר, כל האוהב ללמד בהמון לו תבואה [384] והיינו דאמר רבי, הרבה תורה למדתי מרבותי ומחבירי יותר מהם ומתלמידי יותר מכולם [385].

(שם שם)

לבנותה, וכנודע דהלשון עלי נדר הוא. וזוהי הכונה מלך לשדה נעבד [נשתעבד] מלך זה הקב"ה, לשדה זו ציון, ופירוש זה מסתבר יותר מהראשון, יען דמדהביא לענין זה הפסוק ציון שדה תחרש משמע דענין הדרשה בחורבנה של ציון איירי, משא"כ לפי הפירוש הראשון בבנינה איירי, ודו"ק.

[380] התלמוד עודר ועובד את המשנה, כמו את השדה, ונקרא מלך, משום דקיי"ל אין מורין הלכה מתוך המשנה כי אם מתוך התלמוד, אע"פ שיסוד ענינו בנוי על המשנה, בכ"ז לענין פסק הלכה עומד הוא בראש.

[381] כן הלשון במ"ר כאן.

[382] ר"ל מצות נתינת שלש הערים שבעבר הירדן.

[383] ר"ל מי שבקי במקרא ובמשנה בהלכה ואגדה. ולכאורה אינו מבואר מה שדריש לו בוא"ו בעוד שבכתוב כתיב באל"ף, [ואם כי יש אשר דרשו לא כמו לו כמו אשר לא כרעיים (ויקרא י"א) וכדומה], וכן קשה לפי דרשה זו מה מסיים הכתוב גם זה הבל, ויש ליישב שתי ההערות כאחד, דמפרש הכתוב דמי שהוא אוהב בהמון ולא תבואה, היינו מי שאין לו הבקיאות הנדרשה ובכ"ז הוא מלמד – גם זה הבל, וממילא מבואר דמי שלו תבואה – מי שיש לו בקיאות הדרושה, לו נאה ללמד, וע"ד זה יתפרשו גם הדרשות הבאות.

[384] עיין מש"כ באות הקודם לפרש הדרשה אע"פ דלפנינו כתיב לא באל"ף.

[385] שהם מחדדים את הרב בשאלותיהם.

[386] בארנו זה למעלה בבאור פסוק ח' מלך שדה נעבד, אות מ"ח, וגם יתבאר ע"פ מ"ש ביבמות ס"ג א' כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם, והוא מפני כי לכל דבר יש חשש גניבה ואבידה והיזק חוץ מן הקרקע, ולכן באין לו

ומי אהב בהמון וגו'. ומי אוהב בהמון לא תבואה – שכל מי שהיא הומה ומהמה אחר הממון וקרקע אין לו, מה הנאה יש לו [386].

(מ"ר)

פסוק י

ברבות הטובה וגו'. נאמר בעולת בהמה אשה ריח ניחח ובעולת העוף אשה ריח ניחח ובמנחה אשה ריח ניחח, לומר לך, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, מאי קרא, אמר רב אדא בר אהבה, ברבות הטוב רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו [387].

(מנחות ק"י א')

ברבות הטובה וגו'. ברבות הטובה רבו אוכליה – מכאן לסומים שאוכלין ואינם שבעים, לפי שאינו דומה מי שרואה סלו ריק ונעשה רעב למי שרואה סלו מלא ונעשה שבע [388].

(מ"ר)

ברבות הטובה וגו'. ברבות הטובה רבו אוכליה – כשירבו אוכלי הטובה תרבה הטובה [389].

(שם)

פסוק יא

מתוקה וגו'. מעשה ברבי שבא מן המרחץ והתחיל לעסוק בצרכי צבור, מזג לו עבדו את הכוס ולא היה לו פנאי לקבל, אדהכי נתנמנם העבד וישן לו. הפך רבי פניו וראהו ישן, אמר, יפה אמר שלמה, מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל והשבע לעשיר

קרקע אף אם הוא עשיר אין חייו בטוחים וממילא אין לו הנאה נאמנה מכספו, כי תמיד דואג הוא לבטחונם, ועיין מש"כ בתו"ת פ' תבא בפסוק והיו חייך תלואים לך מנגד.

[387] ר"ל ברבות הקרבנות רבו הכהנים האוכלים, ומה כשרוו לבעליה, להקב"ה, כי אם ראות עיניו את רוח המנדב אם בלב שלם הוא מנדב.

[388] ר"ל על ידי שהוא רואה את סלו ריק, בזה גופא נעשה רעב, וע"י שהוא רואה את סלו מלא נעשה שבע, כי הראיה לבד מסוגלת להשביע, והוי פירוש הכתוב ברבות הטובה רבו אוכליה ומה כשרון לבעליה כי אם ראית עיניו, כי ברבות הטובה די לי להבעלים עצמן אף אכילה קלה שנעשה שבע בראית עיניו לבד, ובהטובה הרבה שיש לו נתרבו אוכלים מן הצד, אם בניה אם עברים או אוהבים וידידים, ולא נשאר לו רק הכשרון [היתרון] הזה מהנאת ראות עיניו, במה שמהנה אחרים בטובתו, ולפי"ז ילפינן שהסומא אינו שבע לפי שאין נפשו שבעה מהראיה, וכן ילפינן מכאן שמי שאין לו פת בסלו אינו שבע ג"כ, וכפי שיתבאר עוד להלן פרשה הבאה פסוק ט' טוב מראה עינים מהלך נפש, יעו"ש.

[389] דריש הפ' מסופיה לרישיה כשרבו האוכלין נתרבו המזונות, והוא ע"ד שאמרו מאן דיהיב חיי יהיב מזוני. וגם י"ל כונת הענין ע"פ מ"ש (כתובות ק"ג א') ברכת הבית ברובה ופירש"י בני אדם שעוזרין זה את זה ומשתכרין ומזל דרבים עדיף, עכ"ל.

איננו מניח לו לישון, כגון אנו שעוסקין בצרכי צבור אף לישון לא יניחו לנו [390].

(שם)

אם מעט וגו'. נאמר בעולת בהמה אשה ריח ניחח ובעולת העוף אשה ריח ניחח ובמנחה אשה ריח ניחח, לומר לך, אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, מאי קרא, א"ר זירא, מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל [391].

(מנחות ק"י א')

ואם הרבה יאכל. [והלא היה לו לומר אם מעט ואם הרבה יישן, אלא בלומד איירי, והכי קאמר, מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה אע"פ כן יאכל בשכרו] [392].

(ירושלמי ברכות פ"ב ה"ח)

פסוק יב

יש רעה חולה. וכי יש רעה חולה ורעה טובה, אלא איזו היא רעה חולה, כגון עני חלוש ערום ורעב [393].

(מ"ר)

עשר שמור וגו'. שאל רבן גמליאל ב"ר חנינא לרבי מונא, מהו זה דכתיב יש עושר שמור לבעליו לרעתו, אמר ליה, כל עקרה של עושר הוא עונשי', כשבא עליו עונש המלכות הוא נותן כל מה שיש לו [394].

(שם)

עשר שמור וגו'. רבי יהושע אומר, עושר שמור לבעליו לרעתו – זה קרח [395], ורבי שמואל אומר, זה נבות היזרעאלי [397], רבי יהודה אומר, זה המן [396] רבי יצחק אומר, אלו בני גד

[390] אולי דריש כאן ענין שובע בגדולה וכבוד, שעל ידי שרבי היה מצויין בזה היו הכל פונים אליו ומטרידים אותו עד שלא הניחוהו גם לישון.

[391] שהמביא קרבן ועובד בו לה' והיינו שמכוין את לבו אליו אז אם מעט ואם הרבה הוא מביא יאכל שכרו ומתוקה שנתו, דכשהוא ישן לא ייראֿ, והלשון יאכל בשכרו כן מפרש בירושלמי ברכות פ"ב ה"ח.

[392] ומפרש זה כאן בענין הספד שהספיד אחד החכמים את ר' בון בר חייא שהיה חי רק כ"ח שנה, ואמר עליו הספדן, יגע ר' בון בכ"ח שנה מה שאין תלמיד ותיק יכול ללמוד במאה שנה, והמליץ עליו הפסוק הזה מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה יאכל בשכרו, כלומר הוא בא בשכרו כמו אלו שהיו יגעים הרבה שנים, כיון שקנה במעט זמן מה שלאחרים דרוש זמן מרובה, ותפרש שנת כנוי למיתה דהוי כשינה, והוא ע"ד דרש ורמז.

[393] דבכזה הרעה היא כפולה, מעניות ומחולשה ומרעבון ועירום.

[394] אפשר לומר דהלשון מסורס קצת, והכוונה היא דלפעמים יקרה שבשביל העושר יעללו עליו עלילות כדי להחרים את רכושו, כאשר כן ידוע בקורות ימי עולם בגזירות שונות.

[395] כמבואר בפ' חלק ג' מטמוניות הטמין יוסף ואחד מהם נתגלה לקרח, ובשביל עשרו נתגאה והתחיל לחרחר ריב ולחלוק על משה, ונאבד הוא ועשרו בענין רע, כמש"כ וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה.

[396] שלסבת עשרו גדלו המלך, ועם כח עשרו חפץ לקנות את כל ישראל להריגה, ויצא לו מזה מה שיצא, וביתו ניתן לאסתר.

[397] שבסבת כרמו נהרג ע"י אחאב וגם לוקח כרמו, כמבואר במלכים.

ובני ראובן [399], רבנן אמרי, זה איוב, שהיה עשיר והעני והעשיר [398].

(שם)

פסוק יג

ואבד וגו'. ואבד העושר ההוא בענין רע, רבי יצחק אומר, בענין רע שהשיב לאותו עני, שאמר לו, ראה שוקיך, ראה כרעיך, וכי לא טוב ליגע ולאכול, אומר הקב"ה לא די שלא נתת לו משלך כלום אלא במה שנתתי לו אני אתה מכניס בו עין רעה, לפיכך – והוליד בן ואין בידו מאומה – שלא יניח לבנו מאומה [400].

(שם)

פסוק יד

כאשר יצא וגו'. תניא, כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת כשבא, כמו שבא אדם לעולם כך ילך ממנו, בא בקול ונפטר בקול [402], בא בבכיה ונפטר בבכיה [401] בא בחיבה ונפטר בחיבה [405], בא באנחה ונפטר באנחה [404] בא בבלי דעת ונפטר בבלי דעת [403].

(שם)

פסוק טו

כל עמת וגו'. כל עומת שבא כן ילך, כמו שבא האדם לעולם בחליטין כך אזיל ליד, בחליטין [406].

(מ"ר)

---

[398] והוי פי' הכתוב יש עושר שמור לבעליו, שאע"פ שהלך ממנו בכ"ז עוד נשמר לו וחוזר לבסוף. ומה שאמר לרעתו – מכוין למ"ש בסוף פ"ק דב"ב שנתן לו ה' שכרו בעוה"ז וטרדו מן העוה"ב.

[399] שלסבת רוב מקניהם בחרו בארץ סיחן ועוג ולכן גלו תחלה.

[400] מפרש בענין רע בשביל ענין ומחשבה רעה שחשב על העני נאבד עשרו, וי"ל עוד דמדייק שהלשון בענין רע מיותר, שהרי כיון שנאבד אי אפשר בענין טוב, ולכן דרש שהוא נתינת טעם למה אבד העושר – על שהיה בענין רע, וכמו שבארנו.

[401] בא בבכיה שהוא עצמו בוכה ונפטר בבכיה כמש"כ באות הקודם מתנחומא שקודם פטירת האדם רואה את מלאך המות ומתחיל לבכות, וגם י"ל דקאי על בכיית בני משפחתו.

[402] יש לפרש דקאי על קול הנולד והנפטר, וכמ"ש בתנחומא פ' פקודי כשהגיע זמנו של אדם בא אותו המלאך וכו' מיד התחיל בוכה ומשמיע קולו מסוף העולם ועד סופו, אמנם יותר נכון לפרש דקאי על קול היולדת [וכמ"ש כיולדה אפעה] ועל קול קרובי הנפטר, יען דלפי' הראשון הוא כפול ענין עם מה שאמר בסמוך בא בבכיה ונפטר בבכיה.

[403] מבואר בתנחומא פ' פקודי שלעת זקנתו הוא שב לימי עלומיו בדעת, והיינו בבלי דעת – בבלי דעת שלמה.

[404] בא באנחת היולדת ונפטר באנחת קרוביו ובני משפחתו.

[405] כשנולד אדם הוא חביב על יולדיו, וכן כשמת האדם מתעוררת אהבתו לאדם והכל מצירים עליו ומקלסין אותו.

[406] כשם שהאדם בא לעולם הוא רך וחלוש וצריך למאכלים דקים וחלוטים ברותחים שיהיה רך ללעוס ולעכל כך בעת זקנותו צריך לכזה, והכונה היא שלא תזוח דעתו של אדם עליו, אחרי כי לא לעולם חוסן, ואפילו עודו בחיים חייתו הולך ורפה.

מה יתרון וגו'. אמר הקב"ה לאדם, חרשת וזרעת קצרת ועמרת ודשת ועשית אותה תבואה וערימה, אם אין אני מוציא לך רוח שתזרה לך מהיכן אתה חי, הא אין נותנין העומר אלא שכר אותו הרוח, הוי – ומה יתרון לו שיעמל לרוח [407].

(שם)

פסוק טז

גם כל ימיו וגו'. כל ימיו בחושך – בדורו של שופטים מדבר, וכעס הרבה – שהיו מכעיסים להקב"ה במעשיהם הרעים, וחליו וקצף – וחליו אלו היסורין, וקצף שהקציפו להקב"ה ואמרו (שופטים כ"א:ג') למה ה' אלהי ישראל היתה זאת בישראל להפקר היום מישראל שבט אחד [408].

(שם)

גם כל ימיו וגו'. דבר אחר כל ימיו בחושך – בדורו של שמואל מדבר, וכעס הרבה – שהיו מכעיסין להקב"ה במעשיהם הרעים וחליו וקצף – וחליו אלו היסורין, וקצף שהקציפו ואמרו (שמואל א ד':ג') למה נגפנו ה' [409].

(שם)

פסוק יז

לאכל ולשתות. נדרש לעיל בפרשה ב' פסוק כ"ד בלשון שיאכל ושתה.

פסוק יח

אשר נתן לו וגו'. גם כל האדם אשר נתן לו האלהים עושר ונכסים והשליטו לאכל ממנו וגו', אמר ר' פנחס, המדה הזאת אינה נוהגת בכל בני האדם אלא במי שירצה בו הקב"ה

[407] ר"ל ומה יתרון לו לאדם בכל עמלו אחרי שעם כל עמלו הוא מוכרח לנשיבת הרוח דבר שאינו בידו. וע"ע בויק"ר ריש פרשה כ"ח.

[408] ר"ל שלא די שהם הקציפו להקב"ה וע"י זה גרמו להם כל הרעה שבאתם, אלא שעוד התרעמו עליו, והוא כעין מש"כ אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו.

[409] כמש"כ באות הקודם.

[410] לכאורה אינו מבואר מה שאמר, המדה הזאת אינה נוהגת בכל בני האדם, הלא בכתוב בא מפורש, כל האדם. ונראה לפרש דדיוקא דר' פינחס הוא ממה דכתיב כאן כל האדם ולא כתיב כל אדם. דהנה ידוע דהמלה כל בבאה רצופה לשם בלתי נודע, (כלומר לשם הבא בלי ה' הידיעה או בלי כנוי), שמובן השם ההוא אז הוא רק כשם דבר הכולל בקרבו פרטים רבים, תבא המלה כל להקיף את כל הפרטים של הדבר ההוא ומבלי להורות על שלמות החלקים של כל פרט ופרט, כמו כל יום, הכונה כל יום ויום – כל הימים ; לא כן בבאה רצופה לשם נודע, כי אז מורה השם הזה רק על פרט אחד מהכלל, ואז באה בהכרח המלה כל להורות על כל חלקי הפרט ההוא ועל שלמותו, כמו כל היום, הכונה כל היום בשלמותו [ומאשר כי בבאה רצופה לשם הבא ברבוי, אז אין צורך לה להורות על רבוי הפרטים אחרי שהרבוי מפורש במבטא, הלא נוכל לומר כי באופן כזה תבא להורות על שלמות כל פרט ופרט, כמו כל ימי חייך, הנה גם אם לא היה כתוב כל היינו יודעים הרבוי בכללו מאשר כי בא בסימן הרבוי, ומכיון דכתיב כל מרבינן גם הלילות – השלמות של כל יום (ברכות פ"א)]. וכן הוא גם כאן אלו היה כתוב כל אדם, היתה הכונה כי המדה הזאת יכולה להיות נוהגת בכל פרט ופרט – בכל האנשים, מבלי הבט אל שלמותו של הפרט: אבל מכיון דכתיב כל האדם, משמע דהכונה על איש אחד ידוע והוא שלם וכלול במדותיו, שאין כל

.[410]

(שם)

פסוק יט

כי לא הרבה וגו' כי לא הרבה יזכור את ימי חייו – זה דור של עלי [411], כי האלהים מענה בשמחת לבו – זה אלקנה שהיה מדריך את ישראל ומעלה אותם לשילה בכל שנה ושנה בדרך אחרת, לפיכך הכתוב מקלסו (שמואל א א:ג') ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה [412].

(מ"ר)

פרק ו

פסוק א

יש רעה וגו'. אמר ר' שמואל בר אמי, זו מחשבתן של רמאים, כגון המערב מים ביין, העושה קנה מאזנים ארוך מצד זה וקצר מצד זה [413].

(שם)

פסוק ב

איש אשר וגו'. דרש ר' לוי, איש אשר יתן לו האלהים עושר – זה בעל מקרא [414], ונכסים – זה בעל משנה [416], וכבוד – זה בעל תוספתא [415], ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה – אלו משניות גדולות, כגון משנתו של ר' חייא ושל ר' הושעיא ושל בר קפרא [417], ולא ישליטנו האלהים לאכל ממנו – זה בעל אגדה שאינו לא אוסר ולא מתיר, לא מטמא ולא

אדם זוכה למדה כזאת ורק בו ירצה ה', כי אדם כזה נהנה הוא מטובו ושמח בעמלו ונושא את חלקו [ממצות ומעשים טובים לעולם הבא], וכפירוש רש"י ז"ל.

[411] ר"ל משפחתו של עלי, שנגזר עליה שימותו צעירים, כמבואר בספר שמואל ה'.

[412] ומפרש הלשון מענה בשמחת לבו, מענין עדות, מלשון לא תענה ברעך, לענות בו סרה, כלומר מעיד על שמחת לבו וכבודתו את ה', ודרשו ועלה מלשון עליה, וגם דרשו שהיה מעלה את ישראל בכל שנה בדרך אחרת, והוא כדי לזכות את כל ישראל בכל מקומותיהם לעלות לשילה, ומדייק זה מיתור לשון מעירו, דפשיטא הוא, אלא בא לרמז שרק העליה מעירו היתה בכל שנה באופן אחד כמימים ימימה, אבל הדרך לא היתה בכל שנה כמימים ימימה אלא בכל שנה הלך בדרך אחרת לתכלית המכוון, כמש"כ.

[413] כדי שיכבד בצד ההוא ואינו ניכר כל כך ומתוך כך נקל לרמות. ויתכן דדריש כן משום דלקמן (ט' י"ג) כתיב גם זה ראיתי חכמה וגו', וגם שם דרשו כדרשה זו שלפנינו, וכפי הנראה משמע ליה להמדרש כאלו כתיב גם זו רעה חכמה, וא"כ רעה זו דכתיב כאן מוסב ג"כ לענין ההוא, או דמפרש רעה מענין רעיון ומחשבה, וכמו בנת לרעי.

[414] שהוא שמח בחלקו שאין בו טרחת עיון יתירה, וגם לא טורח סדור הדברים בעל פה, כי דברים שבכתב אסור לאומרן בעל פה.

[415] שמפרש את המשנה וע"י זה הוא מכובד.

[416] ונקראים נכסים דהיינו קרקעות שהן יסוד קיים אשר עליו יסובו דרכי הלמודים מגמ' ובריייתות, והוו מעין קרן קיימת כמו הקרקעות.

[417] שיש בהם כל הדינין שיבקש למצוא בעל משנה.

מטהר [419], כי איש נכרי יאכלנו – זה בעל תלמוד שמטמא ומטהר אוסר ומתיר [418].
(ירושלמי הוריות פ"ג ה"ה)

פסוק ג

אם יוליד איש מאה. זה קין שהוליד מאה בנים [421], ושנים רבות יחיה שחיה שנים הרבה [420] ונפשו לא תשבע מן הטובה – שלא שבע נפשו מממונו ולא שבע מטובו של עולם [422] וגם קבורה לא היתה לו – שהיה תלוי ברפיון ובא המבול ושטפו [423] וטוב ממנו הנפל – זה הבל אחיו [424].
(מ"ר)

אם יוליד איש מאה. דבר אחר אם יוליד איש מאה – זה אחאב שהוליד מאה בנים [425] ושנים רבות יהיה – שחיה שנים רבות, ונפשו לא תשבע מן הטובה – מממונו [426], וגם קבורה לא היתה לו – דכתיב (מלכים א כ"א:י"ט) במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבת ילקקו את דמך, טוב ממנו הנפל – זה נבת היזרעאלי [427], כי בהבל בא – בלא תורה ובלא מעשים טובים.
(שם)

פסוק ה

נחת לזה מזה. משל לשני בני אדם שהיו באים בספינה, כשהגיעו לחוף ירד אחד מהם ונכנס למדינה וראה שם כמה מאכלים ומשקים ושלוה ומנוחה, כשחזר לספינה אמר לו חבירו מה ראית שם, אמר לו, ראיתי כמה מאכלים ומשקים ושלוה ומנוחה, אמר לו, כלום נהנית מהם, אמר ליה, לא, אמר ליה, אם כן נוח לי שלא עליתי ולא ראיתי, הדא

---

[418] ר"ל שחקירת ההלכה ופסקיהם האחרון הוא רק מן התלמוד. ולא נתבאר יפה הלשון והתואר איש נכרי לבעל תלמוד, וגם הדרשה בכללה צריכה באור, ויתכן לפרש בכלל הענין דכאן יְדַבר משני אנשים בעלי תורה אחד הוא בעל מקרא ומשנה וכו', אך חסר לו הכשרון להשתמש בהם להוציא דין לברורו ולאמתו, ואיש [נכרי] אחר – זה בעל תלמוד שיש לו הכח והכשרון בזה משתמש בידיעותיו ומטמא ומטהר וכו'.

[419] הכונה שאינו יכול להורות כל הוראה שהיא מתוך האגדה שאין למדין ממנה, אע"פ שאמנם ימצא כמה דינים באגדות.

[420] כי כפי המבואר בסמוך נשטף במבול, והמבול היה בשנת אלף ותרנ"ו ליצירה, ואדם חי תתק"ל שנה, נמצא שלקין הוסיפו תשכ"ו שנה.

[421] ר"ל הרבה בנים מאד לפי אורך שניו שהיה חי כבסמוך.

[422] מפני שהיה נע ונד בארץ.

[423] עיין במ"ר בראשית פרשה כ"ב למד זה מפסוק, והלשון תלוי ברפיון ענינו שלא נגמר דינו, וכעין הלשון בר"ה ט"ז ב' בינונים תלוים ועומדים.

[424] כלומר זה שנפל הרוג וקבורה היתה לו.

[425] ואע"פ דכתיב (מלכים ב י':א') ולאחאב שבעים בנים בשומרת, אך זהו בשומרון לבד, וכנגד זה היו לו שבעים בנים ביזרעאל, ותפס המספר מאה ע"ש הרבוי הנפרז, וכמו בהוריות ג' ב' מאה שישבו להורות.

[426] שחשק גם לכרם נבת היזרעאלי.

[427] שנפל הרוג ובא לקבורה.

הוא דכתיב נחת לזה מזה [428].

(שם)

פסוק ז

כל עמל האדם לפיהו. א"ר שמואל, כל מה שיעמל אדם ויסגל מצות ומעשים טובים בעוה"ז אינו מספיק להבל היוצא מתוך פיהו [429], וגם הנפש לא תמלא – אפילו הוצאתה אינה ממלאה את הגומא [430].

(מ"ר)

כל עמל האדם לפיהו. א"ר חנינא בר יצחק, כל מה שיעמל אדם מצות ומעשים טובים – לפיו הוא עמל ולא לפי בנו ולא לפי בתו [431], וגם הנפש לא תמלא, שלפי שהנפש יודעת שכל מה שהיא עמלה לעצמה היא עמלה – לפיכך אינה שבעה לא תורה ולא מע"ט.

(שם)

וגם הנפש לא תמלא. מכאן שהנפש אינה מחזקת טובה לבעליה [432].

(שם)

פסוק ח

מה לעני וגו'. מה לעני יודע להלך נגד החיים, אלא מה יעשה ילך אצל גדול ממנו בתורה ויבאר לו משנתו [433].

(שם)

---

[428] ר"ל נחת לזה שלא ראה בתענוגים מזה שראה בהם ולא יכול להשיגם, כי היצה"ר והתאוה שולטין באדם יותר במה שהעין רואה, וכשרואין ואי אפשר להשיג הוי הצער מרובה, ומשל היא לנפל שלא ראה ולא ידע בטוב העולם שטוב לו ממי שראה וידע ואינו יכול להשיג כל מאווייו, כי לעולם לא יסתפק האדם והנפש לא תמלא.

[429] הוא ע"ד מ"ש חז"ל עה"פ כל הנשמה תהלל יה, על כל נשימה ונשימה תהלל יה, והוי כונת המאמר דגם בשביל הטבה זו לבד מצד הקב"ה לא יספיקו לאדם כל מצות ומע"ט, ומכ"ש אם עוד מוסיף הקב"ה להטיב עמו.

[430] ר"ל גם צער יציאת הנפש מן הגוף אינו מספיק לכפר עונותיו של אדם שעושים פגם וחסרון גדול בנפשו כעין גומא.

[431] צ"ל דאיירי בזכיות לעוה"ב, והוא כמ"ש בסנהדרין ק"ד א' ברא מזכה אבא, אבא לא מזכה ברא, אבל בזכיות לעוה"ז כתיב ועושה חסד לאלפים, וגם כתיב זכור לאברהם ליצחק וליעקב, וכן נתבאר ממקור אותו הענין שחידשו יחד בסנהדרין שם, שאמרו שם אין אברהם מציל את ישמעאל, ובתורה הלא כתיב מפורש (פ' לך) שאמר הקב"ה לאברהם ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו וגו', והיינו ששמע לתפלתו עליו, ועל כרחך צ"ל כמש"כ דזכות אבות לבנים הוא רק בעוה"ז, משא"כ זכות בנים לאבות הוא אפי' לעוה"ב, ועי' תוס' סוטה י' ב'. ואמנם לא קשה לפי"ז מ"ש ולא לפי בנו ולא לפי בתו, הלא כנגד זה י"ל לפי אביו ולפי אמו, וא"כ קשה הלשון לפיהו, יען דהא דמזכה אותם הוא רק במותם, והזכות בא ממילא מפני שנראה שחנכו בדרך טובים, אבל עיקר זכות המצוה שייך להבן.

[432] יתבאר עפ"י הלשון במ"ר פ' ויקרא פ"ד כל מה שיפעל אדם עם נפשו אינו יוצא ידי חובתו לפי שהיא מלמעלה, ור"ל כל הנאות זמניות שמעדן האדם בהם את נפשו, משל לבת מלך שניסת לבן כפר אע"פ שמאכילה מעדני עולם אינו יוצא ידי חובתו, למה, לפי שהיא בת מלכים, ולפי"ז הוי הפירוש אינה מחזקת טובה – לפי שאינה שבעה.

[433] ר"ל איך העני בדעת ילך נגד חיי עולם הבא, שהוא יודע בה בכלל אלא אינו יודע איך לקנותה, ילך אצל חכם בתורה ויבאר לו מה שיעשה לתכלית זו.

מה לעני וגו'. דבר אחר מה לעני יודע להלך נגד החיים – מה לעני בנכסיו להלך אצל העשיר, מה יעשה ילך ויעסוק בפרקמטיא [434].

(שם)

מה לעני וגו'. דבר אחר מה לעני יודע להלך נגד החיים – מה יעשה במשא ומתן, ילמד אומנות והקב"ה מפרנסו ויחיה [435].

(שם)

פסוק ט

טוב מראה עינים וגו'. אמר אביי, לפי שהסומין אוכלין ואינן שבעין, לפיכך מאן דאית ליה סעודתא לא ליכלה אלא ביממא, אמר ר' זירא, מאי קרא, טוב מראה עינים מהלך נפש [436].

(יומא ע"ד ב')

טוב מראה עינים וגו'. אמר ר"ל, טוב מראה עינים באשה יותר מגופה של מעשה, שנאמר טוב מראה עינים מהלך נפש [437].

(שם שם)

טוב מראה עינים וגו'. טוב מראה עינים מהלך נפש – טוב מי שהוא מבאר משנתו ממי ששונה ורגיל בהרגל לשון והולך [438].

(מ"ר)

פסוק י

מה שהיה וגו'. מה שהיה כבר נקרא שמו – זה אדם הראשון שנאמר ויקח ה"א את האדם [439], ונודע אשר הוא אדם, משל למלך ושלישו שיצאו במרכבה ורצו בני המדינה לחלוק כבוד למלך ולא היו יודעין איזה הוא, מה עשה המלך, דחפו לשלישו והוציאו חוץ למרכבה וידעו הכל שהוא שלישו, כך בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון טעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש, מה עשה הקב"ה, הפיל עליו שינה וידעו

[434] ר"ל אל לעני לילך לעשיר להשתתף עמו, דכיון שזה עשיר וזה עני אין להם שיתוף ואחוה, אלא ילך ויעסוק בפרקמטיא לבדו.

[435] ר"ל העני שאין לו כל טוב לו ללמד אומנות מאשר לעסוק בפרקמטיא, כי באומנות אין חשש הפסד כמו בפרקמטיא, וגם פרנסתו יותר בטוח וכמ"ש (סנהדרין ז' א') שב שני הוי כפנא ואבבא דאומנא לא חליף.

[436] עיין מש"כ לעיל בפרשה הקודמת פסוק י' בדרשה ברבות הטובה רבו אוכליה, וצרף לכאן.

[437] לפי שבמראה עינים לא תפסק קורת רוחו.

[438] ר"ל בלא עיון ובינה יתירה.

[439] לא נתבאר יפה שייכות זה הפסוק לכאן, ואולי צ"ל שנאמר הן האדם היה, ודרש ברמז מה שהיה.

שהוא אדם [440].

(שם)

מה שהיה וגו'. דבר אחר מה שהיה זה משה [441], ונודע אשר הוא אדם – ונודע לכל כי זה משה נביא הוא, בשעה שאמר ליה הקב"ה לכה ואשלחך אל פרעה וגו'.

(שם)

מה שהיה וגו'. מה שהיה זה ירמיהו [442], ונודע אשר הוא אדם – ונודע לכל שהוא נביא, שנאמר (ירמיהו א':ה') בטרם אצרך בבטן ידעתיך [443].

(שם)

ולא יוכל וגו'. ולא יוכל לדון עם שהתקיף ממנו – במשה אייר, כשאמר ליה להקב"ה אעברה נא ואראה את הארץ הטובה וגו', אמר ליה הקב"ה אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה [444].

(שם)

פסוק יא

דברים הרבה מרבים הבל. כגון מגדלי קופות וחתולות וחולדות הסנאין ואדני השדה [445] וכלב הים, מה הנאה יש מהם, או עקיצה או נשיכה או פצע או חבורה.

(שם)

מה יותר לאדם. מעשה באדם אחד שהיה מסקל מתוך שדהו לרשות הרבים, אמר לו חסיד אחד, למה אתה מסקל מרשות שאינו שלך לרשות שלך [447] והיה זה שוחק עליו [446], לימים נצרך אותו האיש ומכר את שדהו והיה מהלך ברה"ר ונתקל, אמר, לא על חנם אמר לי אותו חסיד נותן לרשות שלך, הדא הוא דכתיב מה יותר לאדם [448].

(מ"ר)

---

[440] אבל בהקב"ה כתיב לא ינום ולא יישן, וענין טעותם יש לכוין בענין הכתוב בצלם אלהים ברא אותו, ועיין בחולין צ"א ב' עולין ומסתכלין בדיוקנו של מעלה, ופירש"י פרצוף אדם שבארבע חיות בדמות יעקב.

[441] דכתיב ביה ומשה היה רועה.

[442] דכתיב ביה אשר היה דבר ה' אליו.

[443] וזהו כבר נקרא שמו, ומ"ש ולא יוכל לדון עם שהתקיף ממנו כשאמר לו הקב"ה אל תאמר נער אנכי.

[444] הרבותא בזה אע"פ דבמעשה העגל טען עמו עד שפעל אצלו למחול לישראל, אבל הכא לא דן עמו. וי"ל בטעם הדבר משום דהתם היתה הטענה בזכות הרבים, וזו היא שעמדה לו להוסיף עוז ואומץ, משא"כ הכא שבשביל עצמו לבד ביקש.

[445] חיה הגדלה מן האדמה, ועיין מש"כ בתו"ת פ' חקת בפסוק וכל אשר יגע על פני השדה.

[446] שלא הבין טעם הדברים. ומזה ראיה דעיקר הגירסא כמו בגמ' ב"ק נ' ב' מעשה באדם אחד, ולא כמו במדרש מעשה בחסיד אחד, דאם היה חסיד היה מבין בטעם הדברים, וגם איתא בגמ' שהחסיד קרא לאיש הזה ריקה.

[447] דשמא אתה עתיד למוכרה, ונותן לתוך שלך, דרשות הרבים כל ימי חייו הוא שלו.

[448] ר"ל מה יותר לאדם בקנין שלו, אחרי דמה שהיא שלו לא שלו הוא, דאפשר שימכרנו מחמת דחקו, וכמעשה זו.

פסוק יב

כי מי יודע וגו'. כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים מספר ימי חיי הבלו ויעשם כצל, א"ר פינחס, הואיל והבל הם ימיו של אדם ומספר הם וכצל הם, א"כ מה הנאה יש לו בחיים, אלא יתעסק בדברי תורה שכולן חיים [449].

(שם)

אשר מי יגיד וגו'. אשר מי יגיד לאדם מה יהיה אחריו [וסמיך ליה טוב שם משמן טוב], אמר שלמה אני אגיד לך מה טוב מכולי – טוב שם משמן טוב [450].

(שם)

ויעשם כצל. איני יודע אם כצלו של כותל, של דקל, שיש בהם ממש, בא דוד ופירש (תהלים קס"ד) ימיו כצל עובר, כצלו של עוף הפורח וצלו עמו [451].

(שם)

פרק ז

פסוק א

טוב שם משמן טוב. במה טובתו – שמן טוב ירד, שם טוב עולה [452], שמן טוב לשעתו ושם טוב לעולם [454], שמן טוב כלה ושם טוב אינו כלה [453], שמן טוב נקנה בדמים ושם טוב בחנם [455], שמן טוב נוהג בחיים ושם טוב נוהג בחיים ובמתים, שמן טוב בעשירים ושם טוב בעשירים ובעניים, שמן טוב מהלך מחדר לחדר ושם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו [456], שמן טוב כשנופל על המת הוא מבאיש ושם טוב נופל על המתים לאינו מבאיש, שמן טוב כשנופל על המים הוא נדוח [457] ושם טוב נופל על המים ואינו נדוח, שנאמר ויאמר ה' לדג ויקיא את יונה (ג'), שמן טוב כשנופל על האור הוא נשרף ושם

[449] דרש מה טוב לאדם בחיים שטוב לאדם שיאחז בחיים אלו דברי תורה, שנאמר בהם כי היא חייך ואורך ימיך, וכמש"כ ובחרת בחיים.

[450] ר"ל אנכי אגיד מה טוב מכולן שיהיה אחריו, היא שם טוב, והיינו שאם נשאר לאדם אחריו שם טוב הוא טוב מכל הנשאר אחרי, ויתבאר מיד מזה בתחלת פרשה הבאה.

[451] ר"ל כי הצל שבכותל ושבדקל מתעכבים מעט במקומם משא"כ צל עוף הפורח שבואו וצאתו יחד כהרף עין.

[452] ר"ל בשמן טוב מצינו לשון ירידה, כשמן הטוב יורד על הזקן, ובשם טוב כתיב ואגדלה שמך, דהיינו עולה למעלה.

[453] כדכתיב (ישעיה נ"ד) שם עולם אתן לו אשר לא יכרת.

[454] כדכתיב יהי שמו לעולם, ומפרש דתיבת טוב נמשך גם לתיבת שם, וכמו שכתוב טוב שם טוב משמן טוב.

[455] כי אע"פ מי שאיני עשיר ואינו יכול לקנות שם טוב בהרבה צדקה אעפ"כ אפשר לו לקנות זה במדות טובות בכלל ובאהבת הבריות ובגמילות חסד בגופו וכדומה.

[456] וכדכתיב בדוד ויצא שם דוד בכל הארצות.

[457] כלומר הוא מתפצל לחלקים שונים קטנים למקומות מפוזרים, וא"כ הוא נדוח ממקומו שהיה בחלק שלם על מקום אחד.

טוב נופל על האור ואינו נשרף, דכתיב (דניאל ג':ו') באדין נפקין וגו' [458].

(מ"ר)

טוב שם משמן טוב. במה טובתו, א"ר יהודה ב"ר סימון, מצינו בעלי שמן טוב נכנסו למקום חיים ויצאו שרופים, ואיזו הם – נדב ואביהוא [459], ומצינו בעלי שם טוב נכנסו לכבשן האש ויצאו חיים, ואיזו הם – חנניה מישאל ועזריה.

(שם)

טוב שם משמן טוב. ר' פנחס אומר, אדם חביב בשמו ואינו יודע באיזו מהם, בא שלמה ופירש טוב שם משמן טוב [460].

(שם)

טוב שם משמן טוב וגו'. רבי יוחנן כד הוי מסיים ספרא דאיוב אמר הכי [461] סוף אדם למות וסוף בהמה לשחיטה והכל למיתה הם עומדים, אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב ועליו אמר שלמה טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולת [462].

(ברכות י"ז א')

ויום המות מיום הולדו. מאי טעמא, לפי שכשנולד אדם מונין לו למיתה, וכשמת – מונין לו לחיים [463], נולד אדם הכל שמחין, מת הכל בוכין ואינו כן, אלא נולד אדם אין לשמוח בו שאין יודעין אם צדיק או רשע יהיה, מת – צריכים לשמוח שנפטר בשם טוב ויצא מן העולם בשלום, הדא הוא דכתיב טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו.

(מ"ר)

פסוק ב

טוב ללכת וגו'. טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה, למה – שלב חכמים בבית אבל, לפי שכל מי שמתאבל הקב"ה משמחו, שנאמר (ישעיהו כ"ט:י"ט) ויספו ענוים

[458] חנניה מישאל ועזריה מן גו אתון נורא יקדת.

[459] שנמשחו בשמן טוב, ובדרשה הקודמת דריש שמן טוב כפשוטו, ועתה דריש שמן טוב בעלי שמן טוב.

[460] נראה הפירוש דכל אדם בכלל יש לו שם עצם מתולדה וגם שם לוויי, אם חכם או עשיר או בעל גמ"ח וכדומה, ואיש כזה בכלל הוא חביב לבריות, אך אינו יודע בשביל מה הוא חביב אם בשביל עצמיותו או בשביל מעשיו, לכן בא שלמה ופירש טוב שם משמן טוב, ומפרש כמו דכתיב טוב שם טוב משמן טוב, ור"ל שכל טובתו ומעלתו של אדם הוא רק בשביל מעשיו הטובים.

[461] הלשון כד הוי מסיים מורה שחזון נפרץ היה אצלו לסיים ספר איוב, ויתכן לומר הסיבה לזה ע"פ המבואר בברכות ה' ב' שאמר ר' יוחנן על מת אחד שמת לו דין גרמא דעשיראה ביר, ופירש"י שהיו לו הרבה בנים ומתו, ולכן היה רגיל ללמוד ס' איוב.

[462] ר"ל שטיב השם של יום המות נמשך מיום הולדו, והיינו שמשעת הולדו עד שעת פטירתו היה כולו בשם טוב, מפני שכל ימי חייו גדל בתורה ועמל בתורה וכו'.

[463] כי הילודים למות, אבל משמת מונין לו לחיי העוה"ב.

בה, שמחה [464].

(שם)

טוב ללכת וגו'. ד"א טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה – מוטב ללכת למדה שיש לה פרעון מלמדה שאין לה פרעון [465], מוטב ללכת במדה שנוהגת בחיים ובמתים ממדה שאינה נוהגת אלא בחיים, מוטב ללכת במדה שנוהגת בעשירים ובעניים ממדה שאינה נוהגת אלא בעשירים [466], מוטב ללכת במדה שיש בה פיוס ממדה שאין בה פיוס [467].

(שם)

והחי יתן אל לבו. מהו יתן אל לבו, לוויי ליה כי היכי דילוון לך, ספוד ליה כי היכי דיספדון לך, קבור ליה כי היכי דיקברון לך, גמול לו חסד כי היכי דיגמלון לך חסד [468].

(מ"ר)

והחי יתן אל לבו. אמר ר' מנא, אלו הצדיקים שנותנין מיתתן כנגד לבן [469] ולמה כותשין על הלב, למימר דכולה תמן [470].

(שם)

---

[464] הלשון לפי שכל מי וכו' הוא נתינת טעם למה לב חכמים בבית אבל, וכונת הראיה מהפסוק ויספו וגו', דאלה הענוים שסבלו וקבלו באהבה את גזירות הקב"ה סופם שיוסיפו לשמוח בהקב"ה ובישועתו.

[465] ר"ל למדה שיש לה ודאי פרעון מלמדה שאין לה ודאי פרעון, כי המות שוה בהכרח לכל אדם, והגומל חסד למתים וסופו שימות גם הוא יגמלו חסד גם עמו, וכמבואר בדרשה הבאה לויי לו כי היכי דילוון לך וכו', אך המשתה אף במשתה של מצוה אולי ימות ולא יעשה משתה וממילא גם לא יפרע.

[466] לא נתבאר למה מוטב ללכת במדה שהיא גם בעניים, וי"ל ע"פ מ"ש בשבת קנ"א ב' עה"פ לא יחדל אביון מקרב הארץ, שהעניות אם הוא לא בא, יבא בנו או בן בנו וכו' ולכן אם הולך במדה שנוהגת גם בעניים יש לו לקוות כי אע"פ שיעני ג"כ יגמלו לו חסד כמו שגמל הוא לעניים, משא"כ אם ילך במדה שנוהגת רק בעשירים אז אולי יעני לא יגמלו לו חסד, העשירים – מפני שעני הוא, והעניים מפני שלא גמל הוא להם חסד.

[467] כי אצל המות מתבטלים קטטות ומריבות, ומי שהיה לו מריבה עם המת מפייסו, משא"כ במשתות ושמחות עוד מתעוררות התגרות, וכמ"ש ליכא כתובה דלא רמי בה תגרא וכדומה בשארי שמחות קנאה וכעס ותרעומות.

[468] ור"ל יתן אל לבו כי הוא גמלות חסד החוזר, ועיין במו"ק כ"ח ב' שנוי נוסחאות בענין זה, וגם יש לפרש לשון והחי יתן אל לבו ביחד עם באור המשך הלשון באשר הוא סוף כל האדם, יען כי כשמת אדם צעיר יש להחי איזו נחמה לומר כי בודאי ע"פ איזו סיבה מת שלא נזהר וכדומה, משא"כ אם המת הוא זקן ושבע ימים אז בהכרח שגם התקיף והחזק בדעתו יכנע תחת רעיון יום המיתה, אחרי שזה מת אך ורק מפני שהוא סוף כל אדם, וא"כ גם עליו יבא זמנו, וזהו שאמר טוב ללכת אל בית אבל, ואל איזה בית אבל, לזה שהוא סוף כל אדם היינו שהמת זקן, כי אז והחי, אפילו האדם הבריא והחזק, יתן אל לבו, וידין להתנהג חסד עם המת כי היכי דיתנהגו כזה עמו, כמבואר.

[469] ר"ל שתמיד מתשבין יום מיתתן וממילא אינם חוטאים, והוא כעין שדרשו בשבת קנ"ב א' הפסוק בכל עת יהיו בגדיך לבנים שוב יום אחד לפני מיתתך ושמא ימות היום ונמצא כל ימיו בתשובה, והחי כנוי לצדיקים שנקראו חיים כמבואר בברכות י"ח א' לפי שחיים הם בעוה"ב.

[470] ר"ל למה מכין על הלב כשמתודין על העונות לפי שכל עיקר העונות בלב הוא, וכמ"ש לבא סרסורא דעבירה הוא כמ"ש הלב חומד, והוא הסבה הראשונה לכל עון ולכל חטאת, וע' מש"כ בזה בתורה תמימה פ' בראשית בפסוק לפתח חטאת רובץ השייך לדרשה זו.

והחי יתן אל לבו. דבר אחר והחי יתן אל לבו – זה חי העולמים שהוא משלם שכר לכל איש על כל פסיעה ופסיעה בגמילות חסדים [471].

(שם)

והחי יתן אל לבו. אמר ר' יונה. אין שואלין הלכות לפני מטתו של מת [מאי טעמא והחי יתן אל לבו] [472].

(שם)

והחי יתן אל לבו. [רבי זעירא נפסק בדבורו שדבר לפני מת, אמרו לו, מהו כן, אמר להו, הא עלמא דאתינן לתמן, הדא הוא דכתיב והחי יתן אל לבו] [473].

(מ"ר)

פסוק ג

טוב כעס משחוק. מהו טוב כעס משחוק – טוב כעס שכועס הקב"ה על הצדיקים בעוה"ז משחוק שמשחק על הרשעים בעוה"ז [474].

(שבת ל' ב')

---

[471] י"ל בטעם תשלום מצומצם על מדה זו ע"פ מ"ש במדרש תהלים אמר נבל בלבו אין אלהים, על נבל שלא רצה לגמול חסד לשמואל ולדוד הוי כמו שאמר אין אלהים, ונראה בטעם הדמיון הזה ע"פ מ"ש בסוטה י"ד א' שממדת הקב"ה לגמול חסד, וגדולה גמ"ח שהתורה תחלתה גמ"ח [שעשה כתנות לאדה"ר] וסופה גמ"ח [שקבר את משה], וא"כ מבואר דמי שהוא אוחז במדת גמ"ח הוי כמודה בהקב"ה ובתורתו, ולכן גדול זכותו שמשתלם לו בצמצום על כל פסיעה ופסיעה.

[472] ר"ל שלא יסיח דעתו ע"י ההלכה מענין האבל והמיתה ולשוב בתשובה, וע"ד שאסרו חז"ל ללמוד בת"ב דברים שאינם מענין אבילות, כדי שלא להסיח דעת מאבילות היום, ועל כן יתבאר טעם הדבר שאמרו בריש ברכות ג' ב' אין אומרין בפני המת אלא דבריו של מת, [כגון צרכי קבורה והספד] והיינו משום דבדברי ענינים כאלה אין מסיחים דעת, וכמו בת"ב שמותר ללמוד בעניני היום, ופשוט הדבר דזה איירי בחוץ לד' אמותיו של המת, דאלו בתוך ד' אמותיו אסור משום לועג לרש, כמבואר בכ"מ בגמ' ובפוסקים.

והנה בברכות ג' ב' איתא, א"ר יהושע בן לוי, אין אומרים בפני המת אלא דבריו של מת, א"ר אבא בר כהנא, לא אמרן אלא בדברי תורה, אבל מילי דעלמא לית לן בה, ואיכא דאמרי, א"ר אבא בר כהנא, לא אמרן אלא אפילו בדברי תורה וכש"כ מילי דעלמא, ע"כ. והדורש שלפנינו כנראה ס"ל כאיכא דאמרי, דכש"כ מילי דעלמא, דכיון דהטעם הוא משום היסח הדעת בודאי מילי דעלמא מסיחין דעת, וכמו דקיי"ל כזה בת"ב, דאסור להתעסק במילי דעלמא משום היסח הדעת.

ורש"י בברכות שם פירש על מ"ש אבל מילי דעלמא לית לן בה משום דמילי דעלמא אין גנאי למחריש בה [כלומר, ולכן אין בזה משום לועג לרש כנגד המת], עכ"ל. ולפי"ז יש לכוין טעמי שתי הלשונות, דלישנא קמא ס"ל דטעם האיסור בכל עיקר דבר זה הוא משום לועג לרש, ולא משום היסח הדעת והחי יתן אל לבו, ולכן מכיון שבמילי דעלמא אין משום לועג לרש, לכן שרי, והאיכא דאמרי ס"ל דעיקר האיסור הוא משום היסח הדעת, ולכן ס"ל דכש"כ מילי דעלמא אסור, שהם עוד יותר מסיחים דעת מדברי תורה.

והנה בתוס' שם איתא בזה"ל, ופסק רב אלפס משום רב האי, דוקא דברי תורה אבל דברים דעלמא לית לן בה, עכ"ל. מבואר שתפס עיקר כלישנא קמא ומשום לועג לרש, אבל כפי שבארנו דגם הדורש ממ"ר כאן אזיל בשיטת האיכא דאמרי והטעם הוא משום היסח הדעת, מתבאר ההכרח לפסוק כאיכא דאמרי דכש"כ מילי דעלמא אסור. וכל הפוסקים נגררו אחר הרי"ף, ולפי מש"כ צ"ע ותלמוד רב בזה.

[473] ור"ל ששם אל לבו תכלית האדם ופטירתו חלש ונתעלף, וזוהי הכונה והחי יתן אל לבו, ועיין בירושלמי ברכות פ"ג סוף הלכה א' הובא ענין זה בשנוי לשון קצת.

[474] דרשה כזו כפולה לעיל פרשה ב' פסוק ב' בדרשה לשתוק אמרתי מהולל, ושם נתבארה די צרכה, יעו"ש.

טוב כעס משחוק וגו'. אמר שלמה, אלו כעס אבא על אדוניהו מעט טוב היה לו משחוק ששחקה עליו מדת הדין, ולמה כן, מפני כי ברוע פנים ייטב לב, אלו הרע לו פנים היה מביאו למוטב, אלא (מ"א א') ולא עצבו אביו מימיו, וכן באמנון טוב היה לו אלו כעס עליו דוד אלא (ש"ב י"ג) כי אמנון לבדו מת [475].

(מ"ר)

טוב כעס משחוק וגו'. דבר אחר טוב כעס משחוק, טוב היה לדור המבול ולאנשי סדום אלו כעס הקב"ה עליהם משחוק ששחקה עליהם מדת הדין, שנאמר בדור המבול (איוב כ"א:ח') זרעם נכון לפניהם ובאנשי סדום (שם) בתיהם שלום מפחד [476].

(שם)

פסוק ד

לב חכמים בבית אבל. ולמה, א"ר יצחק, משל לאחד שאמר לעבדו צא והבא לי חפץ טוב, אמר ליה, ומהיכן אני מוצא חפץ טוב, אמר ליה, משתמצא רוב בני אדם הולכין שם חפץ טוב [477].

(שם)

לב חכמים בבית אבל. [ולמה], לפי שכל מי שמתאבל הקב"ה משמחו שנאמר (ישעיהו כ"ט:י"ט) ויספו ענוים בה' שמחה [478].

(שם בפסוק ב')

פסוק ה

טוב לשמוע וגו'. טוב לשמוע גערת חכם – אלו הדרשנים [479], מאיש שומע שיר כסילים – אלו המתורגמנין שמגביהין קולן בשיר להשמיע את העם [480].

(מ"ר)

---

[475] ר"ל שמתוך שלא עצבו כתיב עליו כי אמנון לבדו מת, והיינו שהוא לבדו בחטאו.

[476] פסוק זה דזרעם וגו' בדור המבול משתעי כמבואר במ"ר פ' נח פרשה ל"ו, והפסוק השני איירי בשלות אנשי סדום, ומבואר מזה שמעולם לא כעס עליהם הקב"ה, וגדלו והצליחו, ומתוך כך בעטו בה', והגיע להם מה שהגיע, אבל אם היה כועס מעט עליהם לא היה מגיעם שפע טובה כל כך ולא היו בועטים, ואז היה טוב להם מאשר עתה ששחקה עליהם מדת הדין כשנתמלא סאתם.

[477] הנמשל לכאן מפני שסוף כל אדם למות, וזהו רוב בני אדם הולכין לשם, ולכן לב חכמים שם, ואע"פ דהול"ל כל בני אדם, אך נקט הלשון רוב – ליפוי הלשון, כהענין אשר בהמשל בההליכה אחר חפץ טוב, ושם לאו דוקא כל בני אדם.

[478] הובא ונתבאר לעיל בפסוק ב' אות י"ג.

[479] שמכוונים להוכיח באמת ולכן מדברים ברמה ובגערה דברים היוצאים מן הלב.

[480] ר"ל אלו המתורגמנין של הדרשנין שכל עיקר מגמתם לבטא דבריהם בשפה נאה ומסולסלים ובשירים וחרוזים ואינם מקפידים על אמתת הכונה ומקלקלים אותם, והרד"ל הביא משם הרמב"ן גירסא אחרת באגדה זו וגרים אלו החזנין ופירש הטעם שמוסיפין על קבע התפלה בפיוטים, וצ"ל בבאור הדברים משום דע"י זה מסיחין המתפללים את לבם מעיקר התפלה, ועיי"ש עוד.

טוב לשמוע וגו'. דבר אחר טוב לשמוע גערת חכם – אלו תוכחות שהוכיח משה רבינו את ישראל [481], מאיש שומע שיר כסילים – אלו ברכות של בלעם הרשע שבהם גבה לבם של ישראל ונפלו בשטים [482].

(מ"ר)

פסוק ו

כקול הסירים וגו'. מהו כקול הסירים תחת הסיר כן שחוק הכסיל, כל העצים כשהן דולקין אין קולן הולך, אבל הקוצים הללו כשהן דולקין קולן הולך, לומר אף אנו מן העצים [483].

(שם)

פסוק ז

כי העושק וגו'. כי העושק יהולל חכם – עסק שתלמידי חכמים עסוקין בו זה עם זה, יהולל חכם, מערבבין חכמתם [484], [דבר אחר כי העושק יהולל חכם עסק שתלמיד חכם עוסק יהולל חכם] ויאבד את לב מתנה – כדאמר ר' יהושע בן לוי, שמונים הלכות למדתי מיהודה בן פדיה בחרישת הקבר [486], וע"י שהייתי עוסק בצרכי רבים שכחתים [485].

(שם)

כי העושק וגו'. כי העושק יהולל חכם – עושק שעשקו דתן ואבירם למשה האבידו חכמתו ממנו [487], ויאבד את לב מתנה – מתונה כתיב, שאלמלא היה משה מתון היה נצול, אלא שהקניטוהו והקפידוהו, ואף הוא הקפיד מכעסו ואמר להקב"ה ומאז באתי

[481] כמש"נ נאמנים פצעי אויב.

[482] ר"ל גבה לבם במעלותיהם ששבחם וע"י זה נפלו בעון מכוער דבנות מואב, ויתכן דמכוין למ"ש בסוטה ד' ב' כל המתגאה נכשל באשת איש.

[483] משל הוא למי שאינו גדול בתורה משמיע קולו יותר בתורה, כאומר שידעו שגם אני בן תורה, וכה"ג דרשו במ"ר פ' בראשית פרשה ט"ז, אומרים לאילני מאכל למה אין קולכם הולך [בשעה שרוח מנשב בהם], אמרו, אין אנו צריכין להשמע פירותינו מעידים עלינו, כלומר על מציאותינו, אומרים לאילני סרק למה קולכם הולך, אמרו הלואי ישמע קולנו ונראה.

[484] ומפרש כאן עושק מענין מחלוקת ומלשון כי התעשקו עמו (פ' תולדות) ור"ל כשהחכמים מתעשקים זה עם זה, על ידי זה נשכח תלמודם.

[485] דריש עשק מלשון עסק בחלף שי"ן בסמ"ך מפני שהן ממוצא אחד, ור"ל תלמיד חכם שמתעסק בצרכי צבור מתערבב ומשתכח תלמודו, כי לא יוכל ליחד ולצמצם כל כשרונותיו וכחותיו לתורה.

[486] בשדה שנחרש בו קבר לענין טומאה וטהרה.

[487] ר"ל המחלוקת, והוא מלשון כי התעשקו עמו, כמש"כ.

[488] ובזה אבד לו חלק טוב מפני שזה גרם לו שלא יכנס לארץ כמש"כ עתה תראה את אשר אעשה לפרעה, ודרשו, עתה תראה, ואי אתה תראה במלחמת ל"א מלכים שבעת כניסת ישראל לארץ, ועיין במ"ר ר"פ וארא. ולכאורה אינו מבואר לדרשה זו ענין הכתוב ויאבד את לב מתנה, והלא אדרבה הוא דריש כאן דמשה לא היה מתון, וצ"ל דהכונה כאן אלמלא היה משה מתון בדבר זה היה נצול, והבאור הוא דבאמת היה משה מתון במעשיו וכנראה

אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה [488].

(שם)

פסוק ח

טוב אחרית דבר וגו'. רבי מאיר היה דורש, טוב אחרית דבר מראשיתו, יש לך אדם שהוא קינה סחורה בנערותו והוא מפסיד ובזקנותו הוא משתכר בה, ויש לך אדם שהוא מוליד בנים בנערותו והן מתים ומוליד בזקנותו והן מתקיימין, ויש לך אדם שעושה מעשים רעים בנערותו ובזקנותו עושה מעשים טובים, ויש לך אדם שלמד תורה בנערותו ומשכחה ובזקנותו הוא חוזר עליה [489], אבל רבי עקיבא היה דורש, טוב אחרית דבר מראשיתו – טוב אחרית דבר כשהוא טוב מראשיתו [490].

(מ"ר)

טוב ארך רוח וגו'. חד פרסי אתא לקמיה דרב, אמר ליה, למדני תורה, אמר ליה, אמור אל"ף, אמור בי"ת, אמר ליה, מאן יימר דהוא אל"ף, דהוא בי"ת, גער ביה והוציאו בנזיפה, אזל לגבי שמואל ואמר ליה הכי, משכיה שמואל באזניה, התחיל צועק אזני אזני, אמר ליה שמואל, מאן יימר דהוא אוזן, אמר ליה, כולי עלמא ידעי שהוא אוזן, אמר ליה, אף הכא כולי עלמא ידעי דהוא אל"ף דהוא בי"ת, מיד נשתתק הפרסי וקביל עליה ללמוד, הוי, טוב ארך רוח מגבה רוח, טוב ארך רוח של שמואל מהקפדתו של רב, שאלולי כן היה חוזר הפרסי לסורו [491].

(שם)

טוב ארך רוח וגו'. עקילוס הגר שאל לרי אליעזר, הרי כל החיבה שחבב הקב"ה את הגר הוא בלחם ושמלה בלבד, שנאמר (פי עקב) ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה והלא כמה תורין ויונין אית לי ואפילו עבדי לא משגיחין בהו, אמר ליה, וכי קלה היא בעיניך

מענינו במחלוקת קרח, אלא כאן אבד מתינותו מפני העושק שעשקוהו, והוי הפי' ויאבד את לב מתנה, כי העושק יאבד מדת המתינות אפילו מאיש מתון, כמו משה. - ודע כי לפנינו לא כתיב מתונה, אך ידוע הוא כי לחז"ל היו מסורות שונות מאשר המסורות שאתנו וכמש"כ התוס' בשבת נ"ה ב', והארכנו מזה במק"א.

[489] אמר בכל אלה הלשון יש לך דמשמע יש שיקרה כך, יען כי לפי הטבע המסחר שעושה אדם בנערותו טוב מאשר בזקנותו, לפי שבנערותו ידיו חרוצות וחילים יגבר, וכן בתורה, כמ"ש באבות, הלומד תורה בילדותו דומה לכותב על נייר חדש וכו', וכן בהולדת בנים ובכלל פעולת מעשיו של אדם בכל יש יתרון לימי הבחרות על ימי הזקנה, אך כמקרים יוצאים מן הכלל יש שמותר לזקנה על הבחרות, ולפי"ז יתבאר הלשון יש לך.

[490] ר"ל שאם בראשיתו היתה מחשבתו לטובה אז טוב גם אחרית הדבר לאפוקי מי שבתחלת מחשבתו מעורבת מחשבה זרה, וכמו באחר, רבו של ר' מאיר, דכלפי דידי' אמר ר"מ כל זה.

[491] לסכלותו. והנה פי' הלשון גבה רוח ענינו גאוה יתירה, ולכאורה לא שייך כאן שנתגאה רב על זה הפרסי, וצריך לפרש הכונה גבה רוח ברעיון, שאינו יכול לסבול דברי קטנות וסכלות כשאלת הפרסי, ולכן הקפיד וכעס, וכן צריך לפרש בדרשה הבאה ועיין באגדה דשבת ל"א א' מעין ענין כזה בהלל ושמאי.

דבר שבקש בו יעקב אבינו, שנאמר ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש [492], אתא לגבי רבי יהושע ושאל ליה כך, התחיל מפייסו בדברים, אמר ליה, לחם זו התורה, כמש"נ (משלי ט') לכו לחמי בלחמי [494] ובגד – זה הכבוד, שנאמר (שם ח') בי מלכים ימלוכו [493], וקבל דבריו. הוי, טוב ארך רוח מגבה רוח, טוב ארך רוח של ר' יהושע מהקפדתו של רבי אליעזר, שאלולי כן היה חוזר עקילוס לסורו [495].

(מ"ר)

פסוק ט

אל תבהל ברוחך לכעוס. [לפי שהרגזן אינו עולה בידו אלא רגזנותו, כמו כל הרוקק למעלה חוזר ונופל על פניו].

(שם)

כי כעס וגו'. א"ר ירמיה מדפתי, כל הכועס משכח תלמודו ומוסיף טפשות, שנאמר כי כעס בחיק כסילים ינוח וכתיב (משלי י"ג:ט"ז) וכסיל יפרוש אולת [496].

(נדרים כ"ב ב')

פסוק י

שהימים הראשונים וגו'. ללמד שלא יאמר אדם האיך אני דן לפני פלוני הדיין, וכי הוא כמשה ואהרן, כאלדד ומידד, אלא ירובעל בדורו כמשה בדורו, בדן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו, לפיכך אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיך [497].

(ר"ה כ"ה ב')

---

[492] הוא סבר דכל עיקר שכרו של גר הוא רק שיהיו לו מזונות מצומצמים למלא רעבונו, וא"כ הוא באמת דבר קטן, וחשב שזה הוא מפני שאין הגר תביב לפני הקב"ה, ואמר לו ר"א, כי אדרבה זה שכר גדול שיהיה לו מזונותיו במנוחה ושלוה ויוכל לעסוק בתורה ובעבודה, ובכ"ז לא קבל דבריו.

[493] הפסוק הזה הוא מאמר בשם התורה, ופירש"י שהמלכים ישפטו משפט וצדק על פיה, ולא נתבאר מה שייכות הוא זה לראיה דבגד זה הכבוד. ואולי ט"ס הוא וצ"ל הפסוק דמשלי ג' כבוד חכמים ינחלו, וידוע דהבגד מכבד את האדם, וכמ"ש דר' יוחנן קרי למאני' מכבדותי' ועוד ממין מאמרים כאלה, ומבטיח הקב"ה שיזכה הגר למשנה כבוד, ע"י התורה וע"י בגדיו המכובדים. ולבד זה בהכרח להגיה במדרש במקום ובגד זה הכבוד – ושמלה זה הכבוד, אחרי שדרש זה מוסב על הפסוק לחם ושמלה דגבי גר, כמבואר. וכ"מ במ"ר פ' ויצא פרשה ע', ולפי"ז יתאמת יותר פירושנו ע"פ המבואר בשבת קי"ג ב' דשם שמלה יונח על בגד מכובד, כמו שדרשו שם עה"פ דרות ושמת שמלותיך עליך אלו בגדי שבת ויו"ט, ובספרי ר"פ תצא והסירה את שמלת שביה, דרשו שהכנעניות היו מתקשטות במלחמה, ודרשו זה מלשון שמלת. וכן מורה לשון הפסוק שמלה לכה קצין תהיה לנו, ולפי כל זה יתבאר הלשון והענין ושמלה זה הכבוד, וכמו שבארנו.

[494] ונקראה התורה לחם מפני שהוא מזון להנפש כמו שהלחם מזון להגוף, וכמ"ש בזוהר פינחס רמ"ד ב' דנפשא דאתעסקת באורייתא מלחם אביה תאכל, ועיין מש"כ לעיל סוף פרשה ב' בפסוק כ"ד שיאכל ושתה.

[495] עיין מש"כ לעיל אות מ'.

[496] דמדהוא תמיד כעסן אינו נוח לבריות ואינו לומד עם חברים ותלמידים, וע"י זה יפרש אולת בתורה, וכמ"ש בברכות ס"ג ב' שהלומד ביחידות הוא מתטפש, וממילא גם משתכח ממנו עיקר ביאור התורה, וכמ"ש בתענית ז' א' דעיקר קיום למוד התורה הוא בחבורה.

[497] עיין מה שכתבנו בענין זה בתורה תמימה פ' שופטים בפסוק ועלית אל השופט אשר יהיה בימים ההם.

פסוק יא

טובה חכמה וגו'. טובה חכמה עם נחלה – טובה חכמה כשהיא נחלה [498] דבר אחר טובה חכמה עם נחלה – טובה חכמה כשיש עמה נחלה, כמו דתנינן יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ [499].

(מ"ר)

טובה חכמה וגו'. דבר אחר טובה חכמה עם נחלה – טובה חכמתו של משה עם נחלה שהנחיל תורה לישראל [500].

(שם)

טובה חכמה וגו'. דבר אחר טובה חכמה עם נחלה – טובה חכמתו של בצלאל עם נחלה שהנחיל ארון לישראל [501].

(שם)

טובה חכמה וגו'. דבר אחר טובה חכמה עם נחלה – טובה חכמתו של יהושע עם נחלה שהנחיל את הארץ לישראל [502].

(מ"ר)

טובה חכמה וגו'. דבר אחר טובה חכמה עם נחלה ויותר לרואי השמש, טובה חכמה שיש עמה זכות אבות שעומדת ומאירה לו [503].

(שם)

[498] עיין בכורות נ"ב ב' ברש"י דטובה חכמה כשיש עמה נחלה היינו בקיאות בברייתות ושמועות וקבלות מרבותיו. ויש מפרשים בענין אחר דהיינו כשהוא ת"ח ובנו וב"ב ת"ח דשוב אינה פוסקת מזרעו, ונראה עיקר כפירש"י, משום דשם בבכורות קרא אחד החכמים כזה על רב ששת שהיה בעל ברייתות, ומכוון זה יותר על רב ששת על שם סוף הפסוק ויותר לרואי השמש, דכידוע היה רב ששת סגי נהור [והלשון רואי השמש הוא לשון נקיה לעור כמו סגי נהור], ומי שהוא סגי נהור טוב לו שיודע בע"פ ברייתות ושמועות מרבותיו, אחרי כי מתוך הכתב אינו יכול ללמוד, הרי מבואר דכונת הגמרא לפרש נחלה – ברייתות ושמועות וכו'.

[499] נסמך על המבואר במשנה דאבות כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה.

[500] נראה דר"ל שטובה החכמה כשהיא לתועלת הכלל, וכן בדרשות הבאות.

[501] סמיך על המבואר בברכות נ"ה א', שבשעה שאמר לו משה עשה ארון וכלים ומשכן, אמר ליה בצלאל, וכי מביאין כלים ומעמידין אותן באויר, ר"ל וכי אפשר לבנות הארון והכלים קודם שיבנה המשכן, כי איפה יעמידום, אלא בתחלה צריך לבנות המשכן ואח"כ יכנסו בו כליו, ואמר ליה משה, הכי נקרא שמך בצלאל, כי בצל אל היית, שבאמת כך אמר לי הקב"ה, וזהו טובה חכמה עם נחלה, שהנחיל מלאכת המקדש בחכמה.

[502] ר"ל שהנחיל את הארץ בחכמה באופן שהפיק רצון כל ישראל.

[503] וקרא לזכות אבות נחלה מפני שהאב מנחיל זאת לבנו, ומ"ש ומאירה לו, דייק מן ויותר לרואי השמש, כלומר ויותר טובה זכות אבות כשהיא מאירה לו כשמש.

פסוק יב

כי בצל החכמה וגו'. א"ר יוחנן, כל המטיל מלאי לכיס תלמיד חכם זוכה ויושב בישיבה של מעלה, מאי טעמא, כי בצל החכמה בצל הכסף [504].

(פסחים נ"ג ב')

כי בצל החכמה וגו'. אמר רב חייא, עתיד הקב"ה לעשות צל לבעלי מצות בצלו של בעלי תורה, מאי טעמא, כי בצל החכמה בצל הכסף [505].

(ירושלמי סוטה פ"ז ה"ד)

פסוק יג

ראה את מעשה וגו'. בשעה שברא הקב"ה את אדה"ר, נטלו והחזירו על כל אילני גן עדן, ואמר ליה, ראה מעשי כמה נאים ומשובחים הן, וכל מה שבראתי - בשבילך בראתי, תן דעתך שלא תקלקל ותחריב את עולמי, שאם תקלקל אין מי שיתקן אחריך, [הדא היא דכתיב ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עותו] [506].

(מ"ר)

פסוק יד

ביום טובה וגו'. ביום טובה היה בטוב - אם נזדמן לך יום טוב תהא עושה אותו מיד [507], וביום רעה [508] ראה - ראה האיך לעשות תשובה שתנצל מדינה של גיהנם, ולמה - גם את זה לעומת זה עשה האלהים [509].

(שם)

ביום טובה וגו'. ר' תנחום ב"ר חייא פתר קרא בעניים ובעשירים, ביום טובה היה בטוב - ביום טובתו של חבירך שמח עמו, וביום רעה ראה - ראה האיך לפרנס את העניים כדי

[504] פירש"י נותן סחורה לת"ח להשתכר בהם, עכ"ל. ובכתובות קי"א ב' אמרו העושה פרקמטיא לת"ח הוי כאלו מתדבק בשכינה, וזה מדרגה גבוה מאשר השכר המבואר כאן, וצ"ל בבאור הענינים, דהתם איירי שהוא עוסק בפרקמטיא ואת הריוח נותן לת"ח, והת"ח עצמו יושב ועוסק בתורה, ולכן שכרו מרובה כאלו מתדבק בשכינה, וכעין מ"ש בהשתתפות ישכר וזבולן, כנודע, אבל הכא איירי דהת"ח עצמו עוסק במסחר, ולפי"ז שוב אין שעתו פנויה בכולה לתורתו, וא"כ לא זיכה זה הבעל כיס אותו ואת תורתו בזכות שלמה, ולכן אין זכותו גדול כ"כ שיחשב כאלו מתדבק בשכינה, אלא רק שיושב בישיבה של מעלה, דהיינו במסבות צדיקים וחכמים, וכבדרשה הבאה.

[505] איירי במחזיק בידי ת"ח, ויהיו שוים וקרובים לת"ח עצמם, וזה מעין דרשה הקודמת בשנוי לשון.

[506] עיין לעיל פרשה ג' פסוק י"א בדרשה יפה בעתו, ראוי היה אברהם להבראות קודם אדה"ר, אלא אמר הקב"ה, אם אברא תחלה את אברהם ואם יקלקל מעשיו אין מי שיבא ויתקן אחריו, אלא הריני בורא אדם ואם יקלקל יבא אברהם ויתקן, ע"כ. ולפי"ז צריך באור מה שאמר כאן שאם תקלקל אין מי שיתקן אחריך, ועיין מה שכתבנו שם באור וישוב לזה.

[507] רומז שאם נזדמנה לו מצוה לעשות יזדרז לעשותה, וע"ד שאמרו אין מחמיצין את המצות.

[508] שנפתית להיצר בעבירה, וקרא לזה יום רעה ע"ש שהיצה"ר מכונה רע כל היום כמש"כ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום.

[509] ר"ל כי נגד הגיהנם ברא הקב"ה מדת התשובה, וע"ד שאמרו (קדושין ל' ב') בראתי יצה"ר בראתי תורה תבלין.

שתקבל עליהם שכר, וכך היה ר' תנחום עושה, אם היה רגיל ליקח ליטרא בשר, אגודת ירק, היה לוקח ב', אחד לו ואחד לעניים, ולמה, גם את זה לעומת זה עשה האלהים, עניים ועשירים, כדי שיזכו אלו באלו [510].

(מ"ר)

ביום טובה וגו'. רבי אחא פתר קרא בתורה, ביום טובה היה בטוב - ביום טובתה של תורה היה עמה בטובה [511], וביום רעה ראה - לכשיגיע אותו היום שכתוב בו פחדו בציון חטאים תהא מן הרואים שכתוב בהם (ישעיהו ס"ו:כ"ד) ויצאו וראו בפגרי האנשים ולא מן הנראים שכתוב בהם ותולעתם לא תמות [512].

(שם)

ביום טובה וגו'. רבי לוי פתר קרא בימים טובים, בימים טובים שנתתי לך תהא שמח ומשמח להקב"ה בקרבנות, ואם תבא שנה בלא בצורת נפק לכרמך ושמח.

(שם)

גם את זה וגו'. גם את זה לעומת זה עשה האלהים, רבי מאיר אומר, כל מה שברא חקב"ה ברא כנגדו, ברא הרים ברא גבעות, ברא ימים ברא נהרות, ור, עקיבא אומר, ברא צדיקים ברא רשעים, ברא גן עדן ברא גיהנם, כל אחד ואחד יש לו ב' חלקים, אחד בגן עדן ואחד בגיהנם [514], זכה צדיק נוטל חלקו וחלק חבירו בגן עדן [513] נתחייב רשע נוטל חלקו וחלק

[510] ולפי"ז אפשר לפרש הלשון אם כסף תלוה וגו' את העני עמך, כי העני נברא עמך שתזכו זה את זה, אתה אותו בחיי עוה"ז והוא אותך בחיי עוה"ב. ויש להוסיף עוד, דבא לאשמעינן דתכלית העניים אינו בשביל עצמם, כלומר שהקב"ה שונאם ולכן מייסרם, [כמו שרצה לומר ההוא מין ב"ב י' א'] שהרי חזינן כמה נסים שהקב"ה עושה עם העניים, כמו בשבת נ"ג ב' בעני שמתה אשתו ונעשה לו נס ונפתחו לו דדים כדדי אשה להניק את בנו, ובתענית כ"ד א' בר"ח ב"ד מי שאמר לשמן וידליק יאמר לחומץ וידליק, וא"כ הלא בודאי היו ראוים לחיים מרווחים, ואעפ"כ נשארו בעניותם, אלא ודאי דזה הוא מפני שתכליתם לזכות את העשירים, כמבואר.

[511] יתכן דרומז למ"ש (שבת קי"ח ב') כי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתא עבידנא יומא טבא לרבנן.

[512] ר"ל בזכות שתשמח ביום טובה של תורה תזכה שתהיה מן הרואים ולא מן הנראים כדמפרש.
גם יש לפרש הכונה ביום טובה היה בטוב, כי לקיום התורה והמצות קשה יותר אם מצבו של אדם טוב מאוד, כי אז יש חשש מן וישמן ויבעט, כנודע, ולכן מי שעקיים התורה מטובה הוא נסיון יותר גדול מאשר המקיימה מעוני [ויש לכוין בזה בלשון צדיק וטוב לו, ר"ל שהוא צדיק וגם טוב לו בעניני עוה"ז, ואעפ"כ עומד בצדקתו, סימן הוא שצדיק גמור הוא], אכן לפעמים מצינו שגם העניות מעברת את האדם על דעת קונו, על זה מסיים וביום רעה ראה, השתדל שלא תעבירך הרעה מדרך סלולה, והלשון ראה הוא מלשון בינה והסתכלות וכמו ולבי ראה הרבה חכמה.

[513] אם בהרשע הכריעו מעשיו הרעים ונשאר איפוא חלקו בגן עדן מופנה וזכה חבירו הצדיק ביתרון מעשיו הטובים נוטל גם חלק חבירו.

[514] יש לפרש הענין משום דמצד אחד אמרו כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, וכנגד זה כתיב כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, הרי מצד אחד יש לכל אחד חלק בגן עדן ומצד אחד חלק בגיהנם.

חבירו בגיהנם [515].

(חגיגה ט"ו א')

גם את זה וגו'. גם את זה לעומת זה, זה גיהנם וגן עדן, וכמה ביניהם – טפח, ר' יוחנן אמר כותל, ורבנן אמרי שתיהן שוות כדי שיהיו מציצות זה מזה [516] [מ"ר].

פסוק טו

את הכל וגו'. רבי יוחנן אמר, ג' עולמות ראה שלמה בחייו, מלך והדיוט ומלך, חכם טפש וחכם, עשיר עני ועשיר, מאי טעמא, דכתיב את הכל ראיתי בימי הבלי [517].

(מ"ר פרשה א; פסוק י"ב)

צדיק אבד בצדקו. מעשה ביוסי בן פכסוס הכהן שעלתה על רגלו נומי [518] ונכנס הרופא לחתכה, אמר ליה יוסי לרופא, לכשתניח בה כחוט השערה הודיעני חתכו והניח בה כחוט השערה, קרא לנחוניא בנו, אמר ליה, נחוניא בני, עד כאן היית חייב להטפל בי, מבאן ואילך צא, שאין אדם מטמא על אבר מן החי של אביו, וכשבא הדבר לפני חכמים אמרו על זה נאמר יש צדיק אובד בצדקו, הצדיק אבד וצדקתו עמו [519].

(ירושלמי נזיר פ"ז ה"א)

צדיק אבד בצדקו. שאלו את שמואל הקטן, מהו דכתיב יש צדיק אובד בצדקו, אמר ליה, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאותו הצדיק עתיד למוט מצדקתו, אמר הקב"ה, עד שהוא בצדקתו אסלקנו, הדא הוא דכתיב יש צדיק אובד בצדקו [520].

(מ"ר)

ויש רשע מאריך ברעתו. ולמה, א"ר יאשיה, מפני ג' דברים, שמא יעשה תשובה, או שמא יעשה מצות שישלם לו הקב"ה שכרו בעוה"ז, או שמא יצאו ממנו בנים צדיקים, שכן מצינו שהאריך הקב"ה פנים לאחז ויצא ממנו חזקיהו, לאמון – ויצא ממנו יאשיהו,

[515] אם זכה הצדיק שהכריעו זכיותיו ונשאר חלקו בגיהנם מופנה וכנגד זה נתחייב רשע ביתרון מעשיו הרעים נוטל גם חלק חבירו הצדיק שבגיהנם, וכמש"כ לעיל אות ס"א, וע"ע מש"כ בענין דרשה זו בתו"ת פ' בראשית בפסוק זכר ונקבה ברא אותם.

[516] כולם מדייקים הלשון לעומת, דמפרשי לעומת ממש, לא בציור, אלא במקומם, ומפרשי איך יתכוין יותר הלשון לעומת כל אחד לפי דרכו.

[517] עיין מש"כ בבאור דרשה זו לעיל בפרשה א' פסוק י"ב בדרשה אני קהלת הייתי מלך בירושלים וצרף לכאן.

[518] מין נגע ומורסא הפושה ואוכל הבשר של כל הגוף, ורפואתה לחתוך כל אותו האבר שעלתה בו הנגע, וכ"מ בע"ז י' ב' מי שעלתה נומי ברגלו יקטענה ויחיה.

[519] דאפילו בעת מכאוביו שמר ברעיונו להורות הלכה לבנו.

[520] ר"ל אובד בלא זמנו כדי שישאר בצדקתו, ודריש הלשון יש צדיק דמשמע רק במקרה הוא ולפעמים רחוקות יקרה זה, והיינו טעמא, משום דסתם צדיקים נשארים בצדקתם עד סוף אריכות ימיהם, לפי שאין חשש בקלקולם, אך לפעמים יקרה כזה שיש לחוש לצדקתו מסלקו הקב"ה מן העולם קודם זמנו כדי שישאר בצדקתו.

לשמעי – ויצא ממנו מרדכי [521].

(שם)

פסוק טז

אל תהי צדיק הרבה. בשאול אירי קרא, שבשעה שאמר לו הקב"ה לך והכיתה את עמלק התחיל מדיין הוא, אם אנשים חטאו, הנשים והטף והצאן והבקר מה חטאו, יצתה בת קול ואמרה אל תצדק הרבה יותר מבוראך [522].

(שם)

פסוק יז

אל תרשע הרבה. וכי מעט תרשע, אלא מהו אל תרשע הרבה, מי שאכל שום וריחו נודף וכי יחזור ויאכל שום אחר דהא ריחו נודף יותר [523].

(שבת ל"א ב')

אל תרשע הרבה. בשעה שאמר שאול לדואג (ש"א כ"ב) סוב אתה ופגע בכהנים, יצתה בת קול ואמרה אל תרשע הרבה [524].

(יומא כ"ב ב')

פסוק יח

טוב אשר תאחז וגו'. טוב אשר תאחז בזה – זה מקרא, וגם מזה אל תנח ידך – זו משנה, כי ירא אלהים יצא את כולם, כגון ר' אבהו בקסרין [525].

(מ"ר)

---

[521] גם כאן כמו בדרשה הקודמת דריש הלשון ויש רשע דמשמע דבמקרה הוא כך ולפעמים רחוקות, והיינו טעמא, דבסתם רשעים כתיב (קהלת ח' י"ג) ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מפני אלהים, אך לפעמים מאריך ימים ברעתו מפני הדור הטוב שעתיד לצאת ממנו, וכדמפרש.

[522] דריש הרבה יותר מבוראך משום דזולת פי' זה בודאי ענין הטוב והצדק כל מה שמרבה אדם בהם טוב לו ולנשמתו וכמ"ש אלו דברים שאין להם שיעור וכל הדברים שחשב שם הם עניני צדקה ומע"ט, ואיך זה שייך לומר אל תצדק הרבה, ולכן דריש יותר מבוראך, וענין כזה היה בשאול וכדמפרש. ועיין ביומא כ"ב ב' קצת שנוי נוסחא באגדה זו.

[523] ר"ל שלא יתייאש עצמו מתשובה זה החוטא שיאמר כבר אבדה תוחלתי אחרי נשקעתי בעבירות הרבה, ולכן יוסיף להשתקע עצמו בעבירות, אלא לא כן הוא, ומשל הוא למי שאכל שום אין סברא שיוסיף ויוסיף לאכול עוד שום, אלא אדרבה אל יוסיף לאכול, ומעט מעט יפיג ריח השום שאכל עד כה, וכן הוא בעובר עבירה, יפסיק מחטוא עוד ויחזור בתשובה, ולאט לאט ישכחו וימחו מעשיו הראשונים.

[524] דבשאול כתיב (ש"א י"ד) ובכל אשר יפנה ירשיע, שהיה משתדל להרשיע בעובדי כוכבים שזכר שם באותו הענין, וקאמרה ליה בת קול אבל אל תרשע הרבה להתאכזר בכהנים.

[525] פרשו המפרשים שהיה בקי במקרא ובמשנה, ואמנם כן מבואר בע"ז ד' א', ויש שפרשו דמכוין למ"ש בר"ה ל"ד ב' שתקן סדר התקיעות ברה"ש באופן שיצאו כל הדעות המחולקות בענין זה, יעו"ש. אבל פירוש ראשון נראה עיקר, דהוי מעין שפתח, טוב אשר תאחז בזה – זה מקרא וגם מזה אל תנח ידך זו משנה, ומה שתארו כאן בלשון ירא אלהים י"ל מפני כי עשה זאת לתכלית תשובת המינים, וכדאיתא בגמ' ע"ז שם, וכמ"ש ודע מה שתשיב וכו', אבל לפירוש השני מאי שייך ענינו של ר' אבהו בתקיעות לענין שפתח בבקיאות מקרא ומשנה.

פסוק יט

החכמה תעז וגו'. החכמה תעוז לחכם זה הקב"ה, שנאמר (איוב ט') חכם לבב ואמיץ כח, מעשרה שליטים אשר היו בעיר – מעשרה מאמרות שבהן נברא העולם [526].

(שם)

החכמה תעז וגו'. החכמה תעוז לחכם, זו תשובה ומעשים טובים, מעשרה שליטים אשר היו בעיר – שתי עינים ושתי אזנים, שתי ידים ושתי רגלים, וראש הגויה והפה [527].

(נדרים ל"ב ב')

החכמה תעז וגו'. דבר אחר החכמה תעוז לחכם זה אדם הראשון, דכתיב (יחזקאל כ"ח) אתה חותם תכנית [528], מעשרה שליטים אשר היו בעיר – אלו עשרה דברים שמשמשין את הנפש, ואלו הן, הושט למזון, קנה לקול, כבד לחמה, מרה לקנאה, הריאה לשתיה, המסס לטחינה, טחול לשחוק, כליות יועצות, לב מבין, לשון גומר [529].

(מ"ר)

החכמה תעז וגו'. דבר אחר החכמה תעוז לחכם – זה נח, מעשרה שליטים אשר היו בעיר, מעשרה דורות שמאדם ועד נח, שמכולן לא נדבר אלא עמו [530].

(מ"ר)

החכמה תעז וגו'. דבר אחר החכמה תעוז לחכם – זה אברהם, מעשרה שליטים אשר היו בעיר – מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמכולן לא בחר הקב"ה אלא בו ולא כרת ברית אלא עמו [531].

(שם)

---

[526] נראה הכונה אע"פ שגדולתו של הקב"ה דיה להכיר מבריאתו את העולם וע"י עשרה מאמרות לבד, אעפ"כ יותר מזה תעיד התורה על גדולתו וגבורתו, וכמ"ש בשבת ק"ה א' אנא נפשי כתבית יהבית, דגבורתו של הקב"ה אפשר לדעת מתורתו יעו"ש. ומכנה את העולם בשם עיר ע"ש הדרשה לקמן (ט' י"ד) עיר קטנה זה העולם, יעו"ש.

[527] כי כל מעשה האדם ע"י אלו האברים שכוללים כל החושים, ולכן כינה גוף האדם בשם עיר, כמו שבעיר נמצאו כל צרכי האדם. וצ"ע שלא חשיב החוטם, וקרוב לומר דלא חשיב רק אלה שהם הסרסרים באדם בין למצוה בין לעבירה משא"כ החוטם אינו מסרסר.

[528] וסוף הפסוק – מלא חכמה, ופסוק שאחריו – בעדן גן אלהים היית, ואע"פ דהפסוק ההוא כתיב בחירם מלך צור, אך נסמך על הדרשה במ"ר פ' בראשית ר"פ י"ח דדריש הפסוק ההוא באדה"ר יעו"ש.

[529] יש לפרש כונת הדרשה דלוא חכם אדה"ר והבליג על תאות גופו ואבריו מאכילת עץ הדעת כי אז טוב היה לו מאשר אכל, והמשך ענין הדרשה, כי עשרה שליטים דחשיב ישנם גם בבהמה, ורק במעלת החכמה האדם מתגבר עליהם בשעה שדרוש להבליג עליהם וכמש"כ.

[530] ר"ל חכמתו של נח עמדה לו להעלותו ברום המעלות יותר מעשרה דורות שמאדם ועד דורו, ובעיר פירושו בעולם כמש"כ לעיל אות ע"ד.

[531] עיין מש"כ באות הקודם, ואע"פ דעשרה דורות הם עם אברהם [ובפרטם, שם, ארפכשד, שלח, עבר, פלג, רעו, שרוג, נחור, תרח, ואברהם] אפ"ה לא חש לחשב דרך כלל מספר שלם עשרה, ומצינו כהאי גונא במספר הרגיל לחשב עשרה ימים שבין ר"ה לבין יוהכ"פ שהם עם ימי ר"ה ועם יוהכ"פ, וכן כל הנפש הבאה ליעקב במצרים שבעים אע"פ שאינם אלא ס"ט, יכן ארבעים יכנו אע"פ שאינם אלא ל"ט, וספרתם לכם חמשים יום ואינם אלא מ"ט, וע' ברא"ש סוף פסחים והארכנו בענין זה במק"א. וכן צריך לפרש בדרשה הקודמת.

החכמה תעז וגו'. דבר אחר החכמה תעוז לחכם – זה יעקב, מעשרה שליטים אשר היו בעיר – מעשרה שבטים שירדו למצרים ועלו ולא ידעו שיוסף קיים ויעקב היה יודע, שנאמר וירא יעקב כי יש שבר במצרים – היה יודע שברו במצרים [532].

(שם)

החכמה תעז וגו'. דבר אחר החכמה תעוז לחכם – זה משה, מעשרה שליטים – מעשרה דברים שמשמשין את הגוף שכבשן משה, ואלו הן, מן הפה לושט, מן הושט לאצטומכא, מאצטומכא להמסס, מהמסס לבית הכוסות [533] מבית הכוסות לכרס, מכרס לבני מעים, מבני מעים למעים קטנים, וממעים קטנים למעים עבים וממעים עבים לסני דיבי [534] ומסני דיבי לחלחלת ומחלחלת לחוץ [535] ומכולן לא נצרך משה לא להכניס ולא להוציא, שנאמר ויהי שם עם ה' לחם לא אכל ומים לא שתה.

(שם)

החכמה תעז וגו'. דבר אחר החכמה תעוז לחכם אלו ישראל, שנאמר רק עם חכם ונבון, מעשרה שליטים אשר היו בעיר שמשמשין את הנפש [536].

(שם)

החכמה תעז וגו'. דבר אחר החכמה תעוז לחכם – זה דוד, מעשרה שליטים – מעשרה זקנים שאמרו בספר תהלים, ואלו הן, אדם הראשון, אברהם, משה, דוד, שלמה, הימן, שלשה בני קרח ועזרא [537].

(שם)

פסוק כ

כי אדם וגו'. כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, א"ר יודן, וכי יש אדם צדיק וחוטא [538], אלא אלו גבאי צדקה ומחלקי צדקה שלראוי נותנים שלא כראוי ולשלא כראוי נותנים כראוי, ולא יחטא – כמש"נ (שופטים כ':ט"ז) קולע באבן אל השערה ולא

[532] מפרש שבר מענין תקוה, כמו שברו על ה'.

[533] סוף הכרס עשוי ככובע וקרוי בית הכוסות והמסס מחובר בו, וע' רש"י ריש פרק אלו טריפות (חולין מ"ב א).

[534] הם בני מעים שהזאבים שונאין אותן ומשליכין אותן מלפניהם, ועל שם זה נקראו כן.

[535] צ"ע שפתח בעשרה וסיים באחד עשר. ויתכן לומר דלא חשיב כי אם המשמשים הפנימים שבנוף ולא את החיצונים, ולכן מה שאמר מן הפה לושט אינו מחשב בכלל המספר את הפה מפני שהוא רק מבוא להאברים הפנימים, וכמו שלא חשיב את היד המושיטה את המאכל להפה ולגוף.

[536] כמו שחשיב בדרשה הקודמת,

[537] י"ל הכונה דאע"פ שכולם השתתפו בספר תהלים אפ"ה נקרא על שמו לבד, ופרטי אמירות כל אלה בספר התהלים בארנו בבאורנו לשה"ש בפסוק שערך כעדר העזים (ד' א').

[538] דהול"ל כי אדם אין בארץ אשר יעשה וגו', אבל מכיון שחוטא אינו צדיק ואם צדיק אינו חוטא.

יחטיא [539].

(שם)

אין צדיק וגו'. מכאן דאפילו צדיקים צריכים כפרה [540].

(סנהדרין מ"ו ב')

פסוק כג

אמרתי אחכמה וגו'. היה שלמה מתקשה בהלכות פרה אדומה, שהמזה ומזין עליו טהור ונוגע טמא, והיינו שאמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני [541].

(יומא י"ד א')

פסוק כו

ומוצא אני וגו'. במערבא כד נסיב אינש אתתא אמרי ליה הכי [542] מצא או מוצא, מצא – דכתיב מצא אשה מצא טוב, מוצא – דכתיב ומוצא אני מר ממות את האשה וגו'.

(ברכות ח' א')

ומוצא אני וגו'. אמר רבא, בא וראה כמה רעה אשה רעה, דכתיב ומוצא אני מר ממות את האשה, אי בגוה משתעי קרא – כמה רעה אשה רעה שהכתוב מגנה, אי בגיהנם משתעי קרא – כמה רעה אשה רעה שגיהנם נמשל בה [543].

(יבמות ס"ג ב')

ומוצא אני וגו'. ומוצא אני מר ממות את האשה, ולמה כן, רבנן אמרי, ע"י שהיא תובעת מידו דברים שאינו יכול לעמוד בהן סוף שהיא ממיתה אותו מיתה מרה [544].

(מ"ר)

אשר היא מצודים. שהיא צדה בים וביבשה [545].

(שם)

---

[539] מפרש דלא יחטא אינו מלשון חטא ועון שהרי אין להם לגבאי צדקה לידע נסתרות של כל אחד מי ראוי ומי אינו ראוי לקבל, אלא הפי' אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב מוחלט ולא יחטיא לקלוע אל המטרה.

[540] מפרש הלשון כי אדם אין צדיק וגו' כפשטי', דאין צדיק שלא יהיה בו שמץ חטא, ולא כדרשת ר' יודן בדרשה הקודמת.

[541] ר"ל שכל טעמי המצות השיג לידעם זולת ענין זה, ועיין נדה ט' א' ובתוס' שם.

[542] ר"ל כשהיו רוצין לשאול אותו אם מצא רצון באשתו אשר לקח או לא היו שואלין לו ברמז כזה, מפני כבוד הבריות.

[543] הגיהנם נמשל לאשה כמו שדרשו בפ' דמשלי כ"ב שוחה עמיקה כי זרות.

[544] יש לפרש כונת הלשון מיתה מרה עפ"י לשון הכתוב באיוב ט"ז ישפוך לארץ מררתי שמפני רוב דאגה ולחץ הנב תתפלץ המרה ומתים בה.

[545] דריש מכפל הלשונות מצודים וחרמים, דמצודה נקרא מה שפורשים ביבשה, וחרמים – מה שפורשים בים, כמ"ש (נדרים כ' א') חרמו של ים. ואפשר שהכונה היא ע"פ מ"ש חז"ל שהעוה"ז דומה ליבשה ועוה"ב לים, ולכן אשה רעה מאבדת את בעלה מן העוה"ז ומן העוה"ב [ע"י].

אסורים ידיה. א"ר אלעזר, אלולא שכתוב בה אסורים ידיה היתה אוחזת באדם בשוק ואומרת הזקק לי [546].

(מ"ר)

טוב וגו'. טוב לפני האלהים ימלט ממנה – זה יוסף, זה פנחס, זה פלטי [547] וחוטא ילכד בה – זה פוטיפר, זה זמרי, זה אמנון [548].

(שם)

טוב וגו'. רבי איסי דקסרין פתר קרא במינות, טוב זה ר"א וחוטא זה יעקב איש כפר נבוריא טוב זה ר' אליעזר בן דמא, וחטא זה יעקב איש כפר סמא, טוב זה חנניא בן אחי ר' יהושע, וחוטא אלו בני כפר נחום, טוב זה יהודה בן נקוסא, וחוטא אלו המינים, טוב זה ר' נתן, וחוטא זה תלמידו, טוב זה ר' אליעזר ור' יהושע. וחוטא זה אלישע [549].

(שם)

פסוק כז

אמרה קהלת. עיין לעיל פרשה א' פסוק ב' בדרשה אמר קהלת, וצרף לכאן.

אחת לאחת וגו'. תניא, היה רבי מאיר אומר, מניין שכל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול, ת"ל אחת לאחת למצוא חשבון [550].

(סוטה ח' ב')

אחת לאחת וגו'. א"ר יצחק, בנוהג שבעולם אדם נכשל בעבירה והוא חייב עליה מיתה לשמים במה נתכפר לו – שמת שורו, שאבדה תרנגולתו, שנשברה צלוחיתו, שנכשל באצבעו ויצאה ממנה טפת דם, מקצת הנפש ככל הנפש, שנאמר אחת לאחת למצוא חשבון [551].

(מ"ר)

---

[546] כמש"כ ואל אישך תשוקתך, ומשמע ליה דהכונה גם אל איש סתם, משום דאם דוקא אל אישך הרי אין זה קללה וזה הלא בין הקללות נחשב, [אמנם יש על זה דרשה, עיין לפנינו בתו"ת], ומ"ש ואל אישך דבר בהוה שאז בשעת מאמר זה לא היה איש בעולם זולת אשה. ואמנם צריך באור מ"ש שלמה אסורים ידיה מנ"ל כל עיקר דבר זה, ויתכן דמדסמיך לואל אישך תשוקתך והוא ימשול בך משמע ליה שהוא מושל גם בתשוקתה ועוצר ברוחה.

[547] יוסף ניצול מאשת פוטיפר ופינחס מאשר היה ראוי לקנאה, מבואר כי היה צדיק בזה, ופלטי נעץ חרב בינו ובין מיכל בת שאול, כמבואר בפ"ב דסנהדרין.

[548] בפוטיפר דרשו שע"י אשתו נתרושש [ב"ר פרשה פ"ט] וענין זמרי ואמנון עם תמר ידוע סופם.

[549] כל אלה מבוארים באריכות במדרש קהלת (פ"א פ' ט', ובאיזה שנוים), אלה שנצולו ואלה שנלכדו במינות.

[550] בין לזכות בין לחובה, כמו צדקות מפרוטות פרוטות מצטרפות, וכן מצות קטנות בכלל וכן מי שסובל יסורי הגוף אף כי מעטים וקלים מצטרפות כולן לנכותם לזכותו, וע"ע בדרשה הבאה.

[551] ר"ל שכל עונשים קלים האלה מצטרפים לעונש חמור ומכפרין לו על החיוב מיתה. וע' בכסף משנה פ"ד ה"ד מביאת מקדש שכתב דעונש זה ממיתת שורו וכו' בא להמחויב מיתה ביד"ש, וכפי הנראה כיון להמדרש הזה.

פסוק כח

אדם אחד וגו'. בנוהג שבעולם אלף בני אדם נכנסין למקרא יוצאין מהן מאה, למשנה – יוצאין מהן עשרה, לתלמוד – יוצא מהם אחד להוראה [552], הדא הוא דכתיב אדם אחד מאלף – מצאתי [553].

(מ"ר)

אדם אחד וגו'. אדם אחד מאלף מצאתי זה אברהם, ואשה בכל אלה לא מצאתי זו שרה [554], דבר אחר אדם זה עמרם, ואשה זו יוכבד [555], דבר אחר אדם זה משה ואשה אלו נשי המדבר [556].

(שם)

אדם אחד וגו'. דבר אחר אדם מאלף מצאתי זה משה שבא לאלף דור ואשה זו התורה שנתנה לאלף דור, כמש"נ (תהילים ק"ה:ח') דבר צוה לאלף דור [557], מלמד שצפה הקב"ה בכל הקנקנים ולא מצא קנקן מזופת מקנקנו של משה שפשט ידו וקבל את התורה [558].

(שם)

פסוק כט

את האדם ישר וגו'. ישר היה אדה"ר בבריאתו, שנאמר הן האדם היה כאחד ממנו – כאחד ממלאכי השרת, וכיון שנעשו שנים בקשו חשבונות רבים, הדא הוא דכתיב ראה

[552] ר"ל אותן מאה כשנכנסין למשנה יוצאין מהן עשרה שיודעין משנה ואותן עשרה כשנכנסין לתלמוד יוצא מהן אחד להוראה.

[553] ואמר על זה ואשה בכל אלה לא מצאתי שלא תצליח אחת מהן בתלמוד מפני קלות דעתן, ועיין מש"כ בתורה תמימה ס"פ עקב בפסוק ולמדתם את בניכם הנוגע לדין תלמוד תורה לנשים.

[554] יתכן דסמיך על הדרשה דבר צוה לאלף דור זו המילה שנתנה לאברהם אחר שנמחו במבול השתלשלות תתקצ"ט דורות [עיין ב"ר פרשה כ"ח], ואשה בכל אלה לא מצאתי זו שרה שעם כל צדקתה לא האמינה בהבטחת הקב"ה שתוליד בן וצחקה וכחשה.

[555] שבעת גזירת פרעה פירש מאשתו, ומדלא אמר שפרשו זמ"ז משמע שהיא לא ברצון נפשה פרשה ולא חששה אם תוליד לריק.

[556] נראה הכונה דאע"פ שצדקניות היו כמבואר בכמה אגדות שלא רצו להשתתף במעשה העגל, וכן אמרו שבזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים [עיין סוטה י"א ב'], אפ"ה בעת מתן תורה אמר הקב"ה למשה כה תאמר לבית יעקב ודרשינן אלו הנשים שיאמר להן בלשון רכה [ולא כמו להגברים שדבר בלשון קשה כמש"כ ותגיד לבני ישראל ודרשו ותנד – דברים הקשים כגידין, וכמבואר. לפנינו בתו"ת פ' יתרו שם] כדי שתקבלנה, הרי שעם כל צדקתן היה דרוש להעמיס עליהן את מצות התורה ברכות ורצון.

[557] עיין במ"ר פ' בראשית פ' כ"ח ובמדרש תהלים סי' ק"ה מחשבון מספר הדורות האלה.

[558] ולפי"ז הוי פירוש הלשון ואשה בכל אלה לא מצאתי, שבכל אלה הדורות לא מצאתי מי שראוי שתנתן התורה על ידו, והתורה נמשלה לאשה כמבואר ביבמות ס"ב ב', מפני שחביבה ללומדיה כאשה על בעלה וע"ש הכתוב באהבתה תשגה תמיד, [ועיין במהרש"א שם].

[559] ר"ל וכיון שבאה חוה החלה לחקור בענין אכילה מעץ הדעת עד שאכלה והאכילה לבעלה, ויתפרש לפי"ז הלשון והמה – מכיון שנעשו רבים, היינו המה בקשו חשבונות רבים דהיינו מחשבות רבות.

זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים [559].

(שם)

פרק ח

פסוק א

מי כהחכם וגו'. א"ר המנונא, מאי דכתיב מי כהחכם ומי יודע פשר דבר, מי כהקב"ה שיודע לעשות פשרה בין שני צדיקים, בין חזקיהו לישעיהו, חזקיהו אמר ליתי ישעיה לגבאי, דהכי אשכחן באליהו דאזיל לגבי אחאב, ישעיהו אמר ליתי חזקיהו לגבאי דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזל לגבי אלישע, מה עשה הקב"ה, נחלה חזקיהו ואמר לו לישעיהו לך ובקר את החולה [560].

(ברכות י' א')

מי כהחכם וגו'. תניא, בשעה שמת משה היה מוטל בכנפי השכינה והקב"ה אומר מי כהחכם ומי יודע פשר דבר [561].

(סוטה י"ג ב')

מי כהחכם וגו'. ד"א מי כהחכם – זה הקב"ה דכתיב ביה (איוב ט':ד') חכם לבב, יודע פשר דבר – שפירש את התורה למשה [562], חכמת אדם תאיר פניו – א"ר שמעון, גדול כח הנביאים שהם מדמין את הצורה ליוצרה [563], ועוז פניו ישונא – שהיא משתנה ממדת הדין למדת הרחמים על ישראל.

(מ"ר)

מי כהחכם וגו'. דבר אחר מי כהחכם – זה אדם הראשון דכתיב ביה (יחזקאל כ"ח:י"ב)

[560] עיקר טעם הדרשה הוא מדיוק המשך לשון הכתובים בענין זה, דעד ענין זה כתיב בחזקיהו וישלח את אליקים אל ישעיהו וגו' ויאמר להם ישעיהו כה תאמרון לאדוניכם, ושוב כתיב וישלח ישעיהו אל חזקיהו ומכל זה משמע דכלכלו דבריהם ע"י שלוחים, ועתה כאשר חלה חזקיהו כתיב ויבא אליו ישעיהו. ומבואר מכאן דמצות בק"ח אין לקיים ע"י שליח.

[561] שיודע לפשר בין הקב"ה וישראל בשעת הגזירה, ולשכך כעס וחמה מעל הקב"ה על ישראל, כמו במעשה העגל ומרגלים ועוד, כנודע.

[562] מפרש פשר כמו פרש בחלוף אותיות, כמו כבש כשב, שלמה שמלה, אנקה נאקה, זעוה זועה, נלעג לשון עלגי לשון, וכדומה, וכן דרשו בשבת פ"ח א' המלה חורי כמו ריח, וביומא ע"ה ב' אל תקרא וישטחו אלא וישחטו, וביבמות ט"ז ב' ידו פרש צר דרשו כמו ידו שרף צר והרבה כהנה, וע' מש"כ בסמוך פסוק ח' בדרשה ולא ימלט רשע את בעליו.

[563] ר"ל דמפרש חכמת אדם תאיר פניו בכנוי להקב"ה וכמש"כ יאר ה' פניו אליך, ועם זה מוסיף לפרש איך יתואר הקב"ה בשם אדם, ואמר גדול כח הנביאים וכו', ר"ל שניתן רשות לנביאים לכנות כן את הקב"ה, וכמש"כ בריש יחזקאל ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם מלמעלה. ועל כן יכונה כמה פעמים כחו של הקב"ה בציור אברים, עין ה', יד ה', והוא כדי לשבר את האוזן ולתת ציור מתקבל לרעיון בני אדם.

אתה חותם תכנית [565], ומי יודע פשר דבר – שפירש שמות לכל [564], חכמת אדם תאיר פניו – יופיו תאיר פניו [566], ועוז פניו ישונא – כשטרדו הקב"ה מגן עדן.

(שם)

מי כהחכם וגו'. ד"א מי כהחכם אלו ישראל דכתיב בהו עם חכם ונבון, ומי יודע פשר דבר שהיו יודעין לדרוש את התורה במ"ט פנים טהור ובמ"ט פנים טמא, ועוז פניו ישונא – שכשעמדו על הר סיני ואמרו נעשה ונשמע ניתן עליהם מזיו השכינה, וכשחטאו נשתנו פניהם [567], ואף הקב"ה שינה עליהם את הדברים ואמר (תהלים פ"ב) אכן כאדם תמותון [568].

(שם)

מי כהחכם וגו'. דבר אחר מי כהחכם זה תלמיד חכם, ומי יודע פשר דבר – שיודע לפרש משנתו [569], חכמת אדם תאיר פניו – בשעה שהוא נשאל ומשיב, ועוז פניו ישונא – בשעה שהיא נשאל ואינו יודע להשיב.

(שם)

מי כהחכם וגו'. דבר אחר מי כהחכם – זה משה, דכתיב (משלי כ"א:כ"ב) עיר גבורים עלה חכם [571], ומי יודע פשר דבר – שפירש את התורה לישראל [570], [ועוז פניו ישונא –

[564] כמבואר בפ' בראשית ויקרא האדם שמות וגו'.

[565] וסוף הפסוק – מלא חכמה ופסוק שאחריו – בעדן גן אלהים היית, ואע"פ דהפסוק ההוא כתיב בחירם מלך צור אך נסמך על שדרשו במ"ר פ' בראשית פ' י"ח את הפסוק הזה באדה"ר, יעו"ש.

[566] דכן לשון סוף הפסוק הנזכר דקאי על אדם – וכלילי יופי.

[567] יתכן דרומז לאגדה דשבת פ"ח א', בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא של מלאכי השרת וקשרו לכל אחד מישראל שני כתרים וכשחטאו [בעגל] ירדו ששים רבוא של מלאכי חבלה ופרקום, וזהו פי' הכתוב (פ' תשא) אחר מעשה העגל ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, והיינו הענין מזיו השכינה מקודם, ע"י הכתרים, ומשנוי הפנים אח"כ, ע"י הפרקתם. ומה שמכונים בזה בלשון עוז י"ל ע"פ מ"ש בביצה כ"ה ב' דישראל עזין שבאומות, ואשר לתכלית זה נתנה להם התורה. ואע"פ דעוז דהכא קאי על אור הפנים בכ"ז מדלא כתב בלשון כזה ואור פניו אלא ועוז י"ל דכיון גם לענין עוז שבנפש, כמבואר.

[568] סמך על לשון ראש הענין אני אמרתי [בשעת מת"ת] אלהים אתם, אכן [לאח"כ כשחטאו] כאדם תמותון, וע"פ הדרשה באגדות [הובא בפירש"י שם] אני אמרתי אלהים אתם שתהיו כמלאכים שאין מלאך המות שולט בכם, אכן לאחר שחבלתם מעשיכם כאדם תמותון ע"פ מלאך המות. ונראה דמ"ש שאין מלה"מ שולט בכם אע"פ דכלל ענין מיתה נגזרה על האדם עוד מימי אדה"ר, אך הכונה שמיתתכם לא תהא ע"פ מלה"מ אלא כמו מיתת צדיקים דכתיב בהו ע"פ ה' וכמו במשה ואהרן וכמ"ש בב"ב י"ז א' דמיתתם [ועוד במיתת צדיקים] היתה בנשיקה ע"פ ה'.

[569] דריש פשר כמו פרש [פירוש] בחלוף אותיות וכמש"כ לעיל אות ג'.

[570] ע' מש"כ לעיל אות ג'.

[571] סוף הפסוק ויורד עוז מבטחה, ונדרש כל הפסוק על משה שעלה לבין המלאכים גבורי כח ויורד עוז מבטחה – את התורה.

[572] מפרש במדרש שעל כל דבר ודבר שהיה הקב"ה אומר למשה היה אומר לו טומאתו וטהרתו, וכיון שהגיע לפרשת אמור אל הכהנים, אמר לפניו, רבש"ע, ואם נטמאו אלו במה טהרתן, ולא השיבו דבר, ובאותה שעה נשתנו

בשעה ששאל מאת הקב"ה ולא השיבו] [572].

(שם)

ועז פניו ישנא. אמר רב נחמן בר יצחק, כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לשנאתו, שנאמר ועוז פניו ישֻנא אל תקרא ישונא אלא ישָנא [573].

(תענית ז' ?')

פסוק ב

אני פי מלך וגו'. [דבר זה אמרו חנניה מישאל ועזריה לנבוכדנצר], אני פי מלך שמור, פי מלך מלכי המלכים הקב"ה שאמר אנכי ה' אלהיך, ועל דברת שבועת אלהים – על דברת – לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, שבועת אלהים – לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא [574].

(ירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ה)

פסוק ג

אל תעמד בדבר רע. כדתניא, הפותח בתורה פותח בדבר טוב והחיתם חותם בדבר טוב, וכן הקורא בברכות בתורה קורא ומפסיק, אבל הקורא בקללות אינו מפסיק אלא קורא את כולן [575].

(מ"ר)

פסוק ד

דבר מלך שלטון. א"ר חנינא, כל העושה מצוה כמאמרה, אפילו הקב"ה גוזר גזירה הוא מבטלה, שנאמר באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה וסמיך ליה שומר מצוה

פניו של משה, עד שהגיע לפרשת פרה אדומה אמר ליה הקב"ה, משה, אותה שאלה ששאלת לי באמור אל הכהנים זו היא טהרתן, ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת.

[573] ודריש מדכתיב ישנא חסר ו', ובש"ס כת"י הגירסא מצוה לשנאותו, ויש סמך הכרחי לגירסא זו, ע"פ המבואר כאן בסוגיא כל אדם שיש לו עזות פנים סוף נכשל בעבירה, ורב נחמן בר יצחק [הוא בעל הדרשה שלפנינו] אמר, בידוע שנכשל בעבירה, ר"ל שכבר נכשל, ובפסחים קי"ג ב' איתא בשם רב הרואה דבר ערוה בחבירו מותר לשנאותו, ורב נחמן בר יצחק אמר מצוה לשנאותו, יעו"ש, הרי כמעט מוכרח להגירסא כאן מצוה במקום מותר, אחרי דהוא ס"ל שבודאי נכשל בעבירה, ועם זה ס"ל בפסחים דלבעל עבירה מצוה לשנוא, כמבואר.

[574] ר"ל שאמרו לנבוכדנצר שאע"פ שעליהם לשמור מצות פי המלך, אך ביחד עם זה מוזהרים לשמוע מצות ה' שלא לעבוד עבודת כוכבים, ולכן דרוש לחול עליהם מצות המלך באופן שלא תסתור המצוה את מצות אלהים.

[575] כדי שלא יפתח האחר הקורא אחריו בתוכחה, ועם זה כתיב מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו ודרשינן אל תעשה תוכחתו של הקב"ה קוצים קוצים, כלומר שיפסיק באמצע ויהיו לכמה קצים, ונראה בטעם דרשה זו, משום דא"א לפרש אל תקוץ מלשון קצה נפשי, קצתי בחיי, יען דכבר כתיב אל תמאס, והיינו דקצה נפשו, לכן דרש המלה במובן אחר כדמפרש. ועיקר טעם הענין מההפסק בקללות י"ל דהכונה שהקורא יקרא את כולן עם התנאי [אם לא ילכו בדרך ה'] דבכהאי גונא הוי זה מוסר, אבל כשיתחיל אחר באמצע הפרשה יבינו כקללות, ודו"ק.

לא ידע דבר רע [576].

(שבת ס"ג א')

דבר מלך שלטון. אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבש"ע, כתבת בתורתך לא תקום ולא תטור, איך זה כתיב אל קנא ונוקם ה', אמר להו, נוקם אני לעובדי כוכבים, דכתיב נקום נקמת בני ישראל, לקיים מה שנאמר באשר דבר מלך שלטון [577].

(מ"ר)

פסוק ה

שומר מצוה וגו'. א"ר חנינא בר אידי, כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע [578].

(שבת ס"ג א')

שומר מצוה וגו'. שומר מצוה לא ידע דבר רע – זו אסתר, שהיתה עסוקה [ביום גזירתו של המן] במצות בעור חמץ [579], ועת ומשפט ידע לב חכם – זה מרדכי, דכתיב ומרדכי ידע את כל אשר נעשה [580].

(מ"ר)

פסוק ו

לכל חפץ וגו'. לכל חפץ יש עת ולכל עת יש חפץ, לפי שבעולם הזה כל מה שחפץ אדם לעשות עושה, אבל בעולם הבא עתיד לתת דין וחשבון [581].

(שם)

---

[576] ר"ל אותה גזירה שגזר מלך שלטון] לא ידע אותו זה ששומר מצוה רע, והלשון לא ידע – כמו לא יכירהו ולא יקיימהו, והיינו שמבטלה, או דהפי' ומי יאמר לו מה תעשה – זה שהיא שומר מצוה הוא יאמר לו מה תעשה.

[577] ר"ל דעל כזה נאמר דבר מלך שלטון, שדרכו לנקום משונאיו.

[578] לא נתבאר מהו באור הלשון כמאמרה, וע' במהרש"א. ויתכן לומר, משום דיש כמה מצות שחיובם אינו בהכרח אלא במעשה הקודם לה, למשל שאם עשה לו אדם בגד של ארבע כנפות מחויב להטיל בו ציצית, משא"כ אם לא עשה לו בגד כזה הוא פטור ממצוה זו, וכן כשיש לו חמץ בערב פסח הוא מחויב במצות עשה דתשביתו, ואם לא קנה לו כל חמץ קודם הפסח אין לו מה להשבית ואינו באותה מ"ע, וכן אם אינו רוצה לאכול פת ביו"ט של סכות אינו מחויב בסוכה, והרבה כהנה, והנה איש כזה נראה שאינו מחבב מצות, אבל מי שהוא מחבב מצות הוא משתדל לסבב לו המקרים והמעשים כדי שיתחייב במצות, עושה לו בגד של ד' כנפות כדי שיקיים מצות ציצית, קונה לו חמץ קודם הפסח כדי שיקיים מ"ע דתשביתו, אוכל פת ביו"ט של סכות כדי שיתחייב בסוכה, וכדומה, וזהו הפי' מצוה כמאמרה, כמו שנאמרה בתורה. ויתבאר עוד הראיה מהלשון שומר מצוה, מלשון ואביו שמר את הדבר, שמחכה וממתין עליה מתי תבא לידו ויקיימה, וזהו זכות גדול.

[579] שפרסום גזירת המן היתה ביום י"ג בניסן כמבואר בענין ויקראו סופרי המלך בחודש הראשון בשלשה עשר יום בו, ותמוה הדבר שלא שמעה אסתר מגזירה זו, ואמר שהיתה עסוקה במצות היום, בבעור חמץ. וי"ל הכונה דנסמך על הדרשה הקודמת דהעושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות ולכן לא בשרוה בשורה רעה, ובכ"ז לא נתקלקל הדבר.

[580] ר"ל שידע הכל במשפט ובעתו הנכונה בעת שהיה עוד זמן לחשוב ולעשות דבר בזה ולא אחרי עבור זמנו.

[581] דריש המקרא מרישי' לסופו ומסופו לרישי', ור"ל, לכל עת וזמן שאדם חי בעוה"ז יש חפץ בידו לעשות כאשר יחפוץ, אבל גם יש עת ליפרע על חפצי לבו ומעשיו, וזה – בעוה"ב.

פסוק ח

אין אדם שליט ברוח. רבנן אמרי, אין אדם שליט ברוח של מלאך המות לכלותו ממנו, ומניין שהמלאכים נקראו רוחות, שנאמר (תהילים ק"ד:ד') עושה מלאכיו רוחות [582].

(שם)

אין אדם שליט ברוח. רבי נחמיה אומר, אין נביא של ישראל שליט ברוחו של הקב"ה לכלותו ממנו [583], שנאמר (ירמיהו כ':ט') ואמרתי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו ונלאיתי כלכל לא אוכל [584].

(מ"ר)

אין אדם שליט ברוח. רבי אליעזר בן יעקב אומר אין אדם שליט ברוחן של גליות לכלותן ממנו [585].

(שם)

אין אדם שליט ברוח. יש אומרים אין אדם שליט ברוח – ברוח עצמו לכלותו ממנו [586].

(שם)

ואין שלטון ביום המות. רבנן אמרי, אין אדם שליט לומר למלאך המות המתין לי עד שאחשוב חשבנותי ואחר כך אני בא.

(שם)

ואין שלטון ביום המות. רבי נחמיה אומר, ואין שלטון ביום המות – דכתיב (ירמיהו ט"ו:ב') אשר למות למות ואשר לחרב לחרב וגו' [587].

(שם)

ואין שלטון ביום המות. רבי אליעזר בן יעקב אומר, ואין שלטון ביום המות, שנאמר (תהילים י"ח:ו') קדמוני מוקשי מות [588].

(שם)

---

[582] ומפרש ברוח – הוא מלה"מ.

[583] ר"ל למנוע אותו ממנו, כדמפרש.

[584] ר"ל לא יוכל מבלי למלא משלחת ה' לדבר מה שצוהו.

[585] במ"ר ר"פ וילך הגירסא ברוחן של מלכיות, והענין אחד הוא, דכמה שנגזר ערך מצב הגלות אין אדם שליט לכלותו ע"י השתדלות שונים, ושם במ"ר מסיים בזה, ואין רוח אלא מלכיות שנאמר (דניאל ז':ב') וארו ארבע רוחי שמיא, ולא נתבאר טעם הראיה, ויתכן דמרמז לארבע מלכיות, בבל. מדי, יון, אדום, שהקיפו ארבע רוחות העולם.

[586] דלפעמים עושה אדם דבר כנגד. רצונו, רק מפני שהרוח שבאנוש דוחקו לעשותו, ויתכן דרומז בזה למ"ש בירושלמי שבת פי"ד ה"ג עה"פ ונתן עול ברזל על צוארך – זה הרעיון, והכונה דלפעמים משתקע אדם עצמו ברעיון איזה דבר עד שאת"כ רוצה לנתק עצמו ממנו ואינו יכול, כי הרעיון רודף אחריו ומיגע אותו שלא לרצונו, וזהו אין אדם שליט ברוח עצמו לכלותו ממנו.

[587] ר"ל דמכוין שנגזרה גזירה שוב אין שלטון לעצור בעדה.

[588] ר"ל דכיון דקודם המות מקדימין מוקשי מות ממילא נאבד השלטון והיכולת.

ואין שלטון ביום המות. אמר ר' לוי, קרוב לנ"ב פעמים כתיב והמלך דוד, וכיון שנטה למות כתיב ויקרבו ימי דוד למות, מאי טעמא, משום ואין שלטון ביום המות [589].

(שם)

ואין שלטון ביום המות. אמר ר' לוי, שתי חצוצרות שהיו בימי משה נגנזו, מנלן, דכתיב (פ' בהעלותך) ותקעו בהן ונועדו אליך [590], וכתיב (פ' וילך) הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם, והחצוצרות היכן הם [591], אלא שנגנזו בימי משה, מאי טעמא, אמר הקב"ה, הוא מת ובניו יהיו תוקעין לפניו בהם, והלא אין שלטון ביום המות [592].

(שם)

ואין משלחת במלחמה. אין אדם יכול לומר הרי בני או עבדי או בן ביתי תחתי [593].

(שם)

ואין משלחת במלחמה. רבי נחמיה אומר, אין משלחת במלחמה, דכתיב (ירמיה ט"ו) שלח מעל פני ויצאו [594].

(מ"ר)

[589] ר"ל מכיון שזכר מיתתו אע"פ שעדיין לא מת אעפ"כ לא הזכיר עוד מלכותו, להורות שאין שלטון וגדולה בזמן המיתה, כי השררות בכלל היא רק מדמיונות בני האדם בעוה"ז, וכשנוטה למות כל עניני העוה"ז אין חשובין במאומה, ובמ"ר ר"פ ויחי איתא בענין זה הלשון אין מות אלא השפלה, והיינו כשהגיע זמן המיתה נעשים שפלים ויורדים, וע' משכ"ל אות ט'. ובמ"ר ר"פ וילך הלשון בזה שאין מלה"מ אומר הואיל וזה מלך נוותר לו עוד יום אחד או שני ימים אלא אין לפניו באותו היום משא פנים, ויתכן דסמיך כן על לשון שלטון בנו"ן ההקטנה, אפילו שליטה קטנה ליום אחד.

ועל פי דרשה זו יתבאר מקור נאמן למה שדרשו במ"ר פ' שמות וימת מלך מצרים – שפירוש וימת – שנצטרע, ולא נתבאר שם המקור לזה, אך ע"פ המבואר כאן דבמיתת דוד לא נאמר בו מלך א"כ קשה איך כתיב שם וימת מלך מצרים, אלא הול"ל וימת פרעה, ולכן דרש שבאמת היה חי ורק שנצטרע והושאל לזה שם מיתה ע"פ מ"ש בגמ' שהמצורע חשוב כמת, כמש"נ במרים אל נא תהי כמת. וי"ל טעם השווי הזה משום שדין המצורע בדד ישב מחוץ למחנה והיינו כמת, ועיין נדרים ס"ד ב'.

[590] ר"ל שתכליתן למקרא ולקבוץ העדה.

[591] ר"ל למה לא צוה לתקוע בחצוצרות אשר לזה נועדו.

[592] והחצוצרות דרך מלכות ושלטונות הוא ולפיכך נגנזו.

[593] לא אירי כאן במלחמה ממש אלא במלחמה שעם מלאך המות, שהאדם מתאבק עמו קודם מיתתו, וכמש"כ אח לא פדה יפדה (תהלים מ"ט), וע' ברש"י בפסוק זה פירש במלחמה זו וכנראה כיון לפרש כמש"כ.

[594] לא נתבארה כונת דרשה זו, ואולי י"ל משום דהמשך לשון פסוק זה כך הוא, ויאמר ה' אלי, אם יעמוד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה שלח מעל פני ויצאו, והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב וגו', מבואר מזה כי בשעה שנגזרה מלחמה ואין רצון ה' להעבירה אז לא יועילו אם ישלחו את מי שישלחו להתפלל לה' להעבירה, וזהו שאמר אין משלחת במלחמה, כלומר אין מועיל שלוחים להקב"ה בעת שנגזרה גזירה, וסמך זה על זה הפסוק, ועל הלשון שלח מעל פני ויצאו, כלומר, שדחאם הקב"ה כביכול מלפניו, ודריש כן בדרך לשון נופל על לשון.

[595] ר"ל אין מועיל כלל השלוח במלחמה זו להצטדק, אחרי דיחד עם זה נשלחים מלאכי רעים כלומר קטיגורים.

ואין משלחת במלחמה. רבי אליעזר בן יעקב אומר, ואין משלחת במלחמה דכתיב (תהלים ע"ח) משלחת מלאכי רעים [595].

(שם)

ולא ימלט וגו'. ולא ימלט רשע את בעליו – [אין אדם יכול לתת לפניו פסק דין ואין אדם יכול לומר לפניו, כתוב לי פסק דיני] [596].

(שם)

ולא ימלט וגו'. רבי יצחק אומר, לפי שהיו ליצנים שבדורו של ירמיהו ממללין בפיהם ומפריזין באצבעותיהם ואומרים החזון אשר הוא חוזה וגו' [597], אמר להם נביא לישראל, חייכם, כי בימיכם בית המרי [598].

(שם)

ולא ימלט וגו'. רבי אליעזר בן יעקב אומר, ולא ימלט רשע את בעליו – אלו עשו תשובה, פשרו [599].

(מ"ר)

---

[596] הלשון רשע שבכאן אינו מענין רשעות כרגיל לפרש, אלא מלשון תנועה ונצוח, כמו (איוב ל"ד) והוא ישקיט ומי ירשיע, ובכל אשר יפנה ירשיע, ור"ל אין אדם יכול לטעון ולנצח את מלה"מ שיתן לו פסק דין שנגזרה עליו גזירת מיתה, או שהוא, האדם, יגיע לו פסק דין [מב"ד של מטה] כי ראוי הוא לחיות עוד, אלא מכיון שעמד עליו אין עצה ואין טענה כנגדו.

ומפי הרה"ח מר **דוד שטראשון** נ"י [נכד הגרש"ש] שמעתי פי' פסוק זה, כי המלה רשע שבכאן היא ממלות הפוכות, כמו כבש כשב, שמלה שלמה והרבה כהנה, והיא הפוכה ממלת עֹשֶׁר, והוי הפי' ולא ימלט עושר את בעליו, והוא ע"ד הכתוב לא יועיל הון ביום עברה, וזה מקביל למה שאמר למעלה אין שלטון ביום המות, והוי זה כפל ענין דגם העושר ענין שלטון הוא, אלו דבריו דברי חן.

ואני אמלא את דבריו שכן מצינו לחז"ל הרבה דרשות ע"פ הפוך המלות וכמו בשבת פ"ה א' דרשו חורי הארץ מלשון ריח [שהיו מריחין את הארץ], וביומא ע"ה ב' אל תקרא וישטחו אלא וישחטו, וביבמות ט"ז ב' דרש [לדעת מהרש"א] ידו פרש צר כמו שרף צר, וביר‌ושלמי נזיר פ"ז ה"ב דרשו או בקבר – או ברקב, ובמ"ר פ' נח דרשו ויפץ ה' אותם כמו ויצף, ולעיל ריש פ' ח' דרשו פשר דבר כמו פרש [פירוש] ובסמוך פ' ט"ו דרשו והוא ילונו בעמלו – בעולמו, ולקמן י' ט"ז בגבורה ולא בשתי דרשו ולא בתשי, ובשה"ש א' י' צוארך בחרוזים דרשו בחוזרים, ועוד שם בני אמי נחרו בי דרשו נחרו כמו חרנו [חרון וכעס], ועוד שם, תלפיות, דרשו תל יפות, וכן דרשו שם מתרפקת כמו מתפרקת, וברישׁ איכה דרשו צהרים כמו המצרים. ומהריעב"ץ בפי' הגדה ש"פ כתב על מה שדרשו ובמורא גדול זו גלוי שכינה דדרשו ובמורא גדול – ובמאור גדול. וע"ד זה פרשנו לישון הכתוב בפרשת עמלק את הנחשלים אחריך כמו הנחלשים, ובאיוב מ"א יהפך ים לשיבה, ועמלו המפרשים ביחס שיבה לים ופרשנו דהוא כמו דכתיב יהפך ים ליבשה, ועוד הרבה כהנה, והתוס' בב"ב ק"י א' ד"ה פשוט תפסו כלל זה גם בלשון חז"ל, יעוי"ש.

[597] ר"ל שורקים ומעקמים את פיהם דרך לעג וקנטור ומרמזין באצבעותיהם דרך ליצנות על חזיונותיו ועל דבריו.

[598] המשך לשון הפסוק הזה (יחזקאל י"ב) כי אני ה' אדבר את אשר אדבר דבר ויעשה לא תמשך עוד כי בימיכם בית המרי אדבר דבר ועשיתיו נאום ה', ור"ל כי מכיון שהנביא ניבא לימים רחוקים היה לכם מקום ללעוג עליו באמרכם שלא יאמנו דבריו, אבל מכיון שידבר והדברים יתקיימו מיד, שוב לא תלעגו לו, ועל זה נאמר ולא ימלט רשע את בעליו, כלומר, עתה שוב לא תמלטו מן הרעה, ומפרש רשע כמו רעה, וכמש"כ לעיל בפסוק מקום המשפט שמה הרשע (ג' ט"ז). כך נראה לפרש, והמפרשים לא פרשו מאומה.

[599] ר"ל כך משמע הלשון דרשע לא ימלט, הא עשו תשובה ימלטו.

פסוק ט

עת אשר שלט וגו'. עת אשר שלט האדם באדם לרע לו – עת היא לרע לו לשולט ועת היא לרע לו לנשלט [600].

(שם)

שלט האדם באדם. א"ר אלעזר, אין לך שהוא מתחייב ע"י אדם זה אלא אדם כיוצא בו, שנאמר עת אשר שלט האדם באדם [601].

(שם)

פסוק י

רשעים קברים. באיזו רשעים איירי, א"ר לוי (איוב ט"ו:כ') כל ימי רשע הוא מתחולל – מת וחלל, כמש"נ (יחזקאל כ"א:ל') ואתה חלל רשע [602].

(שם)

רשעים קברים. דבר אחר רשעים קבורים – בגרים איירי, שהם באים ועושים תשובה [603], וממקום קדוש יהלכו – על ידי שהלכו במקום קדוש – אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, וישתכחו בעיר – וישתכחו מעשים רעים אשר כן עשו, וישתבחו במעשיהם הטובים אשר עשו בעיר [605], גם זה הבל – שאין הבריות באין ומתקדשין לתחת כנפי השכינה [604].

(שם)

רשעים קברים וגו'. תני, בשעה שבא טיטוס לביהמ"ק נטל את הפרכת ועשאו כמין גרגותני [606] והביא כל כלים שבמקדש והניחן בה והשיבן בספינה לילך להשתבח בעירו,

---

[600] ר"ל ששניהם נפרעים זה מזה, כי לאחר שזה נוקם מזה שוב נענש זה הנוקם וכמ"ש על דאטפת אטפוך וכו'.

[601] ר"ל אין תובעין בדין שמים על המזיק את האדם אלא אם המזיק הוא אדם כיוצא בו ולא שאר בעלי חיים, והא דגם שאר בעלי חיים נתבעין לדין כשמזיקין את האדם ומקיימין בהן ובערת הרע מקרבך – הוא תביעה בדיני אדם, ומבואר במדרש דיש אומרים אפילו מקל אפילו רצועה ואפילו אילני סרק נתבעין לדין, ונראה הפירוש והענין בתביעת דין לאלו הדברים, שכיון שמזיקין הם ג"כ ראוים לבערם מן העולם, וזה הוא דין שלהם.

[602] כאן הלשון קצר, ומבואר יותר בתנחומא ר"פ יתרו בזה"ל, ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו, וכי יש רשעים קבורים באים ומהלכים ששלמה אמר קבורים ובאו, אלא אלו הרשעים שהם קבורים ומתים בחייהם, שנאמר כל ימי רשע הוא מתחולל, מהו מתחולל – מת וחלל, ע"כ, והבאור הוא ע"פ מ"ש כ"פ באגדות דרשעים אפילו בחייהם קרוים מתים, עיין ברכות י"ח ב'. והנה לא פירש המדרש המשך לשון הפ' לפי דרשה זו, וצ"ל דיתפרש כמו בדרשה הבאה דאיירי ברשעים שעושים תשובה, ויתפרש וממקום קדוש יהלכו – אלו ב"כ ובתי מדרשות, וכבדרשה הבאה לענין גרים, יעו"ש.

[603] ר"ל שהיו מקודם כמו רשעים קבורים, וזה ג"כ כמש"כ באות הקודם דרשעים אפילו בחייהם קרואים מתים ועתה באו לעשות תשובה ולהתגייר.

[604] בתנחומא ריש פ' יתרו הלשון יותר מבורר, וז"ל, גם זה הבל, וכי אין זה הבל שאומות העולם רואין אותן האיך הם באים ומתגיירים ונכנסין תחת כנפי השכינה ואינן מתגיירים, ועיי"ש עוד.

[605] דריש וישתכחו כמו וישתבחו, בחלוף אותיות בכל"ם, הרגילות להתחלף, ועיין בדרשה הבאה.

[606] סל גדול ששואבין בו יין מגת לבור, עשוי מנצרי ערבה, וע' חגיגה כ"ב א' סל וגרגותני, ובע"ז נ"ו ב' החזיר גרגותני לגת.

שנאמר ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו, אל תקרא קבורים אלא קבוצים [608] ואל תקרא וישתכרו אלא וישתברו [607], ואיכא דאמרי קבורים ממש, דאפילו מילי דמטמרן איגליא להון [609].

(גיטין נ"ו ב')

פסוק יא

על כן מלא וגו'. מרו אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע – ע"י שאדם חוטא ואין מדת הדין פוגעת בו, על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע – שהם חושבים שבגדולה באים ובגדולה יוצאים [610].

(מ"ר)

פסוק יג

אשר איננו ירא. א"ר אלעזר, כל תלמיד חכם שאינו עומד מפני רבו נקרא רשע ואינו מאריך ימים ותלמודו משתכח, וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני האלהים, מורא זו איני יודע מהו, [נאמר כאן איננו ירא מלפני, ונאמר התם מפני שיבה תקום ויראת מאלהיך] הרי מורא זו קימה [611].

(קדושין ל"ג ב')

פסוק יד

אשר יש צדיקים וגו'. אשריהם לצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים של עוה"ז בעוה"ז, ואוי להם לרשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים של עוה"ז בעוה"ז [612].

(הוריות י' ב')

---

[607] בחלוף אותיות בכל"ם.

[608] בחלוף אותיות זסשר"צ שהן ממוצא אחד.

[609] ר"ל אפילו מטמוני ממונם של ישראל נתגלו לו.

[610] ר"ל שחושבים כמו שלא הגיע להם העונש עד כה כך לא יגיע להם עד עולם, ואינם יודעים כי רק איזה זכות הגין עליהם לאחר העונש וכמ"ש בסוטה יש זכות תולה [מן היסורין] ב' וג' שנים, אבל סופו שיבא.

[611] אבל אי אפשר לומר דקאי בפשיטות על מי שאינו ירא בכלל מפני האלהים, יען דבפסוק הקודם כתיב אשר חוטא עושה רע מאת [ר"ל מאות רעות] ומאריך לו, הרי דבסתם חוטא מאריך לו הקב"ה אפו, אבל על זה שאינו עומד מפני רבו אינו מאריך לו, וטעם הדבר משום דבזה הוא מראה כי אינו שוה בעיניו מה שלמד ממנו והרי הוא ביחד עם זה מחלל גם כבוד התורה. ואינו מבואר איפה מרומז בפסוק זה העונש תלמודו משתכח, ואולי דריש וטוב – ע"ד הדרשה הידועה אין טוב אלא תורה, ואמר, וטוב – התורה – לא יהיה לרשע, שאע"פ שילמדה ישכחנה.

[612] דהרשעים יש להם מטובת עוה"ז כדי שבזה ינוכה להם מעט מזכיותיהם שיש להם לעוה"ב, ולהיפך הצדיקים מעונין בעוה"ז כדי שינוכה להם מעט מחובותיהם שיש להם ובזה יהיה שכרם בעוה"ב שלם, ולכן אם יש צדיק כזה שזוכה גם לעוה"ז [והיינו כמעשה הרשעים בעוה"ז] אשרהו, ואם יש רשע שגם אינו זוכה לעוה"ז [והיינו כמעשה הצדיקים בעוה"ז] – אוי לו, שהוא אובד משני העולמות.

פסוק טו

ושבחתי אני את השמחה. זו שמחה של מצוה [613].

(שבת ל' ב')

לאכל ולשתות. וסמיך ליה והוא ילונו בעמלו ימי חייו, בעמלו - בעולמו, בעולם הזה [614], ימי חייו - לקבר, וכי יש מאכל ומשתה בקבר שמלוין את האדם לקברו, אלא אלו תורה ומעשים טובים שעושה האדם [615].

(מ"ר)

פסוק טז

שנה בעיניו איננו רואה. אינו רואה יום המיתה ואינו עושה תשובה [616].

(שם)

פסוק יז

לבקש ולא ימצא. א"ר חייא בר אבא, הרבה שאלו לעשות ולעמוד על דברי תורה ולא יכלו [617] מאי טעמא, בשל אשר יעמוד האדם לבקש ולא ימצא, וגם אם יאמר החכם - זה שלמה, יום שאמר יכול אני להרבות נשים ולא יטו את לבבי [618].

(שם)

---

[613] יען דעל שמחה של רשות נאמר ולשמחה מה זו עושה. והנה דרשה זו כפולה לעיל בפסוק הנזכר (ב' ב') ושם נתבארה די צרכה.

[614] דריש בעמלו - בעולמו, בחלוף אותיות הסמוכות זל"ז כנהוג בלה"ק, וכמו שהבאנו כמה דוגמאות לעיל בפסוק ח' ולא ימלט רשע את בעליו יעו"ש.

[615] והמשיל תורה ומע"ט לאכילה ושתיה, כי כמו אכילה ושתיה הם היסודות המחזיקות את הגוף כך מצות ומע"ט היסודות המחזיקות את הנפש, וכמ"ש בזוהר צו כ"ט ב' דמזונא דאורייתא איהי מזונא דנר"נ [נפש רוח ונשמה], ובפ' פינחס רכ"ז א' דנשמתא מתפרנסת במילין דאורייתא דאינון נהמא לה כענין נהמא דגופא ממילין דעלמא, וכמו אכילה בלא שתיה ושתיה בלא אכילה אינו די כך אינו די תורה בלא מע"ט ומע"ט בלא תורה, כי תכלית התורה הוי קיום המעשים וכמ"ש ביבמות ק"ט ב' כל שישנו בעשיה ישנו בלמוד שנאמר ולמדתם לעשותם, וכנגד זה בעל מעשה בלא תורה ג"כ אינו נחשב, כי לא ע"ה חסיד, ואמרו בתו"כ פ' אחרי (י"ח ל"א) ובספרי פ' ראה (י"ב כ"ח) ושמרתם ועשיתם, שמור ושמעת, מלמד שכל שאינו בכלל משנה אינו בכלל מעשה, משום שאינו יודע איך לכלכל מעשים טובים, ואפשר גם שיכשל במעשיו.

[616] דריש שינה על המיתה כמ"ש בדניאל י"ב ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, ור"ל אינו רוצה לחשוב ולהתבונן אדות יום המיתה ולכן אינו עושה תשובה, וכן בלשון הירושלמי קורא למיתה בשם דמך שפירושו שינה ואין נראה מה שתפסו האחרונים לדייק שאין נכון לישון ביום ראש השנה מירושלמי האי מאן דדמיך בריש שתא דמיך מזליה, ופרשו דדמיך - דישן, ובאמת דמיך פירושו מיתה, והפי' דמי שמת בראש השנה סימן הוא שהורע מזליה עד קצו שנדון לאלתר].

[617] ר"ל בקשו לעמוד על טעמי מצות התורה.

[618] ר"ל הלא אפילו שלמה שחשב לעמוד על טעמי התורה הגלויים ולכן אמר ארבה ולא אסור את לבבי ובכ"ז היה סופו שהטו את לבו, וא"כ איך יעמול האדם הפשוט לבקש טעמי המצות ועוד באלה שלא נתגלו טעמן.

פרק ט

פסוק ב

לצדיק ולרשע. לצדיק זה נח, ולרשע זה פרעה, אמרו בשעה שיצא נח מן התיבה הכישו ארי והיה צולע, וכשבא פרעה לישב על כסא שלמה הכישו ארי והיה צולע, זה מת צולע וזה מת צולע, הוי, מקרה אחד לצדיק ולרשע [619].

(מ"ר)

לצדיק ולרשע. דבר אחר לצדיק אלו בניו של אהרן, ולרשע אלו עדת קרח, אלו נכנסו להקריב במחלוקת ויצאו שרופים ואלו נכנסו שלא במחלוקת ויצאו שרופים [620].

(שם)

לטוב ולטהור ולטמא. לטוב זה משה, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא, ולטהור זה אהרן שהיה עסוק בטהרתן של ישראל [622], ולטמא – אלו המרגלים שהוציאו דבה על הארץ [621], ואלו ואלו לא נכנסו לארץ ישראל [623].

(שם)

ולזבח וגו'. ולזובח זה יאשיהו דכתיב (ד"ה ב' ל"ה) וירם יאשיהו לבני העם צאן כבשים ובני עזים, ולאשר איננו זובח – זה אחאב, שבטל קרבן מעל גבי מזבח [624], זה מת בחצים וזה מת בחצים [625].

(שם)

כטוב כחטא. כטוב זה דוד דכתיב ביה (ש"א ט"ז) וטוב ראי, כחוטא זה נבוכדנצר דכתיב

---

[619] כלל דרשה זו והבאות אחריה בענין זה בא לפרש, דאדרבה המקרים השוים שבאנשים שונים מהנהגות ודעות שונות זה הוא גופא מעקרי ההשגחה, כדי שתשאר הבחירה ביד האדם, משום דאם היה נקרה לעולם מקרה טוב לצדיק ומקרה רע לרשע, אז בטלה הבחירה וכולם היו מוכרחים להלך בדרך טובים מפני תקות קבלת הטובה ויראת העונש, ולכן מורה ההשגחה שאל יסמוך האדם על עניני המקרים, יען כי המקרים עלולים לקרות כזה כן זה, כמו לצדיק כמו לרשע, ואין שייכים לתשלומי שכר ועונש הבאים בחשבון מדוייק.

[620] עיין מש"כ באות הקודם.

[621] ר"ל שבהוצאת דבה הוו טמאי שפתים.

[622] כמש"נ לפני ה' תטהרו, ע"י הקרבנות, וטהרם מטומאת מת באפר פרה, ומטומאת צרעת, וגם בתוכחתו וצדקתו רבים השיב מעון, כנודע באגדות, וע' במ"ר פ' חוקת.

[623] עיין מש"כ לעיל אות א' וצרף לכאן.

[624] דכתיב ביה (ד"ה ב' י"ח) ויזבח לו אחאב צאן ובקר לרוב לעם אשר עמו, והיה דרוש לכתוב ויזבח לו ולעם אשר עמו צאן ובקר, ולנן דריש ויזבח לו ליהושפט ולא להקב"ה, כן מתבאר ממ"ר ר"פ אחרי. ואיני יודע מה צריך לראיה סתומה ודחוקה כזו, בעוד שמפורש כתיב בי' באחאב (מ"א י"ח) וירפא [אליהו] את מזבח ה' ההרוס.

[625] דבאחאב כתיב ואיש משך בקשת לתמו ויך את מלך ישראל וביאשיהו כתיב ויורו המורים למלך יאשיהו. ועיין מש"כ לעיל אות א' וצרף לכאן.

ביה (דניאל ד') וחטאך בצדקה פרוק, זה בנה ביהמ"ק [626] ומלך ארבעים שנה וזה החריבו ומלך ארבעים שנה [628], הוי מקרה אחד כטוב כחוטא [627].

(מ"ר)

הנשבע וגו'. הנשבע זה צדקיהו דכתיב ביה (ד"ה ב' ל"ו) אשר השביעו באלהים, כאשר שבועה ירא זה שמשון שנאמר (שופטים ט"ו) השבעו לי [629], זה מת בנקור עינים וזה מת בנקור עינים [630].

(שם)

פסוק ד

אשר יחבר. א"ר אחא, יבחר כתיב, מי יבחר יצר טוב מיצה"ר אלו הצדיקים, מי יבחר יצר רע מיצר טוב אלו הרשעים [631].

(שם)

אשר יחבר וגו'. א"ר יוחנן, יבחר כתיב, אל כל החיים יש בטחון, שכל זמן שאדם חי יש לו תקוה, מת – אבדה תקותו, דכתיב במות אדם רשע תאבד תקוה [632].

(ירושלמי ברכות פ"ט ה"א)

אל כל החיים. אפילו אלו שפשטו ידיהם בזבול יש בטחון [633], להחיותן אי אפשר, שכבר פשטו ידיהם בזבול, ולכלותם אי אפשר שכבר עשו תשובה, עליהם הוא אומר (ירמיהו נ"א:ל"ט) וישנו שנת עולם ולא יקיצו [634].

(שם שם)

כי לכלב חי וגו'. כשנח נפשיה דדוד ביום השבת שלח שלמה לבי מדרשא, אבא מת ומוטל בחמה וכלבים של בית אבא רעבים, מה אעשה, שלחו ליה, חתוך נבילה והנח לפני הכלבים, ואביך הנח עליו ככר או תנוק וטלטלו, הרי – כי לכלב חי הוא טוב מן

[626] לאו דוקא בנה ממש, דהא שלמה בנה, אלא הוא יסד יסודו ותכונתו כמבואר בזבחים נ"ג ב', וגם דרשו מזמור שיר חנכת הבית לדוד, ע"י שנתן נפשו עליו מעלה עליו הכתוב כאלו בנאו.

[627] עיין מש"כ בכלל דרשה זו לעיל אות א' וצרף לכאן.

[628] ובפ"ק דמגילה מבואר שמלך מ"ה שנה, אמנם כאן הכונה לומר שזכה למלכות כמו דוד, ועוד יותר.

[629] והאמין בשבועתם ומסר להם נפשו, ומזה מוכח שהיה ירא משבועה, שלא היה חש לחשוב אולי יעברו הם על שבועה.

[630] דכן כתיב בצדקיהו (מ"ב כ"ה) ואת עיני צדקיהו עור, וכן בשמשון כתיב (שופטים ט"ז) וינקרו את עיניו. וע' מש"כ לעיל אות א' בבאור כלל דרשה זו.

[631] מפרש כי מי אשר יבחר, כמו מי את אשר ירצה לבחור יבחור, כי הבחירה היא בידי האדם, ולכן כל אחד בוחר לו כפי נטות רוחו.

[632] ור"ל כל זמן שאדם חי ואפילו רשע יש לו תקוה לבחור בחיים דהיינו לשוב בתשובה, משא"כ כשמת, וסמיך כן על הכתיב אשר יבחר מלשון ובחרת בחיים.

[633] הם חילו של נבוכדנצר, וזבול הוא כנוי לביהמ"ק ע"ש הכתוב בנה בניתי בית זבול לך.

[634] שאין נדונים בגיהנם ואינם חיים בעוה"ב, ופסוק זה בחיילותיו של נבוכדנצר איירי.

האריה המת [635].

(שבת ל' ב')

כי לכלב חי וגו'. אמר ליה אנדרינוס קיסר לר' יהושע בן חנניה, אנכי טוב ממשה רבך לפי שאני חי והוא מת, אמר ליה ר' יהושע, היש בכחך לגזור שלא יבעירו בני מדינתך אש שלשת ימים, אמר ליה, אין, אזיל וגזר, לערב עלו על בית חומה וראו עשן עולה, אמר ליה רבי יהושע מה זה, אמר ליה, שר אחד נחלה ואמר הרופא שכל זמן שלא ישתה חמין לא יתרפא, אמר ליה ר' יהושע, אתה עודך גוזר בטלה גזרתך, ומשה רבינו גזר עלינו לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת ועדיין לא נתבטלה גזירתו, ועורך אומר שאתה טוב ממנו [636].

(מ"ר)

פסוק ה

כי החיים וגו'. ר' חייא ורבי יונתן הוו אזלי בבית הקברות, הוו קשדיא תכלתיה דר' יונתן, אמר ליה ר' חייא דליי' כדי שלא יאמרו המתים למחר באין אצלנו ועכשיו מחרפין אותנו [637], אמר ליה, והכתיב והמתים אינם יודעים מאומה, אמר ליה, [אי אתה יודע מדרשו של פסוק זה], כי החיים יודעים שימותו אלו הצדיקים שאפילו במיתתן קרויים חיים, שנאמר (שמואל ב כ"ג:כ') ובניהו בן יהוידע בן איש חי, אטו כולי עלמא בני מתי נינהו, אלא בן איש חי שאפילו במיתתו קרוי חי, והמתים אינם יודעים מאומה – אלו רשעים שבחייהם קרויים מתים, שנאמר על פי שנים עדים יומת המת, המת – והא חי הוא, אלא המת דמעיקרא [638].

(ברכות י"ח א' וב')

[635] דרשה זו כפולה לעיל פרשה ד' פסוק ב' בדרשה ושבח אני את החיים וגו', ושם נתבארה.

[636] ואע"פ דגם מתורת משה הותרה הבערה לחולה, אך זה הוא בחולה שיש בו סכנה ומשום פק"נ, משא"כ הכא היה חולה שאין בו סכנה, כפי דמשמע ממאמר הרופא, ואפשר היה להמתין עד עבור זמן הגזירה, וגם לבד זה הנה התורה התירה מפורש לחולי כמש"כ וחי בהם, אבל כאן לא הוציא הקיסר פרט זה מגזירתו, וא"כ בכל אופן צריך לזהר בה.

[637] כלומר שהמתים פטורים מן המצות והוא מראה שהולך בציצית. ובתוס' הקשו ממ"ש במנחות מ"א א' דנוהגין לתת ציצית בטליתות של מתים משום לועג לרש [ר"ל שלא יהיו כלועגים להם מאלה החיים שהולכין לביה"ק בציצית] וטרחו ליישב, יעו"ש. ואמנם י"ל פשוט, דאע"פ שהיו נוהגים לתת ציצית היתה זה רק ציצית של לבן אבל לא תכלת, וטעם הדבר משום דגם החיים לא כולם לבשו תכלת, וכאן מבואר דהוי קשדיא תכלתא, וא"כ בזה הוי באמת לועג לרש, וע"ע מענין זה באו"ח סי' כ"ג.

[638] ע' מה שכתבנו בתורה תמימה פ' שופטים (י"ז ו') בפסוק המובא בזה.

פסוק ו

גם אהבתם וגו'. גם אהבתם שהיתה לעבודת כוכבים שלהם גם שנאתם ששנואין להקב"ה במעשה ידיהם, גם קנאתם שקנאוהו בעבודת כוכבים שלהם, וחלק אין להם עוד לעוה"ב [639], אבל ישראל יש להם חלק ושכר טוב, שנאמר לך אכול בשמחה לחמך.

(מ"ר)

פסוק ז

לך אכל בשמחה וגו'. אמר רב הונא בריה דר' אחא, בשעה שהתנוקות נפטרין מבית רבן, בת קול יוצאת ואומרת להם לך אכול בשמחה לחמך – נתקבל הבל פיכם לפני כריח ניחח [640], ובשעה שישראל נפטרין מבתי כנסיות ובתי מדרשות בת קול יוצאת ואומרת לך אכול בשמחה לחמך – כבר נשמעה תפלתכם לפני כריח ניחח.

(מ"ר)

לך אכל בשמחה וגו' – זו פרשת חלה, ושתה בלב טוב יינך – זו פרשת נסכים, כי כבר רצה האלהים את מעשיך, זו הכנסת ישראל לארץ, שנאמר (פי שלח) כי תבאו אל ארץ וגו' [641].

(שם)

לך אכל בשמחה וגו'. רבי יהודה ב"ר סימון פתר קרא באברהם אבינו, בשעה שקרא אליו המלאך אל תשלח ידך אל הנער וגו', היה מהרהר בלבו שמא פסלות היה בבני ולא נתקבל לקרבן, יצתה בת קול ואמרה לו אברהם אברהם, לך אכול בשמחה לחמך וגו', כי כבר רצה האלהים את מעשיך – רצה האלהים את קרבנך [642].

(שם)

---

[639] במ"ר פ' בראשית ס"פ כ"ח מבואר דדרשה זו מוסבת על דור המבול, משום דלעיל מזה כתיב והמתים אינם יודעים מאומה ואין להם שכר עוד כי נשכח זכרם, והיינו דור המבול שנמוחו מן הארץ בלי זכרון.

[640] הלשון הבל פיכם אולי יתבאר ע"פ מ"ש במ"ר שה"ש (ב' ד') על הפ' ודגלו עלי אהבה אפילו תינוק הקורא למשה מותא ולאהרן ארן אומר הקב"ה ולגלוגו עלי אהבה, והנה יען כי מוציאים המלות בשבושים נקרא מבטאם זה בשם הבל פיהם.

[641] בפ' שלח מיד אחר פרשת מרגלים כתיב פרשת נסכים ואחריה פרשת חלה, ומדסמיך ענינים אלו לענין מרגלים שקלקלו בדבר רעיון הכניסה לא"י וגרמו כעסו של הקב"ה, לכן דריש שבקיום שתי מצות אלו יתרצה להם הקב"ה וימחול להם עונם ויכנסו לארץ, וזאת היא כונת דרשה זו.

[642] טעם הרהורו של אברהם ותשובת המלאך רצה האלהים את קרבנך אע"פ שלא היה כאן קרבן כסדרו, יתבאר ע"פ המבואר במ"ר ס"פ וירא (פרשה נ"ו) שבשעה שאמר לו המלאך אל תשלח ידך וגו' היה אברהם מתמה, אתמול אמרת קח את בנך ועכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך וגו', אמר לו הקב"ה הלא לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו, לשם חיבה אמרתי לך וקיימת דברי, ולפי"ז יתבאר טעם הרהורו כאן שמא פסלות היה בבני וכו', והיינו שרצה בזה ליישב תמיהתו כמבואר, ואמר לו המלאך כבר רצה אלהים את מעשיך – את קרבנך, כלומר, כי לפי מצות הקב"ה העלהו ולא ושחטהו, הרי כבר קיים מצוה זו וממילא גם מעשה זו לבד נחשבת קרבן.

לך אכל בשמחה וגו'. רבי לוי פתר קרא בראש השנה ויוהכ"פ, ערב ר"ה גדולי הדור מתענין והקב"ה מוחל שליש עונות, ובימים שבין ר"ה ויוהכ"פ יחידים מתענין והקב"ה מוחל עוד שליש, וביום הכפורים מתענין כולם והקב"ה מוחל להם את הכל ובת קול יוצאת ואומרת להם לך אכול בשמחה לחמך וגו' כי כבר רצה האלהים את מעשיך – כבר נשמעה תפלתכם [643].

(שם)

פסוק ח

בכל עת וגו'. תנן התם, רבי אליעזר אומר, שוב יום אחד לפני מיתתך, אמרו לו תלמידיו, וכי אדם יודע באיזה יום ימות, אמר להו, כל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה, ואף שלמה אמר בחכמתו בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר [644].

(שבת קנ"ג א')

בגדיך לבנים וגו'. בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר, א"ר יוחנן בן זכאי, אם בבגדים לבנים ובשמנים טובים הכתוב מדבר הרי כמה בגדים לבנים ושמנים טובים יש להם לעובדי כוכבים, הא אינו מדבר אלא במצות ובמעשים טובים, בכל עת יהיו בגדיך לבנים – מן העבירות ושמן על ראשך אל יחסר – ממצות ומעשים טובים [645].

(מ"ר)

בגדיך לבנים וגו'. דבר אחר בכל עת יהיו בגדיך לבנים אלו ציצית [646] ושמן על ראשך אל יחסר – אלו תפלין [647].

(שבת קנ"ג א')

פסוק ט

ראה חיים וגו'. האב חייב ללמד את בנו אומנות, מנלן, אמר חזקיה, אמר קרא ראה חיים עם אשה וגו', אם אשה ממש היא [מקיש אומנות לאשה] כשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אומנות, ואם תורה היא [648] [מקיש אומנות לתורה] כשם שחייב ללמדו

[643] עיין תוס' יומא פ"ז ב' שבמוצאי יוהכ"פ יוצאת בת קול כזה, ולכן נחשבת אותה סעודה כסעודת יו"ט ומצוה לטרוח בה. וע' בב"י לאו"ח סי' תקפ"א הובא מדרש זה ובאורו.

[644] פירש"י בגדיך לבנים נשמתך טהורה ונקיה, עכ"ל. ונראה דסמכה הגמרא בזה לדרשת המ"ר שיובא בסמוך בגדיך לבנים – מן העבירות, ושמן על ראשך אל יחסר – ממצות ומעשים טובים, יעו"ש בסמוך.

[645] על מניעת העבירות יונח התואר בגדי לבן ע"ש הכתוב אם יהיו חטאיכם השנים כשלג ילבינו, ושמן כנוי למצות ומע"ט על שם לריח שמניך טובים.

[646] חוטי הלבן שבציצית.

[647] כמש"כ וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך.

[648] עיין מש"כ באות הסמוך.

תורה כך חייב ללמדו אומנות.

(קדושין ל' ב')

ראה חיים וגו'. אמר רבי משום עדה קדושה, ראה חיים עם אשה אשר אהבת - קנה לך אומנות עם התורה [649].

(מ"ר)

ראה חיים וגו'. תנן התם, רבי יהודה אומר, מתה אשתו של אדם אסור לישא אחרת עד שיעברו עליו שלשה רגלים זה אחר זה כנגד ג' פעמים חיים חיים חיים שכתוב כאן [650].

(שם)

ראה חיים וגו'. א"ר יהושע בן לוי כל השרוי בלא אשה שרוי בלא חיים, שנאמר ראה חיים עם אשה אשר אהבת [651].

(שם)

פסוק י

כל אשר וגו'. רבי מנחמא בשם ר' בון מסרס האי קרא - אם יודע אתה שאין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה - כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה [652].

(שם)

---

[649] בהרבה מקומות מכונה התורה בשם אשה כמבואר במדרש משלי אשת חיל עטרת בעלה, וי"ל בטעם הדבר ע"פ מ"ש בעירובין נ"ד ב' עה"פ אילת אהבים ויעלת חן וגו' דדיה ירווך מה הדד הזה כל מה שתינוק ממשמש בו מוצא בה חלב כך התורה כל המעיין בה יותר מוצא בה טעם, ונאמר באהבתה תשגה תמיד נדרש ג"כ על התורה, ואמנם למען קיום התורה צריך לקנות גם אומנות כמ"ש באבות יפה ת"ת עם דרך ארץ וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. ועיין בתוי"ט אבות פ"ב מ"ב מתבאר מדבריו דלשון אשה שבפ' זה טפל ללשון חיים, ולפי"ז יתבאר דאומנת עיקר לגבי תורה, וצ"ע במ"ש עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי, וע"ע בתו"י יומא פ"ה ב'.

[650] ראה חיים, חיי הבלך, חלקך בחיים, לרמז שע"י זה רואה חיים בשלש רגלים, וכמש"כ ושמחת אתה וביתך, ויתפרש כאן הלשון חיים לא היפך המיתה כי אם מענין שמחה ורוממות הנפש וכמו ותחי רוח יעקב אביהם, וזה מסוגל יותר בחג שמחוייב בשמחה וכמש"כ, ולכן כנגד זה ראוי להתאבל עליה שלש רגלים, וכעין מש"כ בשמשון (שופטים י"ד:י"ז) ותבך עליו שבעת הימים אשר היה להם המשתה שפירושו שבכתה ז' ימים כנגד שבעת ימי המשתה. ועיין מש"כ בתורה תמימה פ' נח בפסוק ויהי לשבעת הימים.

[651] וע' יבמות ס"ב ב' חשיב כמה דברים שחסר מהם זה השרוי בלא אשה, ולפלא שלא חשב גם פרט זה. ומה דנקט כל הדברים האלה בלשון שלילה ולא בלשון חיוב, שהשרוי עם אשה שרוי בהם, י"ל משום דאין זה כלל מוחלט, דיש אשה רעה שממרת חיי בעלה וכעין מ"ש ביבמות שם, ולכן לא פסיקא ליה לנקוט כן, משא"כ השלילה היא מוחלטת בודאי. ויש להוסיף עוד, כי תפסו חז"ל בלשון המקרא בענין זה דנקט בלשון שלילה, לא טוב היות האדם לבדו, ולא נקט טוב היות האדם עם אשה, וזה ג"כ מטעם שכתבנו.

[652] מפרש שאין הפי' כי אין מעשה וגו' מלשון דהא, ומלשון הפסוק הוא, יען דבאופן כזה הוי הענין ברעיון של כפירה, וגם כשמצאו חז"ל בדברי קהלת הנוטין לדברי מינות (שבת ל' ב') לא הביאו מפסוק זה, אלא ודאי דהאי כי הוא כמו לשון אם, וכמו הלשון ואת כי שטית (נשא) שפירושו אם שטית, כפירש"י שם, ואין זה מלשון הפסוק אלא על פי טעות דעת האדם.

פסוק יא

כי לא לקלים וגו'. [יש אומרים ביעקב אבינו הכתוב מדבר], כי לא לקלים המרוץ – אתמול וישא יעקב רגליו, והיום – ויאסוף רגליו אל המטה, ולא לגבורים המלחמה – אתמול ויגש יעקב ויגל את האבן, כאדם שמעביר את הפקק מעל פי הצלוחית [653], והיום – וישאו בני ישראל את יעקב אביהם – בגופו [654], וגם לא לחכמים לחם – אתמול ויזבח יעקב זבח בהר ויאכלו לחם, והיום – שובו שברו לנו מעט אוכל, וגם לא לנבונים עושר – אתמול ויפרץ האיש מאד מאד, והיום – ויכלכל יוסף את אביו, וגם לא ליודעים חן – אתמול ידעתי בני ידעתי, יודע אני מעשה יהודה בתמר, מעשת ראובן בבלהה, והיום – אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תקברני במצרים [655].

(מ"ר)

כי לא לקלים וגו'. דבר אחר כי לא לקלים המרוץ זה עשהאל, אתמול (ש"ב כ') ועשהאל קל ברגליו, והיום – (שם) ויכהו אבנר באחרי החנית. ולא לגבורים המלחמה – זה אבנר, דכתיב (שמואל א כ"ו:ט"ו) הלא איש אתה ומי כמוך בישראל, והיום – (שמואל ב ג':ל"ג-ל"ד) הכמות נבל ימות אבנר, וגם לא לחכמים לחם – זה שלמה, אתמול (מלכים א ה':ב') ויהי לחם שלמה ליום אחד שלשים כר סלת וששים כר קמח, והיום – (קהלת ב' י') וזה חלקי מכל עמלי, יש אומרים בקדרה ויש אומרים במקל [656], וגם לא לנבונים עושר – זה איוב, אתמול – (איוב א':ג') ויהי מקנהו שבעת אלפי צאן ומקנהו פרץ בארץ, והיום – (שם י"ט) חנוני חנוני אתם רעי [657], וגם לא ליודעים חן – זה יהושע, דא"ר אחוה בריה דר'

[653] כלומר, בנקל מאוד, ומדייק משום דמבואר שם בפרשה שהיו הרועים כולם מתאספים לגללה, והוא נגש בעצמו וגללה, והא דבנקל עשה כן מדייק מדלא כתיב ויגלל (בבנין פיעל המורה על פעולה חזקה) אלא ויגל (בבנין קל) משמע דלא היתה לו טרחא יתירה אלא כאדם המעביר כסוי הצלוחית בלא עמל וטורח.

[654] נראה דר"ל שלא היה בו עוד כח לישא את עצמו כאדם הזריז והבריא, וע"ד חי נושא את עצמו, אלא היה גופו כבד עליו עד שהצריכו לשאת אותו מבלי עזר עצמי.

[655] ר"ל הרי אע"פ שידע הכל בנבואה אעפ"כ אמר בלשון ספק אם נא מצאתי חן בעיניך, הרי שלא ליודעים חן. ושייכות ההודעה של יעקב שאמר ידעתי [עפ"י דרשה זו] למה שאמר לו יוסף לא כן אבי כי זה הבכור נראה דכוון יעקב לומר לו אל תדמה שלא אדע זה שהרי ידעתי גם מעניני ראובן ויהודה אע"פ שלא הודיעוני, וכן אני יודע כי מנשה הבכור אלא שכך צריך להיות וכמו שפירש לו.

אך צ"ע דהא הבקשה אם נא מצאתי חן היתה קודם המאמר ידעתי בני ידעתי, ואיך שייך להמאמר השני אתמול ולהראשון היום, והלא צ"ל להיפך. וצ"ל דהכונה אתמול ידעתי בני ידעתי לא על גוף הלשון הזה מוסבת הכונה כי אם על הענין המתבאר בלשון זה וכמו שבארנו, כלימר, אתמול היה יודע הכל והיום הוא אומר בלשון ספק אם נא מצאתי חן, ודו"ק.

[656] לאחר שהדיחו האשמדאי מכסאו ומלכותו הלך בגולה ונשאר אך במקלו כמבואר באגדה דגיטין ר"פ מי שאחזו ולפנינו לעיל פרשה ב' י' בפסוק המובא בזה.

[657] וסוף הפסוק כי יד ה' נגעה בי, ואין הפי' שהיום נענה איוב, שבאמת לא נענה אלא מבהמותיו, אבל כסף וזהב וקרקעות נשארו לו, כמבואר בב"ב קט"ז א' ובתוס', אלא הכונה לא לנבונים עושר, כלומר הצלחת נבונים מבלי רצון ההשגחה אינה הצלחה כלל, וראיה מאיוב, אתמול ומקנהו פרץ בארץ, והוא ציור על הפרזת ההצלחה

זירא, שני דברים דבר יהושע בפני משה ולא נגמל חן בעיניו, אחד במנוי הזקנים שאמר לו משה המקנא אתה לי ואחד במעשה העגל שאמר לו אין קול ענות גבורה וגו' [658].

(מ"ר)

כי לא לקלים וגו'. דבר אחר כי לא לקלים המרוץ – זה משה, אתמול טס ברקיע ועולה כעוף, שנאמר ומשה עלה אל האלהים, והיום – כי לא תעבור את הירדן הזה, אפילו חבל של נ' אמה לא היה יכול לעבור, ולא לגבורים המלחמה – אתמול (תהילים ס"ח:י"ג) מלכי צבאות ידדון, ואפילו מיכאל וגבריאל היו ייראין ממנו, והיום – (פ' עקב) כי יגרתי מפני האף והחמה, וגם לא לחכמים לחם – אתמול ויגדל משה ויצא אל אחיו, מהו ויגדל – שהיתה גדולתו להפנים ולהוציא [659], והיום – קראן לו ויאכל לחם, וגם לא לנבונים עושר, אתמול מחצב של ספיר גלה לו הקב"ה בתוך אהלו וממנו נתעשר [660], והיום – בשעת גזר מיתה כל העושר הזה לא עמד לו [661], וגם לא ליודעים חן – אתמול כי מצאת חן בעיני, והיום אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה [662].

(שם)

כי עת ופגע וגו'. כי עת ופגע יקרה את כולם – עת היא שפוגעת באדם ומערערת בו כל הדברים האלה, מה יעשה ילך ויעסוק בתפלה ובתחנונים והוא נצול [663].

(שם)

כי עת ופגע וגו'. רב הונא שאל לשמואל, מהו זה דכתיב כי עת ופגע יקרה את כולם, אמר ליה, פעמים שאדם מפגיע בתפלה ונענה ופעמים שמפגיע ואינו נענה, שאין לך מי

[מלשון ויפרץ האיש מאד (פ' ויצא)], והיום אמר חנוני נא רעי כי יד ה' נגעה בי, כלומר והיום פנתה ההצלחה ממנו. וע"ע במ"ר סוף פרשה מטות.

[658] מבואר באגדות שהתרעם עליו ואמר לו, אדם שעתיד להנהיג שררה על הצבור לא יבחין בין קול לקול, והוא במה שאמר קול מלחמה אני שומע [לאחר מעשה העגל], ואמר לו משה, אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה, קול ענות אנכי שומע, כלומר אינך מבחין בין קול לקול, וע' מש"כ בענין זה במקומו בפ' תשא. ומה שתאר את יהושע בשם יודעים, הוא משום דכתיב ביה ויהושע מלא רוח חכמה, והיה איש אשר רוח בו, הרי היה גם יודע דעת.

[659] אולי רומז למ"ש באגדות שהיה המוציא והמביא בביתו של פרעה.

[660] ר"ל הלוחות נחצבו מאבנים יקרות שהזמין לו הקב"ה בתוך אהלו, ואת הפסולת שלהן, הוא מה שנחתך סביב כדי לעשותן מרובע ומקום חתוך האותיות נתן הקב"ה לו, ומהם נתעשר, והיא דרשה ידועה בכ"מ בגמרא ומדרשים.

[661] ע"ד הכתוב לא יועיל הון ביום עברה.

[662] יש מי שכתב דט"ס הוא, וצ"ל אתמול ואדעך למען אמצא חן בעיניך והיום אל תוסף דבר אלי וגו', ולפי"ז נופל הלשון ולא ליודעים, לפי שאמר ואדעך וגו' [יד"מ], אבל א"צ לזה, כי יחד עם הלשון כי מצאת חן בעיני כתיב גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה ואדעך בשם, וכתיב יודיע דרכיו למשה.

[663] כנראה רומז למ"ש באגדה דחלק ק"ב א' עת מוכנת לפורעניות יעו"ש, ולפנינו בתו"ת פ' שלח בפסוק ויבכו העם בלילה ההוא. ומ"ש ילך ויעסוק בתפלה – יתכן דמפרש ופגע מלשון תפלה כמו ואל תפגע בי (ירמיהו ז׳:ט"ז) וכבדרשה הבאה.

שסידר תפלות ותחנונים יותר ממשה רבינו [665], ולבסוף נאמר לו הן קרבו ימיך למות [664].
(שם)

פסוק יב

במצודה רעה. א"ר ברכיה, וכי יש מצודה רעה ומצודה טובה, אלא זו חכה, לפי שיש לך מצודה שהיא צדה בים ולא ביבשה, ביבשה ולא בים, אבל החכה צדה בים וצדה ביבשה, שהיא יורדת לגרונה של דג וחונקתה [666].
(שם)

פסוק יג

חכמה תחת השמש. א"ר שמואל בר אימי, זו מחשבתן של רמאים ברמאותם, כגון המערב מים ביין, עושים קנה מאזנים ארוך מצד זה וקצר מצד זה [667].
(מ"ר)

פסוק יד

עיר קטנה וגו'. א"ר אמי, מאי דכתיב עיר קטנה וגו', עיר קטנה זה הגוף, ואנשים בה מעט אלו אבריו, ובא אליה מלך גדול, זה יצר הרע [ולמה נקרא מלך גדול, שהוא גדול מיצ"ט י"ג שנה] [668], ומצא בה איש מסכן חכם זה יצר טוב [ולמה קורא אותו מסכן שאינו מצוי בכל הבריות ואין רובן של בריות נשמעין לו] [669], ומלט הוא את העיר בחכמתו – זו תשובה ומעשים טובים [670], ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא – דבשעת יצה"ר

[664] מפרש פגע מלשון תפלה וכמשכ"ל אות מ"ד.

[665] יתכן דרומז למ"ש באגדות בר"פ ואתחנן שהתפלל תקע"ו תפלות כמנין ואתחנן שיכנס לארץ.

[666] עיין סנהדרין פ"א ב' הובאה דרשה זו בקצור, מאי מצודה רעה – חכה, ופירש"י שהוא רע וחלש וקטן ואוחז בה דגים גדולים פתאום ואינו רואה, ואינו דומה לנאחז ברשתות ע"י מארב ותחבולות, עכ"ל. וקצת צ"ע שלא פירש ע"פ המ"ר כאן דמפרש שהיא צדה בים וביבשה, וצ"ל דפירש ע"פ סוף הענין שבמ"ר כאן, וס"ל דבנוגע לדגים עיקר רעתה שחונקתה מיד, והרעה שביבשה בבע"ח אחרים, דבדגים לא שייך צידה ביבשה. או י"ל דהדרשה דחניקה שייכת לעצמה ואינה מוסבת אלמעלה, ור"ל מקודם מפרש דלכן נקראת חכה מצודה רעה מפני שהיא צדה בים וביבשה, ושוב מפרש עוד דגם מפני זה נקראת רעה מפני שהיא יורדת לגרונה וחונקתה.

[667] עיין מש"כ בבאור דרשה כזו לעיל פרשה ו' פסוק א' בדרשה יש רעה וגו'.

[668] יתכן דרומז למ"ש בסנהדרין צ"א ב' יצה"ר מאימתי שולט באדם – משעה שיוצא לאויר העולם שנאמר לפתח חטאת רובץ, וא"כ הוא גדול מיצ"ט ביי"ג שנה, שזה בא משנתחייב במצות.

[669] מפרש מסכן מלשון עניות, כמו איש עני ומסכן, ודברי עניים אין נשמעין, והלשון שאין רובן של בריות וכו' הוא פירוש ובאור למאמר הקדום שאינו מצוי בכל הבריות, כלומר למה אינו מצוי ברוב הבריות לפי שאין רובן של בריות נשמעין לו.

[670] דע"י תשובה ומע"ט יש תקומה להאדם, וקרי לתשובה ומע"ט חכמה ע"פ מ"ש בברכות י"ז ב' תכלית חכמה תשובה ומע"ט, ונאמר ראשית חכמה יראת ה'.

לית דמדכר ליה ליצ"ט [671].

(נדרים ל"ב ב')

עיר קטנה וגו'. דבר אחר עיר קטנה – זה העולם [672], ואנשים בה מעט זה דור אנוש ודור המבול [673], ובא אליה מלך גדול וסבב אותה זה הקב"ה, ובנה עליה מצודים גדולים ומצא בה איש מסכן חכם – זה נח [674], ומלט היא את העיר בחכמתו, שהיה אומר להם, הוי, ריקים, למחר מבול בא עשו תשובה [675] ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, אמר הקב"ה, אתם לא זכרתם אותו ואנכי אזכרנו, שנאמר ויזכר אלהים את נח [676].

(מ"ר)

עיר קטנה וגו'. דבר אחר עיר קטנה – זו מצרים, ואנשים בה מעט אלו המצרים, ובא אליה מלך גדול וסבב אותה זה פרעה הרשע, ובנה עליה מצודים גדולים, ומצא בה איש מסכן חכם זה יוסף [677], ומלט הוא את העיר בחכמתו שאמר לפרעה ויפקד פקידים וגו', ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא [678], אמר הקב"ה, אתם לא זכרתם אותו אנכי אזכרנו, שנאמר ויוסף הוא השליט על הארץ [679].

(מ"ר)

עיר קטנה וגו'. דבר אחר עיר קטנה זו מצרים, ואנשים בה מעט אלו אחי יוסף, ובא אליה מלך נחל וסבב אותה – זה יוסף, ובנה עליה מצודים גדולים אלו ג' גזירות שגזר, שלא יכנס עבד למצרים ולא יכנס אדם בשני חמורים ולא יכנוס אדם מבלי שיכתוב שמו ושם אביו ושם זקנו [681], ומצא בה איש מסכן חכם זה יהודה [680], ומלט הוא את העיר

[671] ובמ"ר מסיים בדרשה זו, ואדם לא זכר וגו', אמר הקב"ה אתם לא זכרתם אותו אנכי אזכרנו שנאמר (יחזקאל ל"ו:כ"ו) והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר, ומפרש לב האבן בכנוי ליצה"ר ולב בשר בכנוי ליצ"ט.

[672] ר"ל העולם הזה, ונקראת קטנה מפני שנגד העולם העליון היא קטנה ושפלה במדרגה.

[673] שהם פחותים במעלה ומועטים במדרגה.

[674] נקרא מסכן כלפי בני דורו שביזו אותו, כחכמת המסכן שהיא בזויה, וכן נקרא חכם ע"ש כי אותך ראיתי צדיק לפני, וגם מבואר בב"ר פ' כ"ו שלמד תורה.

[675] לא נתבאר איך ומה מלט במאמרו זה, והלא באמת לא הועילו דבריו, ונראה כי הנכון כפי הגירסא שבב"ר פ' נח פ' ל"ג דאיתא שם ומלט את העיר בחכמתו שנאמר ויעל עולות במזבח, והכונה, כי בקרבנותיו נתרצה ה' לעולם ונשבע שלא יוסיף עוד לשחת האדמה כמבואר בתורה, והיינו מלט את העיר שהיא העולם כמבואר לעיל.

[676] ר"ל שאמר הקב"ה אתם לא זכרתם אותו, כלומר שלא חשבתם אותו לשמוע בקולו שהעיר למוסר אזנכם, תחת זה אנכי אזכרנו לטובה כדמפרש.

[677] מפרש מסכן מלשון עניות, והיינו כי לפי מצבו שהיה אז יושב בבית האסורים היה חשוב כמסכן.

[678] כמש"כ אשר לא ידע את יוסף, וכן כל מצרים לא זכרו את כל טובותיו בעת ששעבדו בישראל בפרך. או דקאי על זמן פתרונו את החלום לפרעה, שאלו יכלו היו שוכחים אותו מיד, אך הוכרחו להזכירו כמ"ש אחרי הודיע אלהים אותך וגו' אין נבון וחכם כמוך.

[679] כלומר אתם לא חשבתם אותו שהרי שכחתם אותו כדבר שאינו חשוב ואני חשבתיו והעליתיו לגדולה.

[680] יתכן דקורא לו מסכן לשון עניות ושפלות על שם וירד יהודה מאת אחיו ודרשו שהורידוהו אחיו מגדולתו, יעו"ש במדרשים.

בחכמתו שאמר אנכי אערבנו [682], ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, אמר הקב"ה, אתם לא זכרתם אותו אנכי אזכרנו, שנאמר ואת יהודה שלח לפניו [683].

(שם)

עיר קטנה וגו'. דבר אחר עיר קטנה זו מצרים, ואנשים בה מעט אלו ישראל שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה, ובא אליה מלך גדול זה פרעה, וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים, שגזר גזירות קשות, ומצא בה איש מסכן חכם זה משה, שנאמר כה אמר ה' כחצות הלילה וגו', ומלט הוא את העיר בחכמתו שנאמר ולקחו מן הדם וגו' [684], ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, אתם לא זכרתם אותו אנכי אזכרנו שנאמר (ישעיהו ס"ג:י"א) ויזכר ימי עולם משה עמו [685].

(שם)

עיר קטנה וגו'. דבר אחר עיר קטנה זה סיני [687], ואנשים בה מעט אלו ישראל [686], ובא אליה מלך גדול זה הקב"ה, וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים אלו רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות ל"ת, ומצא בה איש מסכן חכם זה משה [שנאמר (משלי כ"א:כ"ב) עיר גבורים עלה חכם] [689], ומלט הוא את העיר בחכמתו, שנאמר לא תגע בו יד [688], ואדם לא

---

[681] וכל כונתו בגזירותיו אלה היה כדי שיוכרחו אחיו לבא בעצמם למצרים לקנות אוכל, ולא ישלחו שליח, וגזר שלא יכנס עבד – כדי שלא ישלחו עבד, וכן גזר שלא יכנס אדם בשני חמורים, דא"כ שמא לא יבאו כולם, אבל מכיון שכל איש עם חמור אחד יחוסו על משא החמור שאפשר לבא עם כל איש ולכן יבאו כולם, ובזה היה חפץ שאם יבאו כולם יתקיים חלומו ואחד עשר כוכבים משתחוים לי, וכן גזר שלא יכנס אדם אם לא יכתוב שמו ושם אבותיו, כדי שאולי לא יכירם פנים יכירם ע"פ שמותיהם.

[682] ומכח זה שלח יעקב את בנימין ונתגלגלה הודאת יוסף וכל המסתעף אחר זה. ואמנם לא נתבאר ענין ומלט את העיר לפי שדרש דעיר זו מצרים, מה מלט אותה, וצ"ל ע"פ המבואר במדרשים שרצה להחריב את שוקי מצרים בגבורתו, ומכיון שנתודע יוסף ממילא בטלה הסבה, וסמיך על כל ענין יהודה עם יוסף.

[683] לא נתבאר מהו ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, וי"ל דקאי על האחים ויהודה, יען שבפעם הראשונה שבאו ליעקב כתיב (מקץ כ"ב כ"ט) ויגידו לו את כל הקורות אותם, והיינו שספרו כל פרט ופרט, משא"כ בפעם השנית כתיב רק (ויגש מ"ה כ"ו) ויגידו לו לאמר עוד יוסף חי, ולא ספרו בפרטיות, ואלו ספרו בפרטיות היו מזכירים את יהודה כי רק הוא גרם להודאת יוסף.

[684] יתכן דסמיך אסוף הענין ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, משום דאז היתה שעת סכנה בעיר בשעת דבר מבכורי מצרים, כמבואר בב"ק ס' ב' ולפנינו בתו"ת שם בפ' בא, ומ"ש איש מסכן חכם שנאמר כה אמר ה' כחצות הלילה וגו', לא נתבאר הענין, ואולי רומז למ"ש בברכות ד' א' ששינה במכוון מלשון הקב"ה שאמר בחצות והוא אמר כחצות, כדי שלא יאחז בדאי שיגיע חצות לילה לפי חשבון בני אדם ולא יבא, אשר באמת לא כונו יפה הנקודה החוֹצָה את הלילה, ויש כאן גם מסכנות וגם חכמה, מסכנות – שהיה ירא מחשש זה לומר כלשון הקב"ה, וגם חכמה – דעכ"פ אולי לא יכוין ממש ויאחז בדאי, והרי זה חכמה שנשמר מזה. גם י"ל ענין המסכנות שנרדף כ"פ מפרעה וגם גרש אותו.

[685] יש לפרש הכונה אתם לא זכרתם אותו וכו', משום דכשישראל צריכים להזכיר חסדי אבותיהם הם זוכרים שמות אברהם יצחק ויעקב ולא את משה, ואמר הקב"ה, דהוא יזכור אותו ובזכותו יזכה את ישראל, כמבואר בפסוק שמביא בזה.

[686] דכתיב בהו (פ' עקב) כי אתם המעט מכל העמים.

[687] שהיה מן ההרים הנמוכים.

[688] וסופו כל הנוגע בהר מות יומת, ובזה מלט את ההר שיעמוד בקדושתו ותנתן התורה עליו.

זכר את האיש המסכן ההוא, אמר הקב"ה, אתם לא זכרתם אותו אנכי אזכרנו, דכתיב (מלאכי ג׳:כ״ב) זכרו תורת משה עבדי [690].

(מ"ר)

עיר קטנה וגו'. דבר אחר עיר קטנה זה סיני, ואנשים בה מעט אלו ישראל [691], ובא אליה מלך גדול זה יצר הרע, ובנה עליה מצודים גדולים שנאמר אלה אלהיך ישראל, ומצא בה איש מסכן חכם זה משה שנאמר למה ה' יחרה אפך בעמך וגו' [692], ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, אמר הקב"ה, אתם לא זכרתם אותו, אנכי אזכרנו, שנאמר (תהילים ק״ו:כ״ג) ויאמר להשמידם לולא משה בחירו עמד בפרץ [693].

(שם)

עיר קטנה וגו'. דבר אחר, עיר קטנה זה בית הכנסת, ואנשים בה מעט זה צבור ' ובא אליה מלך גדול זה הקב"ה וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים ומצא בה איש מסכן חכם – זה הזקן החכם או החזן [694], ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא, אמר הקב"ה, אתם לא זכרתם אותו אנכי אזכרנו – מפני שיבה תקום וגו' [695].

(שם)

פסוק טז

וחכמת המסכן בזויה. א"ר יוחנן, וכי חכמתו של ר' עקיבא שהיה מסכן בזוית היתה [696], אלא זקן שהיא יושב ומסכן דבריו, כגון זקן שדורש לא תכירו פנים במשפט והוא

[689] סמך גם על סוף הפסוק ויורד עוז מבטחה דמוסב על התורה, והיינו שעלה עיר גבורים כנוי להשמים מקום משכן גבורי עליון וקבל התורה. ומה שנקרא מסכן עיין מש"כ לעיל אות ס"ד ובסמוך אות ע"ב טעמים שונים.

[690] הא דישראל לא הזכירו אותו מבואר למעלה אות ס"ה, ואמר הקב"ה שעבור זה הוא מזכירו לכבוד שכינה את התורה בשם תורת משה ולא אמרו זכרו את תורתי.

[691] עיין לעיל אות ס"ו וס"ז.

[692] נראה דסמך אסוף הענין זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך וכו'. ונראה הכונה דלכן נקרא מסכן לפי שלא בקש בזכות עצמו רק בזכות האבות, וחכם נקרא שהשכיל לשכך כעס מהקב"ה. ויותר נכון לומר שחסר כאן הלשון ומלט את העיר שנאמר למה ה' וכו', דבזה שכך חמת ה' מעל ישראל.

[693] עיין מש"כ לעיל אות ס"ה בבאור הלשון אתם לא זכרתם אותו, ואמר הקב"ה שעבור זה מזכירו הוא לשבח ולכבוד שרק לכבודו וסבתו שכך כעסו כביכול.

[694] המפקח ומשגיח על סדרי התפלות, ויתכן דנקראו ע"ש מסכן ע"ש פרנסתם המצומצמת וכמ"ש בתענית ט"ז א אין מורידין לפני התיבה אלא אדם רגיל, ומפרשי בגמרא איזהו רגיל וכו', פרקו נאה וביתו ריקם וכו', או דהכונה כאן ע"ש מסכן ע"ש הסכן הסכנתי מלשון רגילות, והיינו שרגילים תמיד להיות בביהכנ"ס, ונראה דחסר כאן לסיים ומלט את העיר בחכמתו, דאלה שחשב מצילים את הצבור, שמוציאים ידי חובתם בתפלה ומשגיחים עליהם, וכמו דמצינו שמעמידין ב"ד משגיחים על המדות ומשקלות (ב"ב פ"ט ב') וכן מצינו כ"פ בחז"ל הלשון להזהיר ב"ד על כך והיינו שיפקחו על הצבור, ובזה הם ממלטים את הצבור מעבירה ומעונש.

[695] הכונה אתם לא זכרתם וכו' שלא נהגתם בהם כבוד הראוי.

[696] הא דר"ע היה עני מבואר בנדרים נ' ב'.

מכיר, לא תקח שוחד והוא לוקח, לא תלוה ברבית והוא מלוה [697].

(שם)

פסוק יז

דברי חכמים וגו'. דברי חכמים בנחת נשמעים אלו הדרשנים, מזעקת מושל בכסילים – אלו המתורגמנים שעומדים על הצבור [698].

(שם)

דברי חכמים וגו'. דבר אחר דברי חכמים בנחת נשמעים, זה עמרם ובית דינו שאמרו מה הנאה יש לנו שאנו יולדים ומשליכים ליאור ונמנו וגמרו אחר השער והגדר [699] עד כאן העולם יתקיים – מזעקת מושל בכסילים, זה פרעה שהיה גוזר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו ולא אשגחו על גזירתו.

(מ"ר)

פסוק יח

טובה חכמה וגו'. טובה חכמה – זו חכמתו של יעקב אבינו, מכלי קרב – של עשו הרשע [700].

(שם)

טובה חכמה וגו'. דבר אחר טובה חכמה – זו חכמתה של סרח בת אשר מכלי קרב – של יואב, שנאמר (שמואל ב כ':ט"ז) ותקרא אשה חכמה אל יואב [701], אמר לה, ואת מי היא, אמרה ליה, אנכי שלומי אמוני ישראל, אני היא שהשלמתי מנינן של ישראל במצרים

[697] כלומר שעושה את דברי עצמו עניים וחלושים, שהרי אינו מקיימם, ובמ"ר רות פרשה א' מהו מסכן מי שהוא בזוי בדבריו, וזה מכוון לענין זה.

[698] הדרשנין אומרים דבריהם בנחת ובקצרה ואין שומעין אותן רק החכמים היושבים סמוך להם, אבל המתורגמנין משמיעין להמון העם בארוכה ובקול רם כקול פקיד ומושל. וצ"ע דלעיל פרשה ז' פסוק ה' כתיב טוב לשמוע גערת חכם ודרשו שם על זה אלו הדרשנין, הרי דהחכמים מדברים ברמה ובגערה, וצ"ל דשאני היכי שבאים במקרה להוכיח את העם בזמן שהשעה צריכה לכך, וכאן איירי בכלל דרשות החכמים בתורה ובמדות ודרך ארץ.

[699] כלומר בהסתר ובחשאי, שהיו יראים מלפרסם גזירה זו שפירשו מביתם, כי הלא אז תהיה גזירתם יותר גדולה מגזירת פרעה, כאשר באמת אמרה כן מרים לאביה עמרם ובשביל זה חזר בו מדעתו, כמשחז"ל עה"פ וילך איש מבית לוי וגו'.

[700] שבעת נפגש בצאתו מלבן מלט עצמו בחכמתו ממנו ומכלי זיינו ומחברתו כמבואר בתורה בפ' וישלח שגם לא רצה להתלוות עמו בדרך ללכת ביחד, ע"פ אמתלאות שונות.

[701] בעת שירצה להחריב את עיר אבל במקרה שבע בן בכרי.

[702] לא נתבאר מה זכות הוא שהשלימה מנין השבעים נפש, והלא כל השבעים נפש כל אחד לבדו השלים זה המנין. ואולי י"ל דכונה בזה בפשיטות לכבד את ערכה מפני זקנותה המופלגה, שהרי היא עדיין מאותו הדור של שבעים נפש במצרים והביעה זה בלשון מליצי, ועיין בילקוט ש"ב כ', וצ"ע.

[702] ואתה מבקש להמית עיר ואם בישראל, מיד ויען יואב ויאמר חלילה וגו'.

(שם)

טובה חכמה וגו'. דבר אחר טובה חכמה – זו חכמתו של חזקיהו מלך יהודה מכלי קרב – של סנחריב, שהיה מכין את העם לתפלה ולדורן ולמלחמה. וחוטא אחר יאבד טובה הרבה זה סנחריב – דכתיב (ד"ה ב' ל"ב) וישב בבושת פנים [703].

(שם)

וחוטא אחד וגו'. ת"ר, לעולם יראה אדם עצמו כאלו חציו חייב וחציו זכאי, לפיכך, עשה מצוה אחת – אשריו שהכריע עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת – אוי לו שהכריע עצמו לכף חובה, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה – בשביל חטא אחד יחידי שחטא אבד ממנו טובות הרבה [704].

(קדושין מ' ב')

וחוטא אחד וגו'. רבי אליעזר ב"ר שמעון אומר, לעולם יראה אדם עצמו כאלו כל העולם מחצה צדיקים ומחצה רשעים וכאלו הוא חציו חייב וחציו זכאי, לפי שהעולם נדון אחר רובו, לפיכך, עשה מצוה אחת – אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות, עבר עבירה אחת – אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, בשביל חטא יחידי שעשה זה אבד ממנו ומכל העולם טובה הרבה [705].

(שם שם)

וחוטא אחד וגו'. וחוטא אחד יאבד טובה הרבה – זה עשו הרשע שאבד כל הטובות ומתנות של עוה"ב [706].

(מ"ר)

וחוטא אחד וגו'. וחוטא אחד יאבד טובה הרבה – זה שבע בן בכרי [707].

(שם)

---

[703] יתכן דסמיך על ענין כל הפסוק וישלח ה' נולאך ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור וישב בבושת פנים לארצו, ועוד מבואר שם כי כל זאת באתהו על שחרף וגדף כלפי מעלה, וזהו שאמר וחוטא אחד זה סנחריב, יאבד טובה הרבה – הרבה גבורים שרים ונגידים, כמבואר.

[704] כפי הנראה דריש וחוטא אחד כמו וחטא אחד, ואולי סמיך לדרוש כן משום דיש זרות במלה זו, נקוד סג"ל במקום צי"ה, וע"ע בדרשה הבאה.

[705] י"ל דלא ניחא ליה כדרשת ת"ק בדרשה הקודמת, לדרוש על חטא אחד לבד, משום דלפי אותה דרשה צריך לפרש וחוטא אחד כמו וחטא אחד כמש"ל, וא"כ הו"ל לכתוב וחטא בלא וא"ו, משא"כ לדרשה דידיה יתפרש ג"כ על האדם החוטא ומלת חוטא תהיה כמו מלה מורכבת ממלת חטא (מטעם שהוא מנוקד בסג"ל) וממלת חוטא (מטעם שהוא נכתב בוא"ו), והנה השלמנו דרשה זו יותר מאשר היא בנוסחת הגמרא ע"פ פירש"י.

[706] במכירת הבכורה ובזויו אותה.

[707] ענינו ידוע ומבואר בש"ב כ' שהניא את לב העם מאחרי דוד ומלכותו.

פרק י

פסוק א

זבובי מות וגו'. אמר רב, יצר הרע דומה לזבוב, שנאמר זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח [708].

(ברכות ס"א א')

זבובי מות וגו'. דרש בן עזאי, זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח [וסמיך ליה וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, לומר לך] אלו זבוב אחד שמת שמא אינו מבאיש ומביע שמן רוקח, וזה על ידי חטא אחד שחטא איבד כל זכיות שבידו [709].

(ירושלמי קדושין פ"א ה"ט)

זבובי מות וגו'. דבר אחר זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח – בעדת קרח מדבר, אתמול מבאישין כנגד משה ואומרים לא משה נביא אמת ולא אהרן כהן גדול, והיום מביעין דברים לפני משה ואומרים משה נביא אמת ואהרן כה"ג ותורה מן השמים [710].

(מ"ר)

זבובי מות וגו'. דבר אחר זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח – בדואג ואחיתופל מדבר, אתמול מבאישין דברים כנגד דוד ואומרים פסול משפחה הוא [711] והיום מביעין דברים

[708] ר"ל כמו שהזבוב אף כי מתחלת מציאותו בהשמן אינו עושה רושם גדול בתכונת השמן אך אם מוסיף לשהות בו מבאישו כולו והבאישה מוספת להבאיש עד שנעשה כמעין הנובע [וזהו פי' הלשון יביע], כך היצה"ר בתחלה אינו עושה רושם כ"כ בהאדם, אך מכיון שמוסיף לשהות בו, והיינו שאינו מוצא דחיה מצד האדם, הוא משתקע בו עד שמבאישו, כלומר שמוציאו לתרבות רעה שלמה, וכמ"ש (סוכה נ"ב א') יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ועוד אמרו (שם) יצה"ר בתחלה דומה לחוט ולבסוף דומה כעבותות העגלה, וכן אמרו (שבת קל"ז א') כך דרכו של יצה"ר, היום אומר לו עשה כך ולמחר עשה כך עד שאומר לו לך עבוד עבודת כוכבים. וע"ע מש"כ בענין אגדה זו בתורה תמימה פ' בראשית בפסוק לפתח חטאת רובץ.

[709] מדייק מה דכתיב יבאיש בלשון יחיד לעומת הלשון זבובי ברבים, ולכן דריש דמה דכתיב זבובי הוא רק על שם המין, אבל באמת גם זבוב אחד מבאיש, ולכן כתיב יבאיש. וסמיך זה להפסוק דסוף פרשה הקודמת וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, להורות משל אל ענין כזה, שהרי גם זבוב אחד מבאיש כלי משמן רוקח, א"כ יתכן שע"י חטא אחד יתאבדו כל הזכיות שבידו.

[710] כך מבואר במ"ר פ' עקב שבעת שנבלע קרח ועדתו הודו בנבואת משה ובאמתת תורה מן השמים וכו', וכן מפורש באגדה דב"ב ע"ד א' דמקום בליעתו של קרח וסיעתו ישמע קול דברים כאלה, ומפרש יביע מלשון דבור כמו יום ליום יביע אומר.

[711] רמזו לזה שבא מרות המואביה, אע"פ שבאמת אין ממש בעלילה זו, שאע"פ שהיתה ממואב אך הלכה פסוקה קיי"ל מואבי ולא מואבית [לענין פסול לבא בקהל].

[712] הלשון והיום אולי מכוין לאחר שראו כי ה' עמו ומצליח בכל דרכיו כמש"כ (שמואל א י"ח:י"ד) ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו, אשר מזה למדו חז"ל שכל האומר דוד חטא אינו אלא טועה (שבת נ"ו א'), משום דאי אפשר שיהיה חוטא וה' עמו, וא"כ גם לענין כשרות משפחה אי אפשר שיהיה פסול משפחה וה' עמו וכמ"ש אין השכינה שורה אלא על הודאים. והלשון מביעים דברים י"ל דמכוין למה שאמר אחיתופל בצואתו אל ביתו אל תמרדו במלכות בית דוד, כמבואר בב"ב קמ"ז א'. וי"ל ג"כ הכונה ומתביישין ע"פ הגמרא שבת ל' ע"א כשבנה

ומתביישין [712].

(שם)

זבובי מות וגו'. דבר אחר זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח – בדורו של אליהו מדבר, אתמול מבאישין דברים כנגדו ואומרים (מלכים א י"ח:כ"ו) הבעל עננו, והיום מביעין דברים ואומרים ה' הוא האלהים [713].

(שם)

יקר מחכמה וגו'. יקר מחכמה ומכבוד – זו נבואתו של משה, סכלות מעט – זו גזירתו של משה שאמר ואם בריאה יברא ה' [714].

(מ"ר)

יקר מחכמה וגו'. דבר אחר יקר מחכמה מכבוד – זו נבואתו של דוד, סכלות מעט – שאמר (תהילים נ"ה:כ"ד) ואתה אלהים תורידם לבאר שחת [715].

(שם)

יקר מחכמה וגו'. דבר אחר יקר מחכמה מכבוד – מחכמה זו תורה, מכבוד – זו נבואתו של אליהו, סכלות מעט – דכתיב (מלכים א י"ח:מ') ויורידם אליהו אל נחל קישון וישחטם שם [716].

(שם)

פסוק ב

לב חכם לימינו. ובאברהם הוא אומר (פ' לך) אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה [והא כתיב לב חכם לימינו], אמר ר' חנינא בר יצחק ואשמאלה אין כתיב

שלמה את בית המקדש וכו' עד באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדרה. ועוד י"ל ע"פ הגמרא סנהדרין צ"ג ע"ב ובמד"ר פ' י"ג עה"פ ויען אחד מהנערים וגו' יודע נגן שיודע לשאול, גבור שיודע להשיב, איש מלחמה שיודע לישא וליתן במלחמתה של תורה, וה' עמו שהלכה כמותו בכ"מ, והנה איתא בשבת נ"ה ע"ב ובסנהדרין פ"ב ע"א על הפסוק יכרת וגו' ער ועונה אם ת"ח הוא לא יהיה לו ער בחכמים ולפ"ז ראי' מוכרחת שדוד לא חטא בבת שבע דאל"ה לא היה לו ער ועונה בתורה ומהפסוק דש"א ט"ז י"ח מוכח דהיה לו ער ועונה בחכמים ובתלמידים – וגם ידוע דדוד היה גליא מסכתא מכ"ז מוכח דלא פסול משפחה הוא וגם בבת שבע לא חטא, לפיכך מתביישין.

[713] הלשון והיום כנראה מרומז לעת שירד אש מן השמים ותאכל את העולה וכו', כפי בקשת אליהו.

[714] יתכן לפרש הכונה דכיון דע"פ בקשה זו הוכרח כביכול הקב"ה לקיים בקשת משה להאביד אנשים הרבה, והקב"ה בכלל מצטער ע"ז כי לא יחפוץ במות הרשע וגו', וכן אמר בטביעת מצרים מעשה ידי טובעים בים וכו', לכן קורא לענין זה סכלות מעט, יען כי כל תכלית בקשה זו היתה כדי לברר האמת הו"ל להמציא ולבקש ברור אחר בלא עונש מיתה, ויתפרש הלשון יקר מענין כבדות וקשיות וכמו יקר בעיני ה' המותה לחסידיו, ור"ל אע"פ שענין החכמה והכבוד שמשפיע הקב"ה על בני אדם הוא דבר גדול ונכבד מאוד, אפ"ה יש בהם מעט כבדות ומרירות, והוא מה שהנביאים מבקשים לפעמים מהקב"ה דבר שהוא נגד רצונו, ומביא בזה למשל ממשה ומדוד ומאליהו, בדרשות הבאות, יעו"ש.

[715] עיין מש"כ באות הקודם וצרף לכאן.

[716] עיין משכ"ל אות ז' וצרף לכאן.

כאן אלא ואשמאילה – ואשמאילה לך, כל עיקר אני להיימין [717].

(שם)

לב חכם לימינו וגו'. לב חכם לימינו זה יעקב שנאמר (פ' ויצא) ויקם יעקב וישא את בניו ואת נשיו, ולב כסיל לשמאלו – זה עשו הרשע, שנאמר (ס"פ וישלח) ויקח עשו את נשיו ואת בניו [718].

(שם)

לב חכם לימינו וגו'. ת"ר, שתי כליות יש באדם, אחת יועצתו לטובה ואחת לרעה, ומסתברא דטובה לימינו ורעה לשמאלו, דכתיב לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו [719].

(ברכות ס"א א')

לב חכם לימינו. אלו הם הצדיקים שהם נותנין לבם לתורה שנאמר מימינו אש דת למו ולב כסיל לשמאלו אלו הן הרשעים שהם נותנין לבם להעשיר שנאמר בשמאלה עושר וכבוד [720] [במדב"ר סוף פ' כ"ב].

[717] מפורש יותר במ"ר פ' לך פרשה מ"א שאמר אברהם ללוט אם את לשמאלה אנא לדרומה ואם אנא לדרומה את לשמאלה, ומסביר זה ע"פ משל לשני בני אדם שהיה להם שני כורין אחד של חטים ואחד של שעורים, אמר אחד מהם לחבירו אם את לוקח של שעורים אנא של חטים ואם אנא של חטים את של שעורים, כל עיקר אני נוטל של חטים. ומדייק זה משום דלא יתכן שיתן אברהם את הברירה ללוט לבחור לו צד הימין, כי הימין לעולם לאברהם כמש"כ הלוך ונסוע הנגבה, וכן לעתיד כתיב (תהילים ק"י:א') נאום ה' לאדוני שב לימיני ונדרש על אברהם (נדרים ל"ב ב') ודרשו המלה ואשמאילה כפעל יוצא ואשמאילה לך.

[718] מבואר במדרשים דמפני שהיה עשו שטוף בזמה היו לו נשיו עיקר ובניו טפלים, ולכן קרי פניה כזו – שמאלית, ולהיפך – ימנית, וצ"ע בפ' וישלח בפסוק ויקח יעקב את שתי נשיו ואת אחד עשר ילדיו ובפ' שמות בפסוק ויקח משה את אשתו ואת בניו, הרי כתיב בהיפך ממ"ש כאן, וי"ל משום דהתם ביעקב היתה סבה נאמנה לזה, משום דכשעבר את מעבר יבק הניח מאחריו במחנה את כל עבדיו וכל המחנה, והוא העביר לאט לאט את בני ביתו, והנה לפי"ז היה מוכרח להעביר מקודם את נשיו כדי שלא תשארנה לבדן עם העבדים ועם חיל המחנה, וראיה נאמנה לזה, שהרי אפי' שפחותיו העביר קודם לבניו, וזה ג"כ בחשבון ודעת לתכלית נרצה לקדושה, ובמשה שם כתיב ויקח את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור, ובפסחים ג' א' אמרו דרכיבה באשה מגונה, וא"כ גם הלשון רכיבה באשה ג"כ אינו לשון נקיה, ולכן סידר הכתוב את אשתו ואת בניו וירכיבם כדי שתהא המלה וירכיבם סמוכה לשם בניו, ודו"ק.

[719] ר"ל יועצות את הלב, והלב מבין למי לשמוע כמש"כ (ישעיהו ו':י') ולבבו יבין, ועיקר הסמך דהכליות יועצות נרמז בפסוק (תהילים ט"ז:ז') אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי.

[720] הכונה י"ל ע"פ גמ' ב"ב כ"ה ע"ב אר"י הרוצה להחכים ידרים ושיעשיר יצפין. והמליצה בזה שמי שרוצה להיות חכם בחכמת התורה ילך דרך דרומה הוא דרך השמש אשר שם היא הולכת תמיד בין בקיץ בין בחורף כנודע, כלומר שילך דרך אורה שהוא בדרום שהוא בימין, והרוצה להעשיר ילך דרך חשכה אשר היא בצפון שהוא בשמאל כי שם לא נראה השמש לא בקיץ ולא בחורף, והרוצה להעשיר הוא כמו הרוצה לאבד מעותיו (ב"מ פ"ב) כלומר שנותן עצה שלא לאבד אף כאן הוא בזמן עצה שלא יהיה אץ להעשיר וע' באלשיך פ' לך עה"פ הלוך ונסוע הנגבה.

פסוק ג

ואמר לכל סכל הוא. הטפש סבר דכל עמא טפשין הן, והיא לא ידע דהיא טפשא וכל עמא חכימין [721].

(מ"ר)

פסוק ד

אם רוח המושל וגו'. מהו אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, אם באה לך ממשלה אל תנח מדת ענותנותך, ללמדך שכל המניח ענותנותו גורם מיתה לעצמו וחוטא לדורו, וכן אתה למד מזכריה דכתיב ביה (ד"ה ב' כ"ד) ורוח אלהים לבשה את זכריה ויעמד מעל לעם, וכי מעל ראשי העם היה הולך, אלא שראה עצמו גדול מכל העם, חתן המלך וכהן גדול ונביא ודיין [722] התחיל מדבר גדולות (שם) למה אתם עוברים את מצות ה' ולא תצליחו וגו' [723], מיד ויקשרו עליו וירגמו אותו אבן במצות המלך.

(שם)

אם רוח המושל וגו'. דבר אחר אם רוח המושל תעלה עליך מקומך אל תנח, בנח, ביהושע, בדוד ובמרדכי הכתוב מדבר, נח נכנס אל התיבה ברשות ויצא ברשות [724], יהושע עבר עם ישראל את הירדן ברשות ועלה ממנו ברשות, בדוד עד שלא מלך כתיב (שמואל א י"ז:י"ד) ודוד הוא הקטן, וכשמלך כתיב (ד"ה א' כ"ח) ויקם דוד המלך על רגליו וגו' [725]. במרדכי עד שלא באת לו גדולה כתיב ומרדכי יושב בשער המלך, וכשבאת

[721] דריש ואמר לכל – שאומר על הכל שסכלים הם ושוב דורש שסכל היא לבדו.

[722] מה שאמר חתן המלך צ"ל הכינה בן חתן המלך, לפי שאביו יהוידע היה חתן המלך יהורם, וכן מה שאמר כה"ג הכוהנה בן יהוידע הכה"ג, ומה שאמר ודיין, לא נתבאר זה, ואולי יתבאר ע"פ מ"ש בתענית ט"ז א', הר המוריה – הר שיצאה ממנו הוראה לישראל, ופירש"י כדכתיב כי מציון תצא תורה יורו משפטיך ליעקב, ולשכת הגזית שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל, עכ"ל, הרי מבואר דהנביאים בכלל מכונים בשם מורי הוראה.

[723] קצת צ"ע, מה גדולה יש בלשון זה אחרי שכן הוא האמת, וי"ל ע"פ מ"ש בסנהדרין י"א א' רבי היה יושב ודורש והריח ריח שום, אמר, מי שאכל שום יצא, עמד ר' חייא ויצא, עמדו כולם ויצאו, ומהיכי גמר ליה ר' חייא – ממשה וכו', יעו"ש, הרי דמדרך הכבוד במקרים כאלה לכלול גם עצמו בכלל ישראל אף כי בדבר שרק הם חייבים, וכאן מבואר הלשון שאמר מה אתם עוברים שרק הם עוברים ולא הוא ואין זה מדרך כבוד הצבור, וע"ע לפנינו בתו"ת פרשה בשלח בפסוק עד אנה מאנתם.

[724] הרבותא בזה אע"פ שלא היה עוד כל סבה שישאר בתיבה שהרי כבר חלף המבול, ובכ"ז המתין עד שאמר לו הקב"ה צא מן התיבה.

[725] לא נתבאר כלל טעם הראיה לענין הנרצה להביא ראיה דהיינו לענותנותו של דוד, דא שם באותה פרשה רמז לזה, וקרוב לומר כי ט"ס הוא, וצ"ל שנאמר ויבא המלך דוד, והוא בד"ה א' י"ז, דהמשך אותו הפסוק כך הוא, ויבא המלך דוד ויאמר מי אני ומי ביתי כי הביאותני עד הלום ותקטן זאת בעיניך וראיתני בתור האדם המעלה וכו', וזה מורה על ענותנותו של דוד גם בעת מלכותו. ואם נאבה לקיים הגירסא שלפנינו צ"ל דהכוונה משום דכתיב בפסוק זה שאמר שמעוני אחי, ולשון כזה לגבי מלך ענוה היא, וגם מה שעמד על רגליו.

[726] ודרשינן ששב לשקו ולתעניתו. ויש להעיר שלא חשב בין אלה שחשב כאן גם את יוסף, לפי המבואר במ"ר ר"פ שמות עה"פ ויוסף היה במצרים, ללמדך שאע"פ שזכה יוסף למלכות בכ"ז לא נתגאה על אחיו, וכשם שהיה

לו כתיב וישב מרדכי אל שער המלך [726].

(מ"ר)

פסוק ה

כשגגה וגו'. כשגגה שיוצא מלפני השליט – זה יעקב אבינו שאמר ללבן עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה, וכן הוי, דמתה רחל [727], דבר אחר – זה עלי הכהן שאמר לשמואל, כשם שאין בני יורשין מקומי כך אין בניך יורשין מקומך, וכך הוי ליה [728] [שם],

פסוק ו

נתן הסכל וגו'. ניתן הסכל במרומים רבים – אלו הכשרים, דכתיב (ירמיהו ל"ט:ג') ויבאו כל שרי מלך בבל וישבו בשער התוך – מקום שמחתכין בו את ההלכות [729], ועשירים בשפל ישבו – אלו סנהדרין, שנאמר (איכה ב':י') ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון [730].

(שם)

פסוק ז

ראיתי עבדים וגו'. ראיתי עבדים על סוסים אלו ישמעאלים, ושרים הולכים בעבדים – זה יוסף [731].

(שם)

ראיתי עבדים וגו'. דבר אחר ראיתי עבדים על סוסים – זה אחאב, ושרים הולכים כעבדים על הארץ – זה אליהו, שנאמר בו (מלכים א י"ח:מ"ו) וישנס מתניו וירץ לפני אחאב וגו'.

(שם)

קטן בעיניו מתחלה כשהיה עבד כך היה קטן בעיניו אחר שמלך, ע"כ. וי"ל דלא פסיקא ליה לחשוב את יוסף משום דכנגד אגדה זו מצינו אגדה להיפך, והיא בברכות נ"ה א' מפני מה מת יוסף קודם לאחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות, יעו"ש. ואמנם כי בתו"ת ס"פ ויחי ור"פ שמות כתבנו ליישב ולהתאים שתי האגדות האלה, אעפ"כ אין מוכרח עוד להמ"ר לכוללו יחד בין הני דחשיב לודאי מוחלט.

[727] שלא בזמנה ושלא במקומה אלא בדרך, וזה מפני שהטמינה את העבודת כוכבים של לבן תחת הכר כמבואר בתורה (פ' ויצא), ושלטה בה קללת יעקב.

[728] מפני שבניו לא הלכו בדרך טובים כמבואר בס' שמואל א'. וסמיך דרש זה על הלשון שאמר עלי לשמואל כה יעשה לך אלהים (ש"א ג' י"ז) שכיון לענין זה שמפרש כאן, כמבואר שם ברש"י.

[729] היינו בלשכת הגזית מקום שסנהדרין יושבין ומשם יוצאת הוראה לכל ישראל, ודריש כן משום דלא נמצא בכל המקרא שער הנקרא כן בירושלים, לכן דרשו ע"ש מקום המשפט, כמו ועלתה יבמתו השערה, והתוך דרש במקום חתוך, בחלוף אות ה' לח' מפני שהן ממוצא אחד שדרכן להתחלף. וכן מצינו דרשה בחלוף כזה במגילה ט"ו א' ותאמר אסתר להתך, התך זה דניאל ולמה נקרא שמו התך מפני שכל דברי מלכות נחתכין על פיו, ובירושלמי שבת פ"ז ה"ב איתא מפורש לא מתמנעין רבנן לדרוש בין ה' לח'. ויתכן דסמיך לדרוש הלשון במרומים רבים על ביהמ"ק מפני שכידוע היה במקום גבוה שבירושלים וירושלים גבוה מכל הארצות וא"כ יכונה מרומים רבים כמו גבוה מעל גבוה.

[730] בשעת החרבן איירי.

[731] בעת שנמכר לישמעאלים.

פסוק ח

חפר גומץ וגו'. חופר גומץ בו יפול, זה פרעה שאמר כל הבן הילד היאורה תשליכוהו, בו יפול – שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף.

(מ"ר)

חפר גומץ וגו'. דבר אחר חופר גומץ בו יפול, זה המן שאמר להשמיד להרג ולאבד, וכתיב ישוב מחשבתו הרעה על ראשו.

(שם)

ופרץ גדר וגו'. מכאן לעובר על דברי חכמים שחייב מיתה [732].

(ע"ז כ"ז ב')

ופרץ גדר וגו'. ופורץ גדר ישכנו נחש, זו דינה, כשהיו אביה ואחיה יושבין בבית המדרש יצאה היא לראות בבנות הארץ וגרמה לעצמה שבא אליה שכם בן חמור החוי שנקרא נחש ונשך אותה [733].

(מ"ר)

פסוק ט

מסיע אבנים וגו'. אמר רבא, מאי דכתיב מסיע אבנים יעצב בהם, בוקע עצים יסכן בם, מסיע אבנים אלו בעלי משנה [735], בוקע עצים יסכן בם אלו בעלי גמרא [734].

(ב"ב קמ"ה ב')

מסיע אבנים וגו'. מסיע אבנים יעצב בהם, מי שמסיע עצמו מתלמודו לסוף הוא מצטער, שמבקש דבר ואינו מוצא [736], ובוקע עצים יסכן בם – כל מאן דעמל בו לסוף נהנה בו,

---

[732] ר"ל על דברי חכמים שהוסיפו סייגים וגדרים על דברי תורה כדי שיתקיימו דברי תורה כמבואר ביבמות כ"א א' ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי, וא"כ הוי העובר על סייג חכמים כפורץ בגוף התורה.

[733] דרש החוי מלשון חויא [תרגום נחש], וכן דרשו בשבת פ"ה א' למה נקרא שמן חוי לפי שטועמין את הארץ כחויא [מפני שהנחש כל מאכלו עפר לכן בקי בטעמה]. ומה שאמרו שהיו אחיה יושבין בביהמ"ד צ"ע דהא באותה פרשה כתיב שבאו מן השדה, וצ"ל דלא על אותו יום ממש מכוין אלא בכלל היה ענינם להיות מיושבי ביהמ"ד, והוא כמ"ש ביומא כ"ח ב' יעקב אבינו זקן ויושב בישיבה היה [ועי' מש"כ בבאור ענין זה בתו"ת פ' חיי בפסוק ואברהם זקן], ובא בזה להורות דלוא היתה נוהגת גם דינה בערך מנהג כזה ולהיות יושב אהל כמ"ש כל כבודה בת מלך פנימה, וכמו שדרשו חז"ל על זה, לא קרה לה מה שקרה. ובפרקי דר"א ריש פ' ל"ח מבואר להיפך שדינה היתה יושבת אהלים אך שכם שללה ע"י תרמית ומרמה.

[734] מפרש יסכן מענין חמימות [סוכנת] שלמוד הגמרא מחמם ומעורר את הלב והרעיון, וקורא לתלמוד עצים מלשון עצה ותושיה.

[735] ששונה משניות כל היום והוא מתעצב שמתקשה בפירושם בלא למוד הגמרא, ויתכן דקורא למשנה אבנים משום דדבריה הם אבני הפנה שעליהם נוסד התלמוד.

[736] ר"ל שמסיע עצמו ומסיח עצמו מדברי תורה, לסוף יעצב בהם, כי ידרוש לאיזה דבר הלכה ולא ימצאהו שכבר שכחו, ומצינו כ"פ לחז"ל שדרשו שם אבנים לד"ת ולת"ח, כמו בתענית ד' א' עה"פ ארץ אשר אבניה ברזל דרשו כל ת"ח שאינו קשה כברזל וכו', ובמ"ר פ' ויצא והאבן גדולה, זה ב"ד הגדול וכו', ובמ"ר איכה דרשו כן עה"פ תשתפכנה אבני קודש, ובזוהר [תקונים ס"א ב'] ודברתם אל הסלע אלו בני נשא דמשתדלין באורייתא, ושם קמ"ג

כמש"נ ותהי לו סוכנת (מ"א א') [737].

(מ"ר)

מסיע אבנים וגו'. דבר אחר מסיע אבנים יעצב בהם – מסיע אבנים ממקום למקום יעצב בהם [738], ובוקע עצים יסכן בם, א"ר מיאשה, בשכר שתי בקיעות עצים שבקע אברהם אבינו להר המוריה זכה שיקרע הים לבניו י"ב קרעים [739].

(שם)

פסוק י

אם קהה הברזל וגו'. א"ר אמי, מאי דכתיב אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וגו', אם ראית רקיע שקיהה כברזל מלהוריד טל ומטר, בשביל מעשה הדור שהם מקולקלין, שנאמר והוא לא פנים קלקל [ואין הקב"ה מסביר פנים בשביל קלקול מעשים], מה תקנתן – יתגברו ברחמים שנאמר וחילים יגבר, ויתרון הכשיר חכמה – כש"כ אם הוכשרו מעשיהן מעיקרא [740].

(תענית ז' ב')

אם קהה הברזל וגו'. אמר רבא, מאי דכתיב אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וגו', אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו בברזל – בשביל רבו שאיני מסביר לו פנים שנאמר והוא לא פנים קלקל [741], מאי תקנתיה – ירבה עליו רעים לפייסו, שנאמר וחילים יגבר,

---

ב' אבן מאסו הבונים אינון מארי מתניתין, וקרוב לומר שכינו את התורה בשם אבן ע"ש הכתוב לחות אבן, ואת הת"ח ע"פ הדרשה בסנהדרין ל"ד א' עה"פ בירמיה כ"ג וכפטיש יפוצץ סלע למה נמשלו דברי תורה לפטיש, מה פטיש מתחלק לכמה ניצוצות אף ד"ת כן, ופרשו התוס' דצ"ל מה פטיש מחלק, יען כי האבן הוא מתחלק, הרי דשם סלע ואבן מוסב בכנוי לבעל תלמוד. ומה שראו כאן לדרוש כן, עיין מש"כ באות הסמוך.

[737] ר"ל כל מי שעמל בד"ת כמו הבוקע עצים שמתעמל. וכלל הדרשה י"ל משום דהמסיע מתלמודו הוא מפני כי הוא בעיניו כאבנים גדולות אשר אין לשאתם, ואולם העמל בו הוא בעיניו כעצים אשר יבקעום וישאום ונהנה מהם אחר הבקיעה, כמ"כ נהנה מנעימת התורה אחר העמל כנודע להעמלים בתורה לשמה.

[738] יתכן דרומז למ"ש בב"ק נ' ב' מעשה באדם אחד שהיה מסקל אבנים מרשותו לרה"ר ומצאו חסיד אחד אמר ליה, ריקה, למה אתה מסקל מרשות שאינו שלך לרשות שלך לגלג עליו אותו האיש [על שקרא לרשותו – רשות שאינו שלו, ולרה"ר – רשות שלו], לימים נצרך אותו האיש למכור שדהו והיה מהלך באותו רה"ר ונכשל באותן אבנים, אמר, יפה אמר לי אותו חסיד מפני מה אתה מסקל מרשות שאינו שלך לרשות שלך [דברה"ר לעולם יש לו חלק] ע"כ, וזוהי הכונה מסיע אבנים ממקום למקום יעצב בהם לבסוף.

[739] תפס הלשון שתי בקיעות משום דכתיב עצי, ומעוט רבים שנים, ובמ"ר פ' וירא פ' נ"ה דריש גז"ש נאמר כאן ויבקע עצי עולה ונאמר להלן ויבקעו המים, ללמד שהיה בקיעת הים כנגד בקיעת עצי העולה, כלומר בזכות זה.

[740] הלשון שהוספנו במוסגר והוא לא פנים וגו' הוא ממ"ר, ומהרש"א כאן תמה מאי שייך הלשון והוא לא פנים לדרשה זו, והנה הבאור מפורש במ"ר כאן וכן מפורש במ"ר פ' במדבר פרשה ג' אם כי בסגנון אחר, אם ראית שקהו השמים כברזל מלהוריד מטר הוי יודע שבעבור עונש התורה הוא שלא קיימו שנאמר והוא לא פנים קלקל – על שלא קיימו התורה שנתנה להם פנים בפנים כמש"נ פנים בפנים דבר ה' עמכם, וקלקלו מעשיהם וכו'.

[741] כבדרשה הקודמת שבשביל שאינו מסביר לו פנים לכן יש כאן קלקול מעשים וענין.

[742] ר"ל באופן כזה כש"כ הוא שימצא יתרון חכמה, וע"ע בדרשה הבאה בקצת שנוי לשון וענין.

ויתרון הכשיר חכמה – כש"כ אם משנתו סדורה לו מעיקרא [742].

(שם ח' א')

אם קהה הברזל וגו'. אמר ריש לקיש, מאי דכתיב אם קהה הברזל והוא לא פנים קלקל וגו', אם ראית תלמיד שלמודו קשה עליו כברזל – בשביל משנתו שאינה סדורה עליו, שנאמר והוא לא פנים קלקל [743] מאי תקנתיה, ירבה בישיבה, שנאמר וחילים יגבר, ויתרון הכשיר חכמה – כש"כ אם משנתו סדורה לו מעיקרא.

(שם שם)

אם קהה הברזל וגו'. אם נתקהה הרב על התלמיד כברזל, והוא לא פנים – שאין הרב מסביר פנים לתלמיד, קלקל – קלקול מעשים יש בתלמיד, וחילים יגבר – מה יעשה, יביא עשרה בני אדם והם מפייסין את הרב [744], ויתרון הכשיר חכמה – סוף שהוא מותר הכשיר חכמה [745].

(מ"ר)

אם קהה הברזל וגו'. דבר אחר אם קהה הברזל – אם נתקהה התלמיד על הרב, שנאמר (משלי כ"ז:י"ז) ברזל ברזל יחד [746], ואין הרב מסביר לתלמיד, קלקל – קלקול מעשים יש בתלמיד, וחילים יגבר – ילך ויביא עשרה בני אדם ויפייסו את רבו, ויתרון הכשיר חכמה – סוף הוא מותר לו כעסו ויכשיר לו את תלמודו [747].

(מ"ר)

אם קהה הברזל וגו'. דבר אחר אם קהה הברזל, אם נקהה תלמודך עליך כברזל, והוא לא פנים – אינו בא לידך להסבירו בפניך [748] קלקל וחילים יגבר, קלקל עליך בחילך וחילים

[743] נראה דמפרש כאן והוא לא פנים מלשון דבר על אפניו שהוא מענין סדר ומשטר, ור"ל בשביל שאינו מסדר משנתו דבר דבר על אפניו לכן יש קלקול במשנתו.

[744] יתכן דחשיב ענין פיוס כזה לדבר שבקדושה בשביל כבוד התורה ולכן מצריך לזה עשרה בני אדם, או דהטעם משום פרסומי מילתא ולכן צריך עשרה כמ"ש בכתובות ז' ב' פוק ואייתי לי בי עשרה ואימא לכו וכו', [ר"ל לפרסם איזה דין], ומהאי טעמא צריך עשרה בבקשת מחילה מן המת כמבואר באו"ח סי' תר"ו, ועיין מש"כ בתו"ת פ' אמור בפסוק ונקדשתי בתוך בני ישראל.

[745] ר"ל סוף שהרב יותר לו טרחה וזמן ללמד עמו הרבה חכמה.

[746] מביא ראיה שהתלמיד נקרא ברזל שנאמר ברזל בברזל יחד, ודרשוהו חז"ל בתענית ז' א' על התלמיד שמחדד את רבו כברזל המחדד ברזל חבירו.

[747] כמשכ"ל אות ל"ז. ויש לפרש כלל כונת הדרשה דאיירי שהתלמיד מיגע את הרב בקושיות וספיקות וחקירות, ואין ביד הרב להסביר אותם לו, ועי"ז נכלם הרב ומצטער, יש בזה קלקול מעשים מצד התלמיד, ועון הוא לו, וצריך לפייס את הרב.

[748] ר"ל שאין התלמיד שלמד נוח לו להבינו, וע"ד צחות הלשון אומר שאינו בא [התלמוד] לידך, ע"ד הלשון ותלמודו בידו.

יגבר [749].

(שם)

אם קהה הברזל וגו'. א"ר ברכיה, אם נקהתה אומה שהיה כחה קשה כברזל, דכתיב (פ' עקב) ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים [750], והוא לא פנים – ואין הקב"ה מסביר פנים לדור, קלקל – קלקול מעשים רעים יש בדור, מה יעשו – וחילים יגבר – יגזרו תענית והקב"ה יותר להם לעולם.

(שם)

פסוק יא

אם ישך הנחש וגו'. א"ר אמי, מאי דכתיב אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון, אם ראית דור שהשמים משתכין כנחושת [751] מלהוריד טל ומטר – בשביל לוחשי לחישות שאין בדור [752], מאי תקנתן ילכו אצל מי שיודע ללחוש, דכתיב (איוב ל"ו:ל"ג) יגיד עליו רעו [753], ואין יתרון לבעל הלשון, ומי שאפשר לו ללחוש ואינו לוחש מה הנאה יש לו [754].

(תענית ח' א')

אם ישך הנחש וגו'. אמר ר' שמואל בר נחמני, אומרים לנחש, ארי טורף ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה יש לך, אמר להם, אם ישך הנחש בלא לחש, אלמלא נאמר לי מן השמים נשוך – לא הייתי נושך [755], ומפני מה אתה נושך אבר אחד וכל האברים מרגישים [756], אמר להם, ולי אתם שואלים, אמרו לבעל הלשון שהוא אומר כאן והורג

[749] נראה דר"ל קלקל [העבר] קהותו ע"י שתגביר חיילים לחזור עליו כמה פעמים. ואולי יש לפרש קלקל עלך בחילך וכו', כמי שהקלקול הוא עליך בחילך, ביגיעתך, כלומר, סבת הדבר היא שלא יגעת הרבה בהבנת הענין, ולכן הגבר חילים – הוסיפה עוז ואומץ בלמודך.

[750] זה הלשון הוא תואר למצרים, וא"כ אינו מבואר איך יכנה את ישראל בשם ברזל, וצ"ל דמפרש מכור הברזל – מכור המצרף את הברזל, והיינו שהמצרים צרפו את ישראל [ע"י שעינו אותם ועבדום], הרי דבאמת מוסב שם ברזל על ישראל.

[751] פי' משתכין – מעלין חלודה, וכמו בב"מ כ"ו א' דשתיך טפי, והוא כמו הסיג היוצא מתוך מתכת בלתי נקיה אשר לא ישמשו בו.

[752] ר"ל בשביל שאין מי שיתפלל כהוגן, ומכנה זה לוחשי לחישות ע"ש התפלה שנאמרה בלחש, וכמש"כ בחנה (שמואל א א':י"ג) וקולה לא ישמע.

[753] פסוק זה בענין ירידת גשמים כתיב, ור"ל יתפלל עליו חבירו.

[754] נראה דר"ל מה הנאה לו בזה היתרון שיש לו אחרי כי אינו משתמש בו ואינו מוציאו אל הפועל.

[755] עיין מש"כ בדרשה הבאה אות מ"ט.

[756] צריך באור הלא גם בנשיכת כל החיות אבר אחד מרגישים כאב כל האברים והגוף כולו, וכמש"כ בפ' וישלח ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים, כלומר כל גופם, ולמה דוקא דקדק בנחש כן, וצ"ל הכונה דבנשיכת כל החיות מרגיש כל הגוף רק כאב לבד, אבל הסכנה איננה רק באבר הנשוך, אבל בנשיכת נחש יורד ומתבקע ארס הנחש בכל האברים וכולם בסכנה כמו האבר הנשוך, וכפי הנראה מפני טעם זה אמרו בכתובות ל' ב' דנשיכת נחש באה בזה"ז לזה שנתחייב שריפה, משום דהארס הולכת מאבר לאבר ושורף כל הגוף.

ברומי, אומר ברומי והורג בסוריא [757].

(ירושלמי פאה פ"א ה"א)

אם ישך הנחש וגו'. א"ר אבא בר כהנא, מאי דכתיב אם ישך הנחש בלא לחש – לעולם אין הנחש נושך אלא א"כ נלחש לו מלמעלה, ואין הארי טורף אלא א"כ נלחש לו מלמעלה, ואין המלכות מתגרה בבני אדם אלא א"כ נלחש לה מלמעלה [758].

(מ"ר)

פסוק יב

דברי פי חכם חן. זה כורש מלך פרס שאמר (עזרא א':ג') מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל [759], ושפתות כסיל תבלענו – שבילע דבריו וחזר בם, תחלת דברי פיהו סכלות שאמר הוא האלהים אשר בירושלים [760], ואחרית פיהו הוללות רעה – שחזר ובטל גזירותיו ואמר מאן דעבר פרת עבר ומאן דלא עבר לא יעבור [761].

(שם)

פסוק יג

תחלת דברי פיהו וגו'. דבר אחר תחלת דברי פיהו סכלות – זה אחשורוש שנאמר (עזרא ד':ו') ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים [762] ואחרית פיהו הוללות רעה – שעלה ובטל מלאכת בית המקדש [763].

(שם)

---

[757] כי לפעמים תתגלגל המלשינות עד מקום זר ורחוק. וכונת תשובתו יש לפרש, כי הנחש אע"פ שדרכו בכך, בכ"ז אם מלמדים ומזהירים אותו על זה אינו נושך, וזה בעל הלשה"ר הוא מוזהר ועומד מדין התורה ואעפ"כ אינו עוזב דרכו, וא"כ קחו יותר דברים עמו, וכ"מ במפרשים.

[758] הוא ע"ד מ"ש (חולין ז' ב') אין אדם נוקף אצבעו מלמעה עד שמכריזין עליו מלמעלה. יתכן דזו היא כונת הגמ' בכתובות ל' ב' מי שנתחייב שריפה בזה"ז או נופל בדליקה או נחש מכישו [משוה דארס נחש נבלע בכל האברים כמו שריפה כמש"כ לעיל אות מ"ז] וזה הוא מפני שמרמזין לו מלמעלה.

[759] שנתן רשות לכל הרוצים לעלות מבבל לירושלים שיעלם.

[760] והסכלות בזה שהגביל וצמצם אלהותו של הקב"ה בירושלים, בעוד שמלא כל העולם כבודו.

[761] נהר פרת עובר באמצע עיר בבל, ובעת שיצאו ישראל מבבל לא"י גזר אומר, דמאן דעבר פרת ההוא יצא מבבל ומאן דלא עבר לא יעבור עוד, ועיין לפנינו בבאור לשה"ש בפסוק קמתי אני לפתוח לדודי (ה' ה').

[762] להלשינם ולקנתרם שלא יבנו בהמ"ק, ואע"פ דלא הוא כתב זה רק אחרים, אך מדכתבו לו ולא להמלכים הקודמים לו מוכח שהוא ראוי לקבלת שטנה זו, וע"ד שאמרו לא לחנם הלך זרזיר וגו', ולכן נתלה הקלקלה בו.

[763] שם מבואר דארתחשסתא בטל, אך ס"ל דארתחשסתא הוא אחשורוש כמבואר במ"ר אסתר ריש פרשה א'.

[764] ר"ל שאינו הולך קדימה בלמודו, והוא ע"ד הלשון ותעמוד מלדת, או מלשון הכתוב (איוב ל"ב:ט"ז) כי עמדו לא ענו עוד.

פסוק טו

עמל הכסילים תיגענו וגו'. עמל הכסילים תיגענו זה תלמיד שעומד במשנתו [764], אשר לא ידע ללכת אל עיר – אשר לא ידע ללכת אל עיר שרבו שם שיחזיר לו תלמודו [765].

(מ"ר)

עמל הכסילים וגו'. דבר אחד עמל הכסילים תיגענו – זה יפתח, אשר לא ידע ללכת אל עיר – וכי לא היה לו לילך אצל פנחס ויפר לו נדרו [766].

(שם)

פסוק טז

אי לך ארץ וגו'. תניא, עד מתי יושבין בדין, א"ר ששת, עד זמן סעודה, א"ר חמא, מאי קרא, דכתיב אי לך ארץ שמלכך נער ושריך בבקר יאכלו, אשריך ארץ שמלכך בן חורים ושריך בעת יאכלו, בגבורה ולא בשתי – בגבורה של תורה ולא בשתיה של יין [767].

(שבת י' א')

אי לך ארץ וגו'. א"ר אלעאי, בשעה שאמר שלמה קחו לי חרב גזרו את הילד החי, התחיל בית דינו אומרים אי לך ארץ שמלכך נער, לא די האחד שמת אלא שמצוה לגזר לשני, כיון שאמר תנו לה את הילד החי והמת לא תמיתוהו ויצתה בת קול ואמרה היא אמו, התחילו אומרים אשריך ארץ שמלכך בן חורים ושריך בעת יאכלו – בעתו של עוה"ב, בגבורה ולא בשתי – בגבורתא ולא בתשישא [768].

(מ"ר)

אי לך ארץ וגו'. דבר אחר אי לך ארץ שמלכך נער – אלו מלכי ישראל, אשריך ארץ שמלכך בן חורים – אלו מלכי יהודה, ושריך בבקר יאכלו – אלו מלכי ישראל, ושריך

---

[765] הכונה כי התלמוד נגד רבו הוא כמו בן כפר נגד בן עיר, וכמו שאמרו חז"ל על יחזקאל הנביא ע"ה כנגד ישעיהו הנביא ע"ה, כנודע אשר בן עיר יודע יותר ידיעות וחכמות הנצרכים לאדם לדעת.

[766] שנדר והיה אשר יצא מפתח דלתי ביתי והעליתיהו עולה, ויצאה בתו, ועיין מש"כ לעיל אות נ"ו. ופסיקא ליה דפנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן היה חי אז, שהרי אפי' בימי שמואל ודוד היה חי, כמבואר בד"ה א' ט' ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם, והיה אפשר להתיר לו שיעריך את האיש שיצא מביתו בדמים ויקדיש הדמים לה'.

[767] יש לפרש באור הענין עפ"י המבואר בגמ' תענית בטעם הדבר שאין כהנים עולים לדוכן במנחה מפני שבסעודת הצהרים היה דרכם לשתות יין, א"כ בשעת מנחה יש חשש לשתויי יין שאסורים לעלות לדוכן. והנה כמו כן קי"ל שתה יין אל יורה, ולפי"ז ע"כ צ"ל דזמן ישיבת הדיינים הוי עד זמן סעודה ולא אח"כ, ומסמיך זה על הלשון בגבורה ולא בשתי – בגבורה של תורה ולא בגבורת שתיה של יין, ודו"ק.

[768] מה שאמר בעתו של עוה"ב הוא כנגד מה שמקודם רצו למנותו בין מלכים שאין להם חלק לעוה"ב מפני שמצאו בדבריו דברים החותרים תחת עקרי האמונה [ואת"כ עמדו על כונתו והצדיקוהו], ובגבורה ולא בשתי דרשו, כמו ולא בתשי, [חלישות] בחלוף אותיות כמו כבש כשב. שמלה שלמה, נאקה אנקה, זועה זעוה, נלעג לשון עלגי לשון, [ועיין לעיל בפסוק ולא ימלט רשע את בעליו (ח' ח') אות ל"ז שהבאנו שם עוד כמה דוגמאות עפ"י הפוך אותיות], ומלשון צור ילדך תשי, ור"ל שנאזר בגבורה מה' לכוין את האמת, וכלל לשון וענין דרשה זו מתוקן עפ"י מדרש שוח"ט סי' ע"ב.

בעת יאכלו – אלו מלכי יהודה [769].
(שם)

פסוק יז

אשריך ארץ וגו'. הובא בדרשות פסוק הקודם.

פסוק יח

בעצלתים וגו'. אמר רב קטינא, אין הגשמים נעצרין אלא בשביל בטול תורה, שנאמר בעצלתים ימך המקרה – בשביל עצלות שהיה בישראל שלא עסקו בתורה נעשה שונאו של הקב"ה מך [770], ואין מך אלא עני שנאמר ואם מך הוא מערכך, ואין מקרה אלא הקב"ה, שנאמר (תהלים ק"ד) המקרה במים עליותיו [771].
(תענית ז' ב')

בעצלתים וגו'. ההוא דהוה קאמר ואזיל, האשה היא ניימא ודיקולא שפל [772], אמר ליה שמואל לרב יהודה, קרא כתיב בעצלתים ימך המקרה וגו' [773].
(סנהדרין ז' א')

בעצלתים וגו'. בעצלתים ימך המקרה – על ידי שנתעצלו ישראל מלחנות במחלוקת בהר סיני [775] ימך המקרה, דכתיב (תהלים י"ח:י') ויט שמים וירד [774], ובשפלות ידים ידלף הבית – עד שנשתפלו ישראל מלחנות במחלוקת על הר סיני ידלף הבית (שופטים ה':ד') גם עבים נטפו מים [776].
(מ"ר)

---

[769] דמלכי יהודה היו נתונים בעיקר לה' ולהעם, ולא לתפנוקי עוה"ז, משא"כ מלכי ישראל כנודע במקרא.

[770] לשון נקיה נקט, ור"ל שנעשה מך ודל בכחותיו שאין בו כח להוריד טל ומטר.

[771] הבאור הוא, כי הקב"ה בגדולתו הקרה את העולם במים ולא יפלו לארץ, ובחטאת ישראל מך הוא כביכול להורידם לארץ, כי אחת גזר בתורה שאם לא ילכו בדרכיו אז ועצר את השמים וגו'.

[772] ר"ל כשהאשה מנמנמת הסל שעל ראשה שהיא נותנת פלכה ומעשה ידיה בו שפל, כלומר, מתוך שהיא עצלה אין מלאכתה ניכרת, ומשל הוא להעזובה הבאה בשביל העצלות.

[773] כלומר מתוך עצלות ימך וישפל המכסה.

[774] המקרה תואר להקב"ה ע"ש הכתוב המקרה במים עליותיו [ע"ל אות ס"ב] וימך – שכביכול נמך עצמו משמים לארץ או דדריש המקרה על השמים שהן כקרוי על העולם.

[775] כמ"ש במכילתא פ' יתרו ויחן שם ישראל כל מקום שנאמר ויסעו ויחנו, נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת, אבל כאן ויחן שם, השוו לב אחד, אמר להם, זמן הרבה אתם עושים כאן, והבאור הוא, שסבת המחלוקת היתה על שלא היה להם מנוחה במקום אחד רק גולים ומטולטלים ממקום למקום, והיו מרי נפש, לפיכך היו חולקים ומריבים, אך כאן שהובטחו על מנוחה כמ"ש ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' נתיישבה דעתם והשוו לב אחד לקבל עול תורה ומלכות שמים, ועל שלא היתה תשובה גמורה אלא ע"י הבטחת המנוחה וגם רק בשב ואל תעשה לכן נקראת מנוחה זו בשם עצלתים – שנתעצלו לעשות רע, ועכ"ז זכו לרוב הטובה, וכמ"ש יש עצל ונשכר.

[776] פסוק זה במתן תורה איירי, כמבואר במ"ר במדבר פ"א, ויתכן דמפרש דהמים האלה הוא הטל שהוריד הקב"ה להחיותם כמבואר באגדה דשבת פ"ח ב' ולפנינו בשה"ש בפ' נפשי יצאה בדברו (ה' ו').

בעצלתים וגו'. דבר אחר בעצלתים ימך המקרה – על ידי שנתעצלו ישראל מלעשות תשובה בימי ירמיהו, ימך המקרה (ישעיה כ"ב) ויגל את מסך יהודה [777], ובשפלות ידים ידלף הבית – על ידי שנשתפלו ישראל מלעשות תשובה בימי ירמיהו כתיב (עמוס ו') כי הנה ה' מצוה והכה את הבית הגדול רסיסים והבית הקטן בקיעים [778].

(שם)

בעצלתים וגו'. רבי כהן פתר קרא באשה, בעצלתים ימך המקרה [על שם את מקורה הערה] על ידי שהאשה מתעצלת לבדוק עצמה בעונתה נעשית דוה, כמש"נ והדוה בנדתה, ובשפלות ידים ידלף הבית, על ידי שמשתפלת מלבדוק עצמה נעשית זבה, כמש"נ ואשה כי יזוב זוב דמה וגו' [779].

(שם)

פסוק יט

לשחוק עושים וגו'. לשחוק עושים לחם – לשחוק של עבודת כוכבים עושים לחם, ויין ישמח חיים – זו התורה, שנאמר (תהלים י"ט) פקודי ה' ישרים משמחי לב [780].

(שם)

והכסף יענה וגו'. רבי לוי אומר, הכסף פעמים נענה ופעמים מענה, פעמים נענה כשעושים בו צדקה, פעמים מענה כשאין עושין בו צדקה הוא מקטרגו [781].

(מ"ר)

פסוק כ

גם במדעך וגו'. א"ר יהודה ב"ר סימון, אומר הקב"ה לאדם, בשביל שנתתי לך מדע יותר מן הבהמה אתה מחרף ומגדף לפני [782].

(שם)

גם במדעך וגו'. דבר אחר גם במדעך מלך אל תקלל, מלך אשר בדורך אל תקלל, ובחדרי

[777] מפרש המקרה – הכסוי, וכלומר יגל הכסוי, והיינו שהאויב גלה את המסך שהוא ביהמ"ק שהיה מכסה ומחסה לישראל.

[778] רסיסים – דבר המרוסס ורצוץ.

[779] מדה כנגד מדה בשביל עצלות שלה שלא לבדוק לטהרות או לבעלה נעשית נדה בלא זמן קבוע לנדתה ככל הנשים ואז יהיה קשה לה להתטהר כנודע בהל' נדה וכן נעשית זבה בלא עת הקבוע לה לזה מהטבע.

[780] יתכן דמרמז לצחוק שבמעשה הענל דכתיב וישב העם לאכל ושתה ויקומו לצחק, משא"כ התורה היא עצמה משמחת לב כדמפרש.

[781] באופן הראשון מפרש הלשון יענה כמו ועניתה בי צדקתי, ובאופן השני כמו לענות בו סרה (פ' שופטים) והוא מענין קטגוריא.

[782] כי הדעת אשר היא יתרון לאדם מן הבהמה לפעמים תוליכהו שולל לחטוא, וזהו שאמר גם במדעך וגו' כמתמה האם בעבור זה נתתי לך דעת שתלך שולל ולקלל מלך.

משכבך אל תקלל עשיר, עשיר שבדורך אל תקלל [783], דבר אחר מלך – מלכו של עולם, ועשיר – עשירו של עולם [784]. דבר אחר מלך שלפניך אל תקלל ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר – גדול שבמקומך [785].

(שם)

גם במדעך וגו'. דבר אחר גם במדעך מלך אל תקלל – זה משה, שנאמר ויהי בישרון מלך, ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר – זה משה, דתניא, מפסולתן של לוחות נתעשר משה [786].

(שם)

כי עוף השמים וגו'. כי עוף השמים יוליך את הקול – זה העורב [787] ובעל כנפים יגיד דבר – משום אזנים לכותל [788] (שם)

כי עוף השמים וגו'. כמו שאמר הקב"ה לדוד, לא כך היית אומר, יבשו ויבהלו מאד כל אויבי, מי היו אויביך – וכי לא שאול, הוי כי עוף השמים יוליך את הקול [789].

(שם)

יוליך את הקול. רבי לוי אמר, יש קול לטובה ויש קול לרעה, לטובה דכתיב (פי' ואתחנן) משמע ה' את קול דבריכם ויאמר היטיבו כל אשר דברו, ולרעה – דכתיב (פ' דברים)

---

[783] דריש במדעך מלשון ידיעה והכרה, כלומר מלך ועשיר אשר תדע ותכיר, והיינו זה שבדורך.

[784] מכוין על הקב"ה. וצריך לומר דאין הכונה על ברכת השם והא זה כבר מפורש בתורה, אלא הכונה אל תקלל לא מלשון ארירה אלא מענין קלות הענין בכלל, ר"ל שלא תהיה השגחת הבורא והנהגתו את העולם קלה בעיניך, והוא מלשון ונקלה אחיך לעיניך, ונקלותי עוד מזאת, וכדומה. ומדעך הוא כנוי לרעיון מלשון ידיעה והכרה.

[785] כפי דמשמע ממ"ר פ' אמור פרשה ל"ב צ"ל גם בעשיר במקום גדול שבמקומך – גדול [או עשיר] שלפניך, כמו במלך, והכונה אף שהמלך והגדול אינם בזמן אחד אתך אלא שכבר היו בזמן שלפניך ג"כ לא תקללם, והרבותא בזה שלא תאמר מכיון שכבר אינם בחיים לא ידרש ולא יחקר הדבר וגם לא ישמע, אלא שגם באופן כזה יודע ויגיע הדבר לזרעם ומשפחתם, וכפי הנראה מפרש לפי דרשה זו גם במדעך אפילו רק כזה שיש לך ממנו רק ידיעה ולא הכרת פנים, והיינו שהיה לפניך, והלשון גם יתפרש בלשון רבותא, כלומר גם כזה לא תקלל ומכש"כ את זה שעודנו בחיים.

[786] ידוע בכמה אגדות מענין זה שגלה לו הקב"ה אבנים טובות וצוה לו לחוק מהם הלוחות והפסולת שלהן [מה שכרתן סביב כדי לרבען ופסולת מחקיקת האותיות] יהיו שלו, ומזה נתעשר, ויתכן הפי' כאן אל תקלל – אל תקול בו, בתורתו ובנבואתו וכו' וע"ד שכתוב והביטו אחרי משה וידועה הדרשה ע"ז שהביטו לגנאי.

[787] יש לפרש הכונה דמצינו כי העורב רגיל בשליחות ובבשורות, כמו בנח [ששלח דוקא אותו, והיינו משום שדרכו בשליחות] ובאליהו שהביאו לו העורבים מזונות, וברב עילש בשרוהו העורבים שיברת. (גיטין מ"ה א'), וזוהי הכונה כי סתם עוף השמים המוליך את הקול – הוא העורב.

וגם יש לפרש הכונה כי עוף השמים יוליך את הקול זה העורב, משום דכנודע רוב עופות השמים לא ישכנו תמיד באופן מקום אחד, כי בזמנים קרים יבררו להם מדינות חמות, לבד העורב [קרא"ו] שוכן באופן אחד בכל השנה, ולכן בעוד שבשארי עופות אפשר שלא להזהר מהם בזמן שאינם מצויים במקום זה, ואז לא שייך בהו יוליך את הקול, אבל לא כן העורב, כי הוא לעולם כאן ולעולם יוליך את הקול.

[788] אולי מפרש בעל כנפים מלשון ולא יכנף עוד מוריך שפירושו מלשון כסוי, והיינו אפילו אחורי הכותל שהוא מכסה חדרך יש ג"כ לפעמים אוזן, ולשון מליצי הוא.

[789] כלומר הרי שהבנתי את הקול אף כי השמעת אותו אך ברמז, ולמדך בזה דרך ארץ לבני אדם.

וישמע ה' את קול דבריכם ויקצף וגו' [790].

(מ"ר)

ובעל כנפים וגו'. א"ר בון, בשעה שהאדם ישן, הגוף אומר לנשמה ונשמה לנפש והנפש למלאך והמלאך לכרוב והכרוב לבעל כנפים, והוא השרף, והשרף יוליך דבר ויגיד לפני מי שאמר והיה העולם, הדא הוא דכתיב ובעל כנפים יגיד דבר [791].

(שם)

פרק יא

פסוק א

שלח לחמך וגו'. אמר רב ביבי, אם בקשת לעשות צדקה עשה אותה עם עמלים בתורה, שאין מים האמורים באן אלא דברי תורה, שנאמר (ישעיהו נ"ה:א') הוי כל צמא לכו למים [792].

(שם)

שלח לחמך וגו'. רבי אלעזר ב"ר סמאי פתר קרא באברהם אבינו, אמר ליה הקב"ה אתה אמרת ואקחה פת לחם – חייך שאני פורע בזה לבניך במדבר ובישוב ולעתיד לבא, במדבר – דכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, בישוב – דכתיב ארץ חטה ושעורה [793], לעתיד לבא – דכתיב (תהילים ע"ב:ט"ז) יהי פסת בר בארץ, וכן מה שאמרת ורחצו רגליכם, אני פורע לבניך במדבר – דכתיב (יחזקאל ט"ז:ט') וארחצך במים [794] ובישוב

[790] יש לפרש דמרמז דכמו שצריך האדם להשתדל שלא יגיעו ממנו שמועות רעות כך ישתדל שיגיעו ממנו שמועות טובות, ואל יאמר מי יגיד אם ידבר טובות, על זה אמר כי עוף השמים יוליך את הקול – אם רע ואם טוב. וגם יש לפרש כונת המדרש בכלל, כי באמת לפי מצב הענינים אין רעה רבה כ"כ בדברי ישראל ע"ד המרגלים, כי הלא הם רק אמרו אחינו המסו את לבבינו וכדומה, ומה בכך, וכן אין טובה רבה בדברי ישראל לאחר מת"ת שחששו למיתה כביכול ע"י הקב"ה, ומה הטובה בזה, אלא הענין הוא שקול הדברים שבזה ובזה היה משונה, זה לרעה וזה לטובה, בדבר המרגלים דברו בקול עז וטרוניא, ובדבר מת"ת דברו בקול צניעות וכבוד, וזהו שאמר יש קול לטובה ויש קול לרעה, כלומר, לא גוף הדברים כי אם רק ערך הקול מהדברים, ולכן זה מתקבל לרעה בקצף וזה לטובה באהבה, וכדמפרש. ומדייק כל זה ממה דכתיב בשני הענינים וישמע ה' את קול דבריכם דלשון קול מיותר דדי הול"ל את דבריכם, ולכן דריש דעיקר הקפידא בזה ובזה היה רק הקול וכמש"כ, ודו"ק.

[791] תכלית המכוון בזה לפרש מ"ש בחגיגה פ"א (ה' ב') נשמתו של אדם מעידה בו, ומפרש כאן איך ובאיזה אופן מעידה, ע"פ השתלשלות שליחות מכח רוחני אחד לשני וכו' עד הכח הראשון והמיוחד יתברך.

[792] ר"ל להנות להעוסקים בתורה, וכנראה רומז למ"ש בפסחים נ"ג ב' כל המטיל מלאי לכיס של תלמיד חכם זוכה וישב בישיבה של מעלה, ופירש"י מטיל מלאי – נותן סחורה לת"ח להשתכר בה, ובכתובות קי"א ב' אמרו העושה פרקמטיא לת"ח כאלו מתדבק בשכינה, וזהו שיעץ כאן גם בסתם צדקה שטובה להעניק לת"ח מפני הזכות הגדול שבזה כמבואר. ועיין מש"כ לעיל (ז' י"ב) בפסוק כי בצל החכמה בצל הכסף, ומפרש כאן הלשון כי ברוב הימים תמצאנו בכנוי לעוה"ב שהוא עולם שכולו ארוך.

[793] נראה דסמיך גם אסוף הפסוק לא תחסר כל בה, דענין כזה שייך יותר לתשלום גמול באהבה.

[794] כנוי להקדושה והטהרה שהכין הקב"ה את ישראל טרם קבלו את התורה, יעו"ש במפרשים.

שנאמר (ישעיהו א':ט"ז) רחצו הזכו [795], ולעתיד לבא דכתיב (שם ד') אם רחץ ה' את צואת בנות ציון, וכן מה שאמרת יוקח נא מעט מים, אני פורע לבניך במדבר – שנאמר (פ' חקת) עלי באר [796], בישוב שנאמר ארץ נחלי מים, ולעתיד לבא דכתיב (יואל ד':י"ח) והיה ביום ההוא יטיפו ההרים עסיס וגו' וכל אפיקי יהודה ילכו מים. וכן מה שאמרת והשענו תחת העץ, אני פורע לבניך במדבר שנאמר (תהילים ק"ה:ל"ט) פרש ענן למסך [797], בישוב שנאמר בסכות תשבו [798], לעתיד לבא – דכתיב (ישעיהו ד':ו') וסוכה תהיה לצל יומם וגו' [799].

(מ"ר)

פסוק ב

תן חלק לשבעה וגו'. תניא, רבי יהושע אומר, תן חלק לשבעה אלו שבעה ימי פסח, וגם לשמונה – אלו שמונת ימי החג, וכשהוא אומר וגם – לרבות עצרת ורה"ש ויום הכפורים [800].

(עירובין מ' ב')

[795] וסופי' הסירו רוע מעלליכם, וזהו אות על רצון הקב"ה בקרבתן של ישראל, וזהו ג"כ מענין תשלום גמול על מעשה אברהם בנתינת המים, משום דמלבד הגמ"ח מנתינת גוף המים יש לו שכר גם על כונתו בנתינת המים שיטהרו מעבודת כוכבים כמבואר שם שנדמו לו כערביים שעובדים לאבק של רגליהם, ועל זה ניתן שכרו שיטהר הקב"ה את ישראל מעונות. והא דשם אמר וארחצך במים דמשמע דהקב"ה בעצמו כביכול ירחץ וינקה את ישראל מעונותיהם ובישעי' אמר רחצו וגו' דמשמע דישראל בעצמן יטהרו וינקו וזה אין כל כך אהבה והתקרבות, אמנם באמת הוא מדה כנג"מ דבעד קיחת המים אמר כביכול דהוא בעצמו ירחצם, אך רחיצת הרגלים היה ע"י עצמם כמ"ש ורחצו רגליכם לזאת גם רחיצת ישראל מעון עבודת כוכבים תהיה ע"י עצמם כמו ששם היה הרחיצה מעבודת כוכבים כנודע וע' פירש"י שם, וקיחת המים של אברהם כיון שכונתו היה שירחצו בהמים מעלה עליו הכתוב כאלו הרחיצם בעצמם ולזאת אמר כביכול וארחצך במים היינו בעצמו כביכול – וא"ל דהרחיצה של הקב"ה בעצמו כביכול היה על שאר עבירות לא כן עון עבודת כוכבים החוב מוטל על ישראל בעצמן להתרחץ ולהתטהר כמובן וכמו שם שרחצו בעצמן וכנ"ל.

[796] וסופי' חפרוה שרים ודרשו שם וכי חפירה היתה שם אלא שנתנה בזכות אבות שנקראו שרים שנאמר פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו.

[797] להיות צל על ראשיהם דוגמת השענם תחת העץ כדי להסתר מחום היום.

[798] וצ"ל דזכות התשלומין בזה הוא זכות המצוה מישיבת סוכה, דבישיבה עצמה אין כל יתרון לחשבה לתשלום גמול.

[799] כמש"כ לעיל אות ו'. וכפי הנראה מהמשך כל דרשה זו מפרש הלשון כי ברוב הימים כמו בימים הרבה, כלומר בזמנים רבים, ודריש דאימתי הם הזמנים הרבים, במדבר ובישוב ולעתיד לבא.

[800] מפרש בגמרא דחלק זה היינו לברכה, ופירש"י שמברכים כל יום מקדש ישראל והזמנים, אבל בפירוש פסוק זה פירש דהיינו לענין קרבנות צבור, תן חלק לשבעה קרבנות צבור של שבעת ימי פסח וכו', וכתב מהרש"א כאן דשני הפירושים חד הן, דברכת מקדש ישראל והזמנים שבתפלת מוסף הם במקום קרבנות, אך זה תמוה, שהרי ברכה זו היא גם בתפלת שחרית, [ויתכן דכונתו לתפלות שבכל שבעת הימים, ובתפלות שחרית שבחוה"מ אין ברכה זו], אבל באמת הנה דרשות שונות הן ע"פ אגדות שונות. ואמנם המשך לשון הפסוק נוח יותר לפירושו בענין קרבנות דהוי פי' הלשון כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ פן יחרב הבית ולא תקריבו עוד ויועילו קרבנות הראשונים לבטל הרעה, ולהפי' שבגמרא צריך לפרש בפשיטות לתת חלק להימים הבאים כי אי אפשר לדעת מהרעה העתידה, לכן צריך לדאוג לעתיד, וכן צריך לפרש בכל הדרשות הבאות, ועוד נפרש בזה.

תן חלק לשבעה וגו'. רבי אליעזר אומר, תן חלק לשבעה אלו שבעה ימי שבת, וגם לשמונה אלו שמונת ימי מילה [801].

(מ"ר)

תן חלק לשבעה וגו'. רבי נחמיה פתר קרא בנשיאים, תן חלק לשבעה דכתיב ביום השביעי נשיא לבני אפרים, וגם לשמונה – דכתיב ביום השמיני נשיא לבני מנשה [802].

(מ"ר)

תן חלק לשבעה וגו'. רבי יהודה פתר קרא במלואים, תן חלק לשבעה אלו שבעת ימי המלואים, שנאמר כי שבעת ימים ימלא את ידכם, וגם לשמונה דכתיב ויהי ביום השמיני וגו' [803].

(שם)

תן חלק לשבעה וגו'. רבי עזריה אומר, תן חלק לשבעה זה דור שמל משה את ישראל לשבעה דורות, וגם לשמונה – זה דור שמל יהושע לשמונה דורות [804].

(שם)

---

[801] אולי הפי' כמ"ש בביצה ט"ז א' במדתו של שמאי הזקן שכל מה שהיה קונה דבר טוב בכל ימי השבוע היה אומר זה לשבת, וזוהי הכונה כאן אלו שבעה ימי שבת דבכל השבעה ימים צריך לכוין לתת חלק לשביעי, דהיינו ליום השבת, וכן במילה, שמאז נולד הולד צריך להכין עצמו לסעודת יום השמיני, והוא משום דלסעודה זו יש מעלה יתירה וכמ"ש בתנחומא פ' תצוה אפילו אדם ממשכן עצמו ועושה סעודה במילה, וע' מש"כ בתו"ת פ' וירא בפסוק ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק דסעודה זו חיובה מן התורה, וע"ע מש"כ בר"פ תזריע. וגם י"ל דתפס שני דברים אלו, שבת ומילה, ע"פ המבואר במדרשים [ובמ"ר כאן] שאמר אליהו להקב"ה, רבש"ע, אפילו אין ביד בניך אלא זכות שתי מצות משבת ומילה כדאי שתרחם עליהם, ולכן דרוש לחבבם בהכנות בעוד מועד. ומה שסיים הפסוק כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ – יש לפרש לפי הענין כי לא תדחה את ההכנות למחר, דלא תדע מה רעה תוכל להיות מחר, ואולי לא תוכל למחר להכין.
גם יש לפרש כלל הדרשות הקודמות לענין פסח וחג ועצרת ור"ה ויוהכ"פ כי כולם ימי הדין הם, שבהם נדונין על ענינים מיוחדים, ואמר, כי לא תדע מה רעה יהיה, ולכן לכשתשמור אותם תרוחם ותנצל מרעה, וכן שבת מצלת מגיהנם וכן מילה.

[802] ר"ל אע"פ שאפרים ומנשה הם משבט אחד של יוסף, וכל אחד לעצמו הוא חצי שבט, אפ"ה יחשבו קרבנותיהם כמו קרבנות שאר השבטים, שלכל אחד מיוחד לו יום תמים כמש"כ ביום השביעי נשיא לבני אפרים וביום השמיני נשיא לבני מנשה, וזה הוא שמרמז הכתוב תן חלק של שבט [יוסף] ליום השביעי כולו וגם חלק של אותו השבט ליום השמיני כולו, ואמנם צ"ע איך יתפרש לפי"ז סוף לשון הפסוק כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ, ואולי יתפרש ע"פ מש"כ רש"י כאן כי לא תדע מה יהיה רעה אם יחרב הבית ולא תקריבו עוד ויועילו קרבנות הראשונים, יעו"ש. וזהו שאמר תן חלק וכו' כמש"כ יום מיוחד לקרבנות של חצי שבט זה ויום מיוחד לקרבנות של חצי שבט זה, כי לא תדע וכו', ר"ל פן יחרב הבית ויועילו קרבנותיהם של אלו.

[803] נראה דר"ל דלא נימא דעיקר קדושת היום היה או בשבעת ימי המלואים או ביום השמיני אבל לא בשניהם, משום דלא מצינו מפורש הצווי על שניהם, אלא דשניהם קדושים ומכובדים. והמשך לשון הכתוב כי לא תדע וכו' יתפרש ע"ד הבאור באות הקודם, ור"ל אולי יועילו קרבנות של אלה או של אלה.

[804] מאברהם ועד משה שבעה דורות, אברהם יצחק ויעקב, לוי קהת עמרם ומשה, ויהושע הוא דור שמיני. ונראה הכונה דאע"פ שלא נמולו מעצמן עד דור משה ויהושע אפ"ה יהיו חשובים בעיניך לחלק להם כבוד ולא לרנן אחריהם על זה, יען כי מה שלא נמולו עד אז היו סבות בדבר משום סכנת דרכים ועוד כמבואר ביבמות ע"ב א'. וזהו שסיים הפסוק כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ, ר"ל כי לא תדע מה שאפשר להיות רעות שיניאו מלקיים מצות מילה, ולכן לא תרנן גם על המניעות שהיו בימי משה ויהושע, כמבואר.

תן חלק לשבעה וגו'. רבי הונא אומר, תן חלק לשבעה אלו שבעת ימי נדה, וגם לשמונה – אלו שמנת ימי מילה [805].

(שם)

תן חלק לשבעה וגו'. רבי לוי אמר, תן חלק לשבעה אלו שבעת ימי סוכה, וגם לשמונה – זה שמיני עצרת [806].

(שם)

פסוק ג

אם ימלאו העבים וגו'. אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו, אם ימלאו ת"ח תורה על ישראל יריקו [807], שכן נקראו ישראל ארץ, שנאמר (מלאכי ג':י"ב) כי תהיו אתם ארץ חפץ, אם יפול עץ בדרום ואם בצפון שם יהוא, אם הגיע זמנו של ת"ח להורות אם בדרום אם בצפון שמה ישראל מתכנסין ולומדין ממנו [808].

(מ"ר)

אם ימלאו העבים וגו'. דבר אחר אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו, אם ימלאו הנביאים נבואה על ישראל יריקו, שכן נקראו ישראל ארץ, שנאמר (מלאכי ג':י"ב) כי תהיו אתם ארץ חפץ, אם יפול עץ בדרום ואם בצפון שם יהוא, אם הגיע זמנם של נביאים להתנבאות אם בדרום אם בצפון שמה ישראל מתכנסין ושומעין נבואתם [809].

(שם)

---

[805] זה יתבאר ע"פ מ"ש בשבועות י"ח ב' כל הפורש מאשתו סמוך לוסתה הוויין ליה בנים זכרים, וזהו שאמר תן חלק לשבעה לזמן שבעת ימי נדה דהיינו סמוך לוסתה, ומפני זה תזכה לתת חלק למצות מילה ביום השמיני, דהיינו שתוליד בנים זכרים, ומה שסיים הפסוק כי לא תדע מה יהיה רעה וגו', יתבאר ע"פ מ"ש שם בגמרא בשבועות כל שאינו פורש מאשתו סמוך לוסתה אפילו היו לו בנים כבני אהרן הם מתים, ופשוט דמיתת הבנים בחיי האבות אפשר להמיט רעות רבות על חיי המשפחה, ואמר על זה כי אם לא תהיה זהיר בענין זה לא תוכל לשער את הרעות שאפשר לבא לסבה זו.

[806] איירי לענין קרבנות החג כפירש"י בפסוק זה וכמו שבארנו למעלה אות ט' יעו"ש. ולא אוכל לכוין דברי התרגום כאן שכתב וז"ל, הב חולק טב מן זרעא לחקלך בתשרי ולא תתמנע מלמזרע אף בכסליו וכו', וכמה נפלא הדבר, שהרי כסליו הוא החודש התשיעי ואיך זה יתרגם כן הלשון וגם לשמונה, ולא שייך לומר כי ט"ס כאן שצ"ל בחשון, יען כי באמת זמן רביעה שניה היא בכסליו כמבואר במס' תענית, ובהכרח צ"ל דמפרש וגם לשמונה – לאחר שמונה, וכמו ויהי לשבעת הימים (פ' נח) שפירושו לאחר שבעת הימים.

[807] כלומר לא יכבשו את תורתם בקרבם אלא ילמדום לישראל.

[808] ודריש עץ בכנוי לת"ח ע"ש הכתוב בפ' שלח היש בה עץ וכפירש"י שם. ויתכן דכלל המאמר הזה איירי בזמן הגלות אשר אין מרכז התורה לישראל, ויתחלף המרכז ממקום למקום, ולכן לאיזה מקום שהתורה תמצא לה קן שם ימצאו להם ישראל מקום ללמוד מבלי לבקר את ערך המקום, יען דהתורה מכבדת אותו לעשותו מקור נפתח להרביץ תורה.

[809] ומצינו שעבים הוי כנוי לנבואה, כמו (ישעיהו ה':ו') ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר תרגומו ועל נביאיא אפקיד דלא יתנבאון להון נבואתא, וע"ד הנה אנכי בא אליך בעב הענן (יתרו י"ט) הרי דהתגלות הקב"ה לאדון הנביאים בעת נתינת התורה היה ע"י עב הענן לכן תרגם בדרך המליצה את מלת עבים על הנבואה.

אם ימלאו העבים וגו'. א"ר יצחק, אם ראית צרות שהן ממשמשות ובאות על הארץ – בשביל ישראל שנקראו ארץ, שנאמר (מלאכי ג':י"ב) כי תהיו אתם ארץ חפץ [810], ואם יפול עץ בדרום ואם בצפון, מקום שיפול העץ שם יהוא – אם הגיע זמנו של תלמיד חכם להסתלק מן העולם שם ישראל גומלין אתו חסד.

(שם)

מקום שיפול וגו'. מקום שיפול העץ שם יהוא – שם יהיו סלקא דעתך – אלא שם יהיו פירותיו [811].

(ע"ז ל"א א')

פסוק ד

שמר רוח וגו'. שומר רוח לא יזרע – שומר רוחן של מלכיות לא יזרע מצות ומעשים טובים, ורואה בעבים לא יקצור – מי שרואה בעבים של מלכיות לא יקצור מצות ומע"ט [812].

(מ"ר)

פסוק ה

כעצמים בבטן המלאה. ז' דברים מכוסים מבני אדם ואחד מהם שאין אדם יודע מה בעבורה של אשה [813].

(מ"ר)

[810] עיין ביבמות ס"ב א' אין פורעניות בא לעולם אלא בשביל ישראל, ופירש"י כדי לעוררם שיעשו תשובה, וה"נ הכונה כן, והגרי"ב בגה"ש שם ציין מאמר זה לשבת קל"ט א' ששם נמצא מאמר אין פורעניות באה לעולם אלא בשביל דייני ישראל, ולב"ב י"א א' ששם הגירסא אלא בשביל עמי הארץ, וכפי הנראה מסתפק באמתת הגירסא שביבמות – בשביל ישראל, אבל מדרשה זו שלפנינו מבואר מפורש כי אמתה ונכונה היא, שהרי כאן דריש מפורש בשביל ישראל שנקראו ארץ וכו'.

[811] ר"ל דא"א לפרש על העץ עצמו, דמה החדוש בזה, וגם הול"ל יהיה, בלשון יחיד, ולכן קאי זה על הפירות, ור"ל שהפירות נופלים לא רחוק מן העץ, ובגמ' מפרש דהמשל הוא לת"ת ובניו, דערך הבנים לא רחוק מערך האב, וכמ"ש ברא כרעא דאבוהא, וכן כמ"ש בעדיות האב זוכה לבן בנוי בחכמה וכו', ומפרש עץ בכנוי לת"ח כמש"כ לעיל אות י"ז.

[812] פשוט דמכוין למלכיות שבימי הבינים שהיו מציקין לישראל ורודפין אותם ומניאים אותם מלקיים מצות התורה, ועל כן היו התורה והמצות כמו זרויים לרוח ומכוסים בעבים, משא"כ בזמנינו שאנו חוסים בצל מלכי חסד הנותנים לנו חופשה גמורה לקיום התורה והמצות.

ואמנם עיקר דברי המדרש צריך באור, מה הוא רוחן ועבים של מלכיות, ויתכן לומר דהכונה מי שתולה מצבן של ישראל בעמים ברוח הפוליטיק של המדינות והממלכות, ועל כן הוא רואה ומסתכל בעבים, כלומר במסתרי הפוליטיק לדעת ערכי מצבה במדינה ומדינה, וע"י זה יעריך מצב ישראל – ההוא, שוב לא יזרע ולא יקצור מצות ומע"ט, כי ישתקע ברעיונו זה עד שיתרפה כולו בהשגחת הקב"ה, אשר אמנם אך לו הישועה, והדברים עתיקים.

[813] וזה אחד מן הדברים שבמכוון הוא נעלם מבני אדם, שאלו ידעו אפשר שמי שידע שהולד הוא לא לפי רצונו היה מבקש תחבולות שתפיל האשה.

פסוק ו

בבקר זרע וגו'. תניא. ר' יהושע אומר, נשא אדם אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו [814], היו לו בנים בילדותו יהיו לו בנים בזקנותו, כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה, אם שניהם כאחד טובים [815].

(יבמות ס"ב ב')

בבקר זרע וגו'. רבי עקיבא אומר, היו לו לאדם תלמידים בילדותו יהיו לו תלמידים בזקנותו שנאמר בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך [816].

(שם שם)

בבקר זרע וגו'. רבי אליעזר אומר, זרעת בבכיר – זרע באפיל, כי אינך יודע איזה יכשר, הזה או זה, שאין אתה יודע איזה מתקיים לך אם הבכיר או האפיל [817].

(מ"ר)

בבקר זרע וגו'. רבי ישמעאל אומר, אם למדת תורה בנערותך למוד בזקנותך, כי אינך יודע איזה יכשר, שאין אתה יודע איזה תורה מתקיימת אם של נערותך אם של זקנותך

[814] במ"ר פסוק זה הובא מאמר זה וגרס נשא אדם אשה בילדותו ומתה, ופשוט שבגמ' חסרה מלה זו "ומתה", וחדוש על המפרשים והמגיהים שלא הגיהו ולא העירו מזה. אמנם א"ל דכיון דאמר לקמן היו לו בנים בילדותו יהיה לו בנים בזקנותו א"כ ע"כ ישא אשה בת בנים בזקנותו אף אם אשתו הראשונה לא מתה. וכן מורה לשון המ"ר שם דאמר ר' נתן פתר קריא באשה אם לקחת אשה בנערותך לקח בזקנותך למה אינך יודע איזה בנים מתקיימים לך אם של נערותך אם של זקנותך ואם שניהם כאחד טובים, הרי להדיא דהטעם של לקיחת אשה בזקנותו הוא משום בנים וכמ"ש וע' רש"י.

[815] וכתבו הפוסקים (אה"ע סי' א') דאין חיוב זה אלא מדרבנן, אבל מדאורייתא מכיון שקיים אדם פו"ר פטור מלהוסיף עוד.

[816] מפרש זרעך בכנוי לתלמידים, וכמו שדרשו בספרי פ' ואתחנן ושננתם לבניך אלו תלמידיך, וכן באלישע הוא אומר (מלכים ב ב':ג') ויצאו בני הנביאים, ודרשו וכי בני הנביאים היו והלא תלמידים היו אלא מכאן לתלמידים שקרויים בנים, וכן מצינו בחזקיהו שלמד תורה לישראל וקראם בנים כמש"נ (דברי הימים ב כ"ט:י"א) בני עתה אל תשלו, וכנגד זה מצינו שהרב נקרא אב כמו באלישע שקרא לאליהו אבי אבי (מלכים ב ב':י"ב), וכן מבואר בסנהדרין י"ט ב' כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו. ויש להסביר ענין יחס שמות אב ובן לרב ותלמיד ע"פ הכתוב בפ' בראשית הוא היה אבי יושב אהל ומקנה, אבי כל תופש כנור ועוגב, שפירושו הוא המציא ענין ישיבת אהלים ומקנה וכן המציא חכמת הנגינה בכלי זמר, ומבואר מזה דמי שממציא איזה דבר חכמה וידיעה נקרא אב לה, וממילא מי שמקבל ממנו למוד אותו הדבר הרי הוא אליו ביחס בן, ולכן כל תלמיד המקבל מרבו דבר חכמה וידיעה שבלעדו היתה חסרה לו נקרא הרב בשם אב מפני שהוא הממציא להתלמיד והתלמיד בשם בן, וע"ע קצת מענין זה במו"נ ח"א פ"א.

[817] בכיר מלשון בְּכוּר, והוא ברביעה ראשונה, ואפיל הוא רביעה שניה המאוחרת מלשון כי אפילות הנה, וכמ"ש בברכות י"ח ב' דלפעמים נגזרה רעה על רביעה ראשונה וטובה על רביעה שניה ולפעמים להיפך.

[818] כי יש מעלה בתורת הילדות כמ"ש באבות הלומד ילד דומה לכותב על נייר לבן וכו', וכן ידוע דגירסא דינקותא נזכרת היטב, וכנגד זה יש מעלה בתורת הזקנה כמ"ש ת"ח כל שמזקינין דעתן מתיישבת עליהן וכל מה שלומד אז הוי בדעה רחבה ומבוררת, וא"כ אין אתה יודע איזו מעלה מכרעת, ואם שניהם כאחד טובים, כלומר שצריך לתכלית קיום למוד התורה לשתי המעלות של שתי התקופות, ולכן אחוז בשתיהן, וזהו בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך וכדמפרש.

ואם שניהם כאחד טובים [818].

(שם)

בבקר זרע וגו'. רבי יהושע אומר, אם בא עני אצלך בשחרית – תן לו, בערבית – תן לו, שאי אתה יודע איזה מהן הקב"ה כותב עליך, הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים [819].

(שם)

פסוק ז

ומתוק האור וגו'. ומתוק האור – מתוקה אורה של תורה [820], וטוב לעינים לראות את השמש – אשרי למי שתלמודו מאיר לו כשמש [821].

(שם)

ומתוק האור וגו'. רבי אחא אומר, מתוקה אורה של עולם הבא, וטוב לעינים לראות את השמש – אשרי מי שיזכה לראות האור ההוא שנאמר (ישעיה ל') והיה אור הלבנה כאור החמה וגו' [822].

(שם)

פסוק ח

כי אם שנים וגו'. כי אם שנים הרבה יחיה האדם בכולם ישמח – ישמח בשמחת התורה [823], ויזכור את ימי החושך – אלו ימי הרעה [824], כי הרבה יהיו כל שבא הבל – תורה שאדם למד בעוה"ז הבל היא לפני תורתו של משיח [825].

(מ"ר)

---

[819] דריש זרע זרעך על צדקה, ע"ש הכתוב זרעו לכם לצדקה, ויכול להיות שבשחרית לא היתה כונתך טובה ורצויה כמו בערבית, או דאיירי בשני עניים, ויכול להיות שאחד היה עני שאינו הגון ואין זכות הנתינה רבה. ולפ"ז א"ש מה דמסיים ואם שניהם כאחד טובים, היינו שניהם הגונים דקאי על העניים ולא על המתנות.

[820] דבפשטות קשה לומר על האור התואר מתוק אלא מאיר, אבל על התורה יונח לשון מתוק האור ע"ש הכתוב, ומתוקים מדבש ונופת צופים, נר לרגלי דבריך.

[821] שאין לו בה ספיקות, והוא ע"ד מ"ש אם ברור לך הדבר כשמש.

[822] נראה דהאי שנאמר אינו כמו שרגיל בעלמא לפרש כראיה לדבר, דהא אין כל ראיה מן הפסוק דאשרי מי שיזכה וכו', אלא הוא סמך לתאר את ערך האור ההוא, והוי המשך הלשון אשרי מי שיזכה לראות האור ההוא שנאמר בו והיה אור הלבנה וגו'.

[823] נראה בטעם הדרשה, משום דא"א לפרש כי אם שנים הרבה יחיה בכולם ישמח – שמחה ממש, שמחת הגוף בעוה"ז, שהרי כתיב סמוך עד אשר לא יבאו ימי הרעה, ובשנות הזקנה שוב אי אפשר לשמוח, שהרי אז בטלו ונחלשו הרבה חושים וכו' וכפי שיתבאר בפרשה הבאה, אלא שישמח בשמחת התורה, שת"ח כל זמן שמזקינין דעתן מתיישבת עליהם וא"כ לא תבטל שמחה זו עם כל תוספת הזקנה, אחרי שמוצא טעם וחידוש בתוספת הדעת, ולכן זה שסיים וזכור את ימי החושך הוא לראיה שא"א לפרש שמחה ממש, כמבואר.

[824] כמבואר להלן ריש פרשה י"ב עד אשר לא יבאו ימי הרעה וכו' אלו ימי הזקנה והחלישות.

[825] ר"ל בעת שנאמר בה כי מלאה הארץ דעה כמים לים מכסים, שזה נאמר על זמן הגאולה, ואז כל מה שילמדו יכונו לאמתה של תורה ויתבררו כל הספיקות.

פסוק ט

שמח בחור וגו'. אמר רב הונא, מאי דכתיב שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך – עד כאן דברי יצר הרע, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט – מכאן ואילך דברי יצר טוב, ריש לקיש אמר, עד כאן לדברי תורה, ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט – מכאן ואילך למעשים טובים [826].

(שבת ס"ג ב')

שמח בחור וגו'. א"ר שמואל ב"ר יצחק, בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת – מפני שמצאו בו דברים שהן מטין לצד מינות, משה אמר ולא תתורו אחרי לבבכם, ושלמה אמר שמח בחור בילדותך והלך בדרכי לבך, הותרה הרצועה לית דין ולית דיין, כשאמר ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט – אמרו יפה אמר שלמה [827].

(מ"ר)

שמח בחור וגו'. רבי יודן אמר, שמח בחור בילדותך – בתורתך שלמדת בילדותך [828] ויטיבך לבך בימי בחורותיך – זו המשנה [830], והלך בדרכי לבך ובמראה עינך – זה התלמוד [829], ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט [עליו לשלם לך שכר] מצות ומעשים טובים [831].

(שם)

---

[826] עיין מש"כ בסמוך אות מ' בבאור ענין זה.

[827] אין הענין מבואר כ"כ, כי האם בעת שבקשו לגנוז את הספר לא ראו סוף הפסוק ודע וגו', וכן צריך באור מה שאמרו יפה אמר שלמה, מה יפוי יש בכל הדברים, כי הלא אם לא היה מקדים הדבר בחיוב שמח לא היה צריך לחזור על ודע וגו', וצ"ל שהיה קשה להם למה באמת לא פירש כל ענין זה בלשון שלילה אל תשמח בחור בילדותך וגו' יען כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, ולכן הרהרו בכל תוכן מאמר זה, ושוב התבוננו, כי מלשון סיפא דקרא מבואר שבאמת תחלת הפסוק ענינו בחיוב והיינו כי הלשון שמח בחור בילדותך מתפרש לא על שמחת הגוף כי אם על עניני תורה וכפי הדרשה הבאה, בילדותך – בתורתך שלמדת בילדותך, בימי בחורותיך זו המשנה, והלך בדרכי לבך וגו' זה התלמוד, ודע כי על כל אלה וגו' עליו לשלם לך שכר מצות ומע"ט – ולכן אמרו יפה אמר שלמה כל ענין פסוק זה בלשון חיוב, אחרי דבאמת לזה הוא מכוין.
גם יש לפרש הכונה כי אילו לא אמר המלה ודע אלא רק כי על כל אלה יביאך במשפט היה אפשר להבין הכונה כי על כל אלה, כלומר, אם לא תשמח ולא תהלך בדרכי לבך, יביאך ה' במשפט, אבל מכיון שאמר ודע מבואר שהמכוון הוא לטובה, וזוהי הכונה כשאמר ודע ראו כי כונתי לטובה.

[828] במקרא, כמ"ש באבות פ"ה בן חמש למקרא.

[829] למוד התלמוד תלוי בהבנת הלב והרעיון שהוא מכונה בשם הארת עין, וכמו והאר עינינו בתורתך, ובלשון חז"ל ואנהירינהו לעייניך.

[830] דכך סדר תקופת הלמודים, מקרא ומשנה, כמבואר פ"ה דאבות.

[831] ר"ל אחר שקראת ושנית הרבה זמנך לרדוף מצות ומעשים טובים, כי תכלית הלמוד הוא המעשה, ואז תקבל עליהם שכר, וזו היא כונת הגמרא בשבת ס"ג ב' [בדרשה דלעיל] שמח בחור וכו' ובמראה עינך, עד כאן לדברי תורה מכאן ואילך [ר"ל מן ודע כי וכו'] למצות ומע"ט, ר"ל עד כאן ללמוד התורה ומכאן ואילך [לאחר שלמדת – לקיום התורה, וכמש"כ.

שמח בחור וגו'. רבי פנחס אומר, שמח בחור בילדותך – מי גרם לך להבחר בזקנותך – תורה שלמדת בילדותך [832], ואם נבחרת בזקנותך אל תפליג עצמך בדברי תורה אלא והלך בדרכי לבך זה התלמוד שלמדת מרבך [833], ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט – עליו לשלם לך שכר מצוה ומעשים טובים [834].

(מ"ר)

פסוק י

והסר כעס וגו'. אמר רבא, האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה, שנאמר (ירמיהו כ"ג:כ"ט) הלא כה דברי כאש נאום ה' [835], אמר רבינא, אפילו הכי מבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא, שנאמר והסר כעס מלבך וגו' [836].

(תענית ד' א')

והסר כעס וגו'. א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן, כל הכועס כל מיני גיהנם שולטין בו, שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך, ואין רעה אלא גיהנם, שנאמר (משלי ט"ז:ד') כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה [837].

(נדרים כ"ב א')

והסר כעס וגו'. א"ר לוי, כל המתגאה הוא כועס, וכל הכועס הוא טפש [838].

(מ"ר)

---

[832] מדייק הלשון שמח בחור בילדותך, שהרי הילדות היא קודם הבחרות, ולכן דריש בחור מענין בחירה שעל ידי מעלת קנין התורה נבחר לראש עם כמ"ש (משלי ד') סלסלה ותרוממך, וכדמפרש.

[833] ר"ל שאל תעמד ותקבע על שקול דעתך לבד, אלא תשתמש גם בקבלת רב, ומכונה זה בשם דרכי הלב, לפי שהרב הוליכו בדרך בינה שמקורה בלב, וי"ל דסמך גם על המשך הלשון ובמראה עיניך על שם הכתוב והיו עיניך רואות את מורך.

[834] ר"ל שעל ידי הנהגה ישרה יזכה לקבל שכרו משלם במצות ובמע"ט שיעשה, כי מי שעושה מצות ומע"ט ואין מדותיו בדרכי הלמוד ישרים ינוכה לו משכרו שעבור הטובה המוגבלה לו, משא"כ אם גם יתנהג הכל במדות הרצויות אז לא ינוכה לו מאומה ושכרו שלמה.

[835] כלומר כאש שמחממת כל גופו, והבאור הוא, דכיון שלבו ורעיונו טרודים בחקירת התורה, הרגשותיו נוחים יותר להתעורר, ולכן הוא נוח יותר להקפיד, אבל אין זה מענין כעס הרגיל, יען דבאמת ת"ח מרבים שלום בעולם, וזה אי אפשר במדת הכעס, וגם דרשינן את והב בסופה שת"ח הלומדים יחד הם אוהבים זל"ז, ואין אהבה בכעס.

[836] כלומר אעפ"כ מחויב כל אדם להשתדל להבליג על רגשי לבו הסוערים ולחיות בנחת ובשלום, ומה שייחס פסוק זה לצורבא מרבנן נסמך אדרשות הקודמות דהפסוק הקודם איירי בלומדי תורה, וה"נ כן.

[837] ר"ל שגם הגיהנם ברא הקב"ה לתכלית עולמו, שיתבונן הרשע וישוב מדרכו הרעה, והוי הפי' כאן והעבר רעה מבשרך – והעבר רעת הגיהנם מבשרך, כי ע"י הכעס אפשר לאדם למוט מדרך הישר ולבא לידי עבירות שונות ולנחול גיהנם, וכמ"ש (שבת ק"ה ב') כל השובר כלים בחמתו כאלו עובד עבודת כוכבים, והכונה דע"י כזה וכזה אפשר לבא גם לידי עבודת כוכבים וכמ"ש שם בענין זה, כך דרכו של יצה"ר היום אומר לו עשה כך ולמחר עשה כך עד שאומר לו לך עבוד עבודת כוכבים.

[838] כמש"כ וכעס בחיק כסילים ינוח, וגם י"ל דרומז למ"ש בפסחים ס"ו ב' כל אדם שכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת, וא"כ נעשה טפש. ומ"ש כל המתגאה הוא כועס – פשוט הוא דנראה לו שאין בני אדם מחלקין לו כבוד כפי ערכו, וכועס.

הילדות והשחרות הבל. א"ר יצחק, מאי דכתיב כי הילדות והשחרות הבל - דברים שעושה אותן בילדותו, משחירין פניו לעת זקנתו [839] [שבח קנ"ב א'].
הילדות והשחרות הבל. וסמיך ליה וזכור את בוראך - אמר שלמה, הואיל והילדות והשחרות הבל, לפיכך - וזכור את בוראך בימי בחורותיך [840].
(מ"ר)

פרק יב

פסוק א

וזכר את בוראיך. תמן תנינן, עקביא בן מהללאל אומר, הסתכל בשלשה דברים ואי אתה בא לידי עבירה, מאין באת - מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך - למקום עפר רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון - לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. אמר ר' לוי. ושלשתן דרש עקביא מתוך תיבה אחת, וזכור את בוראיך, בארך, בורך, בוראך - בארך - ממקום שבאת, בורך - למקום שאתה הולך, בוראך - לפני מי שאתה עתיד ליתן דין וחשבון [841].
(ירושלמי סוטה פ"ב ה"ב)
וזכר את בוראיך וגו'. וזכור את בוראיך בימי בחורותיך - עד דחילך עלך, עד אשר לא יבאו ימי הרעה - אלו ימי היסורין, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ - אלו ימי

[839] ר"ל אם אין האדם הולך בבחרותו בדרך ישרה וצניעות אז אע"פ שבימי נערותו אין ניכר כ"כ הרעה שגורם לו, אבל בימי הזקנה ניכרים היטב עד שמשחירין פניו, וטעם הדרשה והמובן במלת שחרות מלשון שחור ולא מלשון ילדות כפשוטו י"ל דמדייק מדלא סיים הפסוק במה שפתח, כי אחרי שפתח שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך הו"ל לסיים כי הילדות והבחרות הבל, ולכן דריש דהכונה דמעשה ילדות שאדם עושה אותן בילדותו [וילדות כנוי לדברי שטות ומעשים מכוערים וכמ"ש בגמרא הרבה ילדות עושה, וכן ילדות היתה בי והעזתי פני וכו'] משחירין פניו בזקנותו.

[840] פשוט דמדייק חבור הו' במלת וזכור שבריש פרשה הבאה דמשמע דמוסב ונמשך אלמעלה.

[841] הנה אע"פ דאין כל זה אלא רמז בעלמא להסמיך ג' ענינים שדרש, בכ"ז י"ל בטעם הדיוק דקשה ליה הלשון בוראיך ביו"ד, דבעלמא זה מורה על רבים, וכאן לא שייך זה, והול"ל לומר בוראך בפת"ח האל"ף, וגם הול"ל בוראך בפת"ח הרי"ש כמו בוראך יעקב (ישעי' מ"ג א'), ולכן דריש לרבויא כל דאפשר, לכלול ברבוי לשון בוראיך. ויש לפרש הכונה ע"פ מ"ש בנדה ל"א א' שלשה שותפין באדם אביו ואמו והקב"ה, והוא, הקב"ה, נותן בו נפש ורוח. ודריש כאן, שיזכור כי ג' שותפים הם, וכולם בוראיך, בארך [כמ"ש מאין באת וכו'] וחלקי ב' השותפים [אביו ואמו, שמבואר שהם הנותנים בשר גידים ועצמות] הולך לבור, והיינו בורך, וחלק השלישי, של הקב"ה, [הנפש] עתיד ליתן דין וחשבון, והיינו בוראך.

[842] מפרש הלשון עד אשר כמו בעוד אשר וגו', וכן כונת הלשון (יונה ד':ב') הלא זה דברי עד היותי על אדמתי, שפירושו בעוד היותי על אדמתי. ויש גירסא להיפך מאשר כתוב כאן, עד אשר לא יבאו ימי הרעה אלו ימי הזקנה, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימי היסורין, אבל כפי שהעתקנו נראה עיקר, יען דימי הזקנה אי אפשר לכנות בשם רעה ורק שאין בהם חפץ, מפני כי בטלה בהם כל תענוגות עוה"ז וכמו שאמר ברזילי הגלעדי (ש"ב י"ט ל"ו) בן שמונים שנה אנכי היום אם יטעם עבדך את אשר אוכל ואת אשר אשתה אם אשמע עוד בקול

הזקנה [842].

(מ"ר)

וזכר את בוראיך וגו'. ר' יהושע בן לוי פתר קראי במקדש, וזכור את בוראיך בימי בחורותיך, אמר להם הנביא לישראל, זכרו את בוראכם עד שבחוריכם קיימין [843], עד שברית כהונה קיימת, כמש"נ (שמואל א ב':כ"ז) ובחור אותו מכל שבטי ישראל [844], עד שברית לויה קיימת כמש"נ (פ' שופטים) כי בו בחר ה' אלהיך מכל שבטיך [845], עד שברית ירושלים קיימת כמש"נ (מלכים א י"א:ל"ב) העיר אשר בחרתי בה, עד שמלכות בית דוד קיימת, כמש"נ (תהילים ע"ח:ע') ויבחר בדוד עבדו, עד שביהמ"ק קיים, כמש"נ (דברי הימים ב ז':ט"ז) ועתה בחרתי והקדשתי את הבית הזה, עד שאתם קיימין שנאמר (פ' ואתחנן) בך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגולה [846].

(מ"ר)

עד אשר וגו'. עד אשר לא יבאו ימי הרעה – אלו ימי הזקנה, והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ – אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות ולא חובה [847].

(שבת קנ"א ב')

עד אשר וגו'. ר' יהושע בן לוי פתר קראי במקדש, וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד

שרים ושרות, והיינו חיים שאין בהם חפץ. ותכלית כונת הדרשה, כי לא תדחה לקיים מצות הבורא אז כשתבא לעת זקנה, יען כי אז אין כל נסיון בזה, אחרי שחשק וחמודות החיים כבר עברו, אלא בימי בחורותיך בעוד שחילך עלך וחשקך בחיים אז תבליג על יצרך ותשמע בקול ה'.

[843]כפי הנראה קשה ליה הלשון וזכור את בוראך בימי בחורותיך משום דמשמע רק בימי בחורותיך ולא אח"כ, אלא הו"ל לומר גם בימי בחורותיך, ולכן דריש ע"ד רמז וסמך בימי בחורותיך מלשון בחירה, ור"ל עד שזכות הדברים שבחר ה' בהם עדיין קיימת ולא בטלו, וכדמפרש כל הדברים דכתיב בהו לשון בחירה מצד הקב"ה, ותשתדלו שלא להאביד הזכיות האלה.

[844]המשך לשון הכתוב הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים ובחר אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן לעלות על מזבחי להקטיר קטורת לשאת אפוד לפני ואתנה לבית אביך את כל אשי בני ישראל, וכל זה מוסב על אהרן הכהן, ולכאורה הו"ל להביא מקרא מפורש יותר בשם אהרן, והוא בתהלים ק"ה כ"ו שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו, וי"ל משום דאותו הפסוק לא איירי מפורש בבחירת כהונה, ואפשר לומר דמוסב על הבחירה לשלוח בידם אל פרעה במצרים ע"ד גאולת ישראל, משא"כ הפסוק דשמואל מפורשת הבחירה בענין כהונה.

[845]צ"ע דהא פסוק זה בכהנים כתיב בענין מתנות כהונה. וצ"ל ע"פ הפסוק דס"פ שופטים וננשו הכהנים בני לוי וזהו משום דמקור הכהונה הוא משבט לוי, והיינו מעמרם אבי משה כנודע, וכן בתחלת הפרשה באותו ענין כתיב לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי, ועל זה מוסב הלשון כי בו בחר מכל שבטיך והיינו בשבט לוי. או י"ל דסמיך אפסוק הסמוך לפסוק שהביא, וכי יבא הלוי, כי הוא הנלוה על הכהן, וא"כ שייך בחירה גם בו.

[846]ויחס יתר הפסוקים לדרשה זו יבא בסמוך בהמשך סדר הכתובים.

[847]פירש"י שלא יהיה דבר במה לזכות בו שכולם יהיו עשירים ולא חובה לאמץ לב ולקפוץ יד, ורמב"ן פירש שלא יהיה בהם בחירה ורצון. וע' מש"כ למעלה אות ב' דעיקר הגירסא צ"ל להיפך, ימים אשר אין בהם חפץ אלו ימי הזקנה, וימי הרעה אלו ימות המשיח, ויתיחס ביותר ימי הרעה לימות המשיח ע"פ מ"ש בחלק צ"ח ב' ייתי ולא אחמיני', ר"ל שלא לראות בחבלי משיח.

אשר לא יבאו ימי הרעה – אלו ימי הגלות, כמש"נ (עמוס ו':ג') המנדים ליום רע [848] והגיעו שנים וגו', שנים שזכות האבות בטלה [849].

(מ"ר)

פסוק ב

עד אשר וגו'. עד אשר לא תחשך השמש והאור – זו פדחת והחוטם [851] והירח – זו נשמה [850], והכוכבים – אלו הלסתות [852], ושבו העבים אחר הגשם – זו מאור עיניו של אדם שהולך אחר הבכי [853].

(שבת קנ"א ב')

עד אשר וגו'. רבי יהושע פתר קראי במקדש, וזכור את בוראך בימי בחורותיך עד אשר לא תחשך השמש – זו מלכות בית דוד, שנאמר (תהלים פ"ט) וכסאו כשמש נגדי, והאור – זו התורה שנאמר ותורה אור, והירח – אלו סנהדרין, שנאמר (שם פ"ט) כירח יכון עולם [855], והכוכבים – אלו תלמידי חכמים [854], ושבו העבים אחר הגשם, אתה מוצא כל הנבואות קשות שנתנבא עליהם ירמיה לא באו עליהם אלא לאחר חרבן הבית [856].

(מ"ר)

[848] וסוף הפסוק ותגישון שבת חמס, ושיעור באור הכתוב אתם מנידים עצמיכם ליום רע ותגישון עצמיכם לשבת בגלות אשר יחמס אתכם, ומבואר דיום רע כנוי לגלות.

[849] ויחס יתר לשונות הפסוקים לענין דרשה זו נתבאר בדרשה דלעיל ובהבאות בהמשך לשונות הכתובים.

[850] פירש"י דכתיב נר ה' נשמת אדם, עכ"ל, ולפי"ז אינו מתבאר למה לא דריש זה על השמש, ויותר מזה קשה שהרי כל הדרשה איירי בתואר אברי הגוף ולא ברוחניות, וגם על הזמן שאחר חיי האדם לא שייך בכלל לדרוש כל ענין הפסוק עד אשר וכו', דפשיטא הוא, ומה רבותא בזה. אבל האמת נראה דט"ס הוא וצ"ל כמו במ"ר כאן. והאור זה החוטם, והירח זה המצח, והכונה שבאדם בחור מצהיב המצח ובזקן מעלה קמטים, ותארו בשם ירח שכל זמן שמזקין במשך החודש אורו מתמעט.

[851] שהם תואר קלסתר הפנים, כמו שהשמש קלסתר היום.

[852] ר"ל הלחיים, ומשום דמסייעים בקלסתר פנים קרי להו כוכבים שגם הם מסייעים להאיר את הלילה.

[853] יותר מדאי, כי מפני החלישות אי אפשר לו לעצור אותם וממשיל לעבים אחר הגשם, כי יען כי מרוב הבכי נעשו העינים עכורים כעין עבים שאחר הגשם.

[854] כמש"כ ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, דמוסב על ת"ח, עיין ב"ב ח' ב'.

[855] יתבאר ע"פ מ"ש בסנהדרין ל"ז א' דסנהדרין היו יושבין כחצי גורן עגולה וכעגול חצי לבנה, [וכן איתא להדיא בפתיחתא דאיכה בזה הלשון והירח זו סנהדרין דתניא סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה], וכן דרשו שררך אגן הסהר אלי סנהדרין, וסהר הוא לבנה, וכמבואר לפנינו במקומו במדרש שה"ש (ז' ג') יעו"ש. ומ"ש והאור זו התורה לכאורה אין זה שייך במקדש לבד, ואולי מכוון למ"ש באגדות אין תורה כתורת ארץ ישראל. וכמו שאמר הכתוב להדיא כי מציון תצא תורה וגו'.

[856] ר"ל שהחורבן בעצמו קשה כגשם שוטף וטורד, והיסורים שהגיעו אחר החורבן המה כעבים שאחר הגשם שהם קשים ועכורים. ויחס יתר הפסוקים לכלל דרשה זו נתבאר בדרשות הקודמות ובהבאות.

[857] מרוב חלישות, וממשיל הטלת מי רגלים לעבים וכמו שבארתי באות הקודם, וגללים (שהם גושים) – לגשם, ותהיה כאן הוראת השם גשם דבר המתגשם ונעשה גוש.

ושבו העבים וגו'. ושבו העבים אחר הגשם – ר' לוי משל בזה תרתי משלי, בא לבבות זלגו עיניו דמעות [858], בא להטיל מים – הגללים יוצאין ומקדמין אותו [857].

(מ"ר)

פסוק ג

ביום שיזעו וגו'. ביום שיזועו שומרי הבית – אלו הצלעות [859], והתעותו אנשי החיל – אלו ארכבותיו [861], ר' חייא ב"ר נחמיה אומר אלו זרועותיו [860], ובטלו הטוחנות זו המסס, כי מעטו – אלו השינים [862], וחשכו הרואות בארובות – אלו העינים, רבי חייא ב"ר נחמיה אומר, אלו כנפי הריאה שמשם בת קול יוצאת [863].

(שם)

ביום שיזעו וגו'. ר' יהושע פתר קראי במקדש, ביום שיזועו שומרי הבית – אלו משמרות בהמה ולויה, והתעותו אנשי החיל – אלו הכהנים [864] ובטלו הטוחנות אלו משניות נחלות, כגון משנתו של ר' עקיבא ושל ר' חייא ושל ר' אושעיא ושל בר קפרא [865], כי מעטו – זה התלמוד שבלול בהם [866], וחשכו הרואות בארובות – אתה מוצא כשגלו ישראל

[858] מדרך הזקנים שעיניהם זולגות תמיד וכשבא לבכות כבר קדמוהו הדמעות, וממשיל את הבכיה בזקנה לעבים, לפי שע"י הזקנה תבאנה הדמעות כמו שהגשם יבא ע"י העבים.

[859] שהם שומרים את בני המעיים ומגינים על כל הגוף. ובשבת קנ"ב א' הגירסא אלו הכסלים והצלעות.

[860] הוא ס"ל דעיקר המעמידים לגוף האדם הם זרועותיו, וכמו בשמשון שמכיון שהסיר האסירים אשר על זרועותיו נעשה חפשי.

[861] שהם מעמידים לגוף האדם, כמו אנשי החיל מעמידים את המדינה. [ובשבת קנ"ב א' הגירסא אלו השוקיים].

[862] והמסס והשינים שניהם טוחנים את המאכל, אמנם על ההמסס שייך לומר בטל, יען כי במציאות הוא נמצא רק פעולתו נחלשת משא"כ בשינים שייך לומר מעטו כי הם חסרים ממש, וע"ע בסמוך אות כ"ח.

[863] דריש הרואות על הריאה, וענין חשכתם הוא עכירת הקול.

[864] יתכן דרומז למשנה דתמיד כ"ז א' בשלשה מקומות הכהנים שומרים בבית המקדש, כדרך השומרים בפלטין של מלך [וע' מש"כ בתו"ת פ' במדבר ג' ל"ח], ודרך השומרים כאלה לעמוד על משמרתם כאנשי החיל. ובמדרש יש הסבר אחר לכנוי אנשי החיל לכהנים, ושם הדברים ארוכים, והסברנו בענין קצר.

[865] המליצה טוחנות תתבאר ע"פ המליצה שאמרו על ר' עקיבא שהיה עוקר הרים וטוחנן זה בזה, ויתכן שגם ברייתות של יתר החכמים דחשיב בזה היו מתובלים ג"כ בחריפות ובפלפול הלכה כעין פלפולו של ר"ע, ולכן כללם במליצה כזו.

[866] נראה דר"ל דלכן בטלו המשניות מפני כי נתמעט למוד התלמוד שהוא בלול מכל המשניות ובריייתות, והוא גם מפרשן ומבארן, ובלא באור ופירוש לא תוכלנה להתקיים, מפני סתימת דבריהן.

[867] במ"ר איכה פתיחתא כ"ג הלשון כשגלו ישראל לבין האומות לא היה אחד מהם יכול לזכור את תלמודו, ונראה אותה גירסא עיקר, יען כי כן מבואר בחגיגה ה' ב' שהגלות משכח את הלמוד, וגם תתיחס מליצת הכתוב וחשכו, ע"פ המבואר בברכות נ"ז א' הרואה שמן זית בחלום יצפה למאור תורה, ובארנו במק"א הכונה בזה ע"פ מ"ש בסוף הוריות י"ג ב' הרגיל בשמן זית נחזר לו תלמודו של שבעים שנה, כלומר נזכר מה ששכח כבר, הרי דהזכירה תכונה בשם מאור, וכ"מ בשבת קנ"ו ב' האי מאן דבארבעה בשבתא נולד יהא גבר חכים ונהיר, ופירש הערוך נהיר – זכרן, ולפי"ז ההיפך עזה דהיינו השכחה, תכונה בשם חושך, וזהו וחשכו הרואות בארובות שלא יזכרו את תלמודם וכהגירסא במ"ר איכה שהעתקנו.

לבבל לא היה אחד יכול לסבור את תלמודו [867].

(שם)

פסוק ד

וסגרו דלתים וגו'. וסגרו דלתים בשוק – אלו נקביו של אדם, בשפל קול הטחנה – בשביל קורקבן שאינו טוחן [869], ויקום לקול הצפור – שאפילו צפור מנערתו משנתו [868] וישחו כל בנות השיר – שאפילו שרים ושרות דומים עליו כשיחה [870].

(שבת קנ"ב א')

וסגרו דלתים וגו'. רבי יהושע, בן לוי פתר קראי במקדש, וסגרו דלתים בשוק – אלו דלתות של בית אלונתן [871] שהיו פתוחות לרוחה, בשפל קול הטחנה – על ידי שבטלו מדברי תורה. ולמה נמשלו דברי תורה לטחנה, מה טחנה זו אינה בטלה לא ביום ולא בלילה [872] כך דברי תורה נאמר בהם והגית בו יומם ולילה, ויקום לקול הצפור – זה נבוכדנצר [873] דא"ר לוי, י"ח שנה היתה בת קול מכרזת ומצפצפת על נבוכדנצר ואומרת לו, עבדא בישא, זיל אחריב ביתא דמארך לפי שמרדו בו בניו ואין שומעין לו [874], וישחו כל בנות השיר – שעלה ובטל השיר מבית המקדש [875].

(מ"ר)

---

[868] מפני חלישות השינה, ובמ"ר כאן הגירסא הזקן הזה כששומע צפרים מצפצפין אומר לסטים באים, וזה מפני חלישות העצבים וקלות ההרגש.

[869] פירש"י שאין בני מעיים טוחנין אכילתו, עכ"ל. מבואר מזה שהקורקבן כולל בין בני מעים, וזה צ"ע לכאורה בזבחים ס"ה א' חקירת הגמרא בזה, ואיך פסיק ליה לרש"י כאן בפשיטות, אבל האמת צדקו מאוד דברי רש"י, יען דהחקירה שבגמרא שם הוא לענין עופות שיש להם קורקבן, משא"כ כאן באדם איירי, שאין לו כלל קורקבן, ולכן הסיב רש"י כונת הגמרא במלת קורקבן לבני מעים בכלל, ופירש גם כי קורקבן שבכאן הוא המסס, אבל אין זה שייכות להחקירה בכלל אם קורקבן בכלל בני מעים או לא, ובזה ניחא דברי הט"ז וש"ך ביו"ד סי' ע"ה שחקרו הרבה לענין דין מליחה דקיי"ל אין מחזיקין דם בבני מעים אם גם קורקבן הוי בכלל בני מעים, ולא הביאו דברי רש"י אלו, יען דכפי מש"כ אין שייכות דברי רש"י אלו לאותה חקירה, כמש"כ, אלא שדבריהם תמוהים מאוד שלא הביאו גם הסוגיא דזבחים שהבאנו, ואין המקום כאן להאריך בזה.

[870] ר"ל אפילו קול השיר נדמה לו כשיחה בעלמא, מפני שכבר אבדו חושיו בשלמות.

[871] במ"ר איכה בפתיחתא כ"ג איתא דלתות נחושתא בר אלנתן וצ"ל בת אלנתן והיא אמו של יהויכין כמש"כ (מלכים ב כ"ד:ח') ושם אמו נחושתא בת אלנתן.

[872] אולי מכוון לריחים של רוח, דכל אימת שהרוח מנשבת היא טוחנת.

[873] יתכן דמכוון למ"ש במ"ר פ' בהר ס"פ ל"ג דנבוכדנצר מכונה בשם צפור דדריש שם נוטריקון נבוכדנצר – נצר צרצור שהוא מין עוף. או דמכוון להדרשה שמביא בת קול מצפצפת על נבוכדנצר, וצפצוף היא מבטא הצפרים.

[874] ר"ל לך והחרב בית המקדש לפי שאין בניו, כלומר, ישראל, שומעין לו.

[875] ומסיים בזה המ"ר האיך מה דאת אמר בשיר לא ישתו יין, וצ"ע שייכות זה הפסוק לכאן, אבל יתבאר ע"פ הגירסא בענין זה במ"ר איכה פתיחתא כ"ג במקום בית המקדש – בית המשתאות.

[876] שהם מנעימים ומטעימים מבטא השיר וטעמו, ונקראים בנות מלשון בונות, מפני שמכל כלי הדבור הם הגומרים ומוציאים הדבור מוכן מכל הכלים, ולעת הזקנה בטל טעם הנעימות ואינו יודע עוד לסדרם.

וישחו וגו'. וישחו כל בנות השיר – אלו השפתים [876], רבי חייא ב"ר נחמיה אומר, אלו הכליות שהן חושבות והלב גומר [877].

(שם)

פסוק ה

גם מגבה ייראו וגו'. [מהו גם מגבוה ייראו] שאפילו גבשושית קטנה דומה עליו כהרי הרים, וחתחתים בדרך – בשעה שמהלך בדרך נעשו לו תוהים [878] וינאץ השקד – זו קליבוסת [881] ויסתבל החגב – אלו עגבות [880], ותפר האביונה – זו חמדה [879].

(שבת קנ"ב א')

גם מגבה ייראו וגו'. כהדין סבא כשזמנין לו לאיזה מקום הוא שואל, יש שם מעלות, יש שם מורדות, וחתחתים בדרך – מחתה של דרך נפיל עליו [882].

(מ"ר)

גם מגבה ייראו וגו'. רבי יהושע בן לוי פתר קראי במקדש, גם מגבוה ייראו וגו', בשעה שעלה נבוכדנצר לירושלים היה ירא מגבהו של עולם – ממלך מלכי המלכים, וחתחתים בדרך – מחתה של דרך נפיל עליו [883], וינאץ השקד – זו נבואתו של ירמיהו, שנאמר (ירמיה א') מקל שקד אני רואה [884], מה השקד הזה משעה שיניץ עד שהוא גומר פירותיו יעברו כ"א יום, כך כל גזירה לא היתה אלא מי"ז בתמוז עד ט' באב, ויסתבל החגב – זה צלמו של נבוכדנצר, שנאמר (דניאל ג') נבוכדנצר מלכא עבד צלם דדהב [885], ותפר האביונה – זו זכות אבות. כי הולך האדם אל בית עולמו – מבבל היו ולבבל חזרו [886],

[877] מפני שמטבע השיר לעורר הרעיון והמחשבה שהם בלב ובכליות, ונקראים בנות שהם כעין תולדות השיר.

[878] חתחתים הוא מלשון חתת והלשון כפול כמו גלגלים, ותוהים ענינו פחדים וה' מתחלף בח', מפני שהם ממוצא אחד, כמבואר בכ"מ בתלמוד ומדרשים, ובירושלמי שבת פ"ז ה"ב לא מתמנעין רבנן לדרוש בין ה' לח'.

[879] שתבטל תאותו, ולשון אביונה הוא משורש אבה, ולכן אמרו בכ"מ שהאביון גרוע מעני, מפני שלבד עניותו עוד הוא תאב לכל ואינו משיג.

[880] דומה עליו כסבל משא כבד. ודריש ויסתבל מלשון סבל וחגב כמו עגב, מפני שהעי"ן מתחלף בח' מפני שהם ממוצא אחד.

[881] הוא העצם שהירך תקוע בו בולט ויוצא מרוב תשות כחו.

[882] ר"ל אף כי אין כל פחד מאימה בדרך עכ"ז הוא מביא חרדה בלבו, והמלה חתחתים הוא מלשון אימה וחתה [חתת אלהים], והיא ממלות הכפולים, כמו גלגלים, קשקשים.

[883] כמבואר באגדות שהיה חוזר מדרכו ושוב עלה שנית, וחתחתים מלשון פחד כמש"כ באות הקודם.

[884] כלומר תצמח נבואת ירמיה שאמר מקל שקד אני רואה, והוי הפי' וינאץ כמו וינץ מלשון הנצו הרמונים, כי באותיות אהו"י נוהג יתרון, וכמו שדרשו במדרש חזית שמאלו תחת לראשי כמו שמלו, מלשון שמלה.

[885] ומכנהו חגב בשם גנאי, ודריש ויסתבל שאינו יכול לסבול משאו מפני גובהו. וכלל שייכות מעשה הצלם של נבוכדנצר לחורבן המקדש י"ל דמכוון למ"ש באגדות שהביאו כל זהב שבירושלים ושפכו דימוס על רגליו של הצלם כדי שתהיה לו עמידה תקיפה לקיים מה שנאמר (יחזקאל ז') וזהבם לנדה יהיה [עיין פירש"י דניאל ג' א'].

[886] האדם כנוי לישראל ע"ש הכתוב ביחזקאל אדם אתם, וע' יבמות ס"א א' ולפנינו בתו"ת בפ' חקת פסוק זאת התורה אדם כי ימות באהל, ומה שאמר מבבל היו רומז לאברהם שאביו היה מעבר הנהר.

וסבבו בשק הסופדים – זו גלות יכניה [887].

(שם)

וינאץ השקד וגו'. רבי לוי אמר, וינאץ השקד זה לוז של שדרה [888], ויסתבל החגב – אלו קרסוליו [890] ותפר האביונה – זו התאוה המטלת שלום בין איש לאשתו שהיא בטלה [889].

(שם)

אל בית עלמו. א"ר יצחק, מלמד שכל צדיק יצדיק נותנין לו מדור לפי כבודו, משל למלך בשר ודם שנכנס הוא ועבדיו לעיר, כשהן נכנסין כולן בשער אחד נכנסין, וכשהן לנין כל אחד ואחד נותנין לו מדור לפי כבודו [891].

(שבת קנ"ב א')

וסבבו בשוק הסופדים. בני גלילא אמרי, עשה דברים לפני מיטתך, בני יהודה אמרי עשה דברים לאחר מיטתך, ולא פליגי, מר כי אתרי' ומר כי אתרי' [892].

(שם קנ"ג א')

וסבבו בשוק הסופדים [יש אומרים] אלו התולעים [893].

(מ"ר)

פסוק ו

עד אשר וגו'. עד אשר לא ירתק חבל הכסף – זה חוט של שדרה [894], ותרץ גלת הזהב – זו גלגלת [895], רבי חייא ב"ר נחמיה אמר זו גרגרת שהיא מגלה את הזהב ומריצה את הכסף [896], ותשבר כד על המבוע – זו כריסו של אדם, שלאחר שלשה ימים למיתתו של

[887] שקדמה לגלות צדקיהו י"א שנה, ובשעה שגלתה גלותו של צדקיהו יצאה גלות יכניה לקראתם.

[888] היא חוליא קטנה בסוף החוליות, ובעת שכל החוליות מתכחשות ונשפלות ע"י הזקנה זו בולטת כשקד מפני שהיא יותר חזקה, ועל שהיא בולטת מתוארה בשם וינאץ כמו הנצוץ שנוצץ ובולט.

[889] עיין משכ"ל אות מ"א.

[890] נראה דהיינו הך דהדרשה בגמרא שבת קנ"ב א' ויסתבל החגב אלו עגבות כמובא ונתבאר לעיל אות מ' יעו"ש אלא שבאה כאן בשנוי לשון.

[891] טעם הדיוק מדלא כתיב אל בית העולם, אלא אל בית עולמו דמשמע כל אחד לעולמו המיוחד לו, ובמ"ר כאן אגדה זו בשנוי לשון קצת.

[892] ר"ל השתדל לעשות בחייך דברים טובים כדי שיזכירום לאחר מיתה כשילכו לפני המטה כמנהג בני גליל, או כשילכו לאחר המטה כמנהג בני יהודה, דכך היה מנהגם שבגליל הלכו לפני המטה וביהודה לאחר המטה.

[893] יתכן דמפרש הסופרים כמו המפסידים בחלוף אותיות [כמו שדרשו בשבת פ"ה א' חורי הארץ מלשון ריח, וביומא ע"ה ב' וישטחו כמו וישחטו, ועיין לפנינו לעיל בפ' ולא ימלט רשע את בעליו (ח' ח') הבאנו הרבה דוגמאות לזה] והתולעים הם מכלים ומפסידים את הגוף, ושוק הוא תואר לגוף האדם.

[894] שהוא לבן ככסף וארוך כחבל.

[895] דריש גולת כמו גלגלת, ולפי שהוא הדבר היותר חשוב באדם [דכל הגוף בתר רישא אזיל] קרי ליה זהב.

[896] דריש גולת מלשון גלוי, ובויק"ר ר"פ י"ח גריס שהיא מכלה, והיא היא בחלוף אותיות גיכ"ק. ותירוץ – הרצאת מעות, וחבל מלשון חבלה וכליון, והכונה שכל עמל האדם לפיהו, והגרגרת היא מוציאה ומחבלת כסף וזהב לאכילה ולהנאת הגרון.

אדם כרסו נבקעת ומוסרת לפה ואומרת לו, הא לך מה שגזלת וחמסת ונתת בי, ונרץ הגלגל אל הבור, יש אומרים כאלין גלגלין דצפורי, ויש אומרים כאילין רגבייה דטבריה, כמש"נ (איוב ב"א) מתקו לו רגבי נחל [897].

(שם)

עד אשר וגו'. רבי יהושע בן לוי פתר קראי במקדש, עד אשר לא ירתק חבל הכסף – זו שלשלת יוחסין [898] ותרץ גלת הזהב – אלו דברי תורה, כמש"נ הנחמדים מזהב, ותשבר כד על המבוע – יש אומרים כדו של ברוך על מבועו של ירמיהו, וחד אמר כדו של ירמיהו על מבועו של ברוך [899], ונרוץ הגלגל אל הבור – מבבל היו כמש"נ ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך [900] ולבבל חזרו כמש"נ (עזרא ה':י"ב) ועמא הגלי לבבל.

(שם)

פסוק ז

וישב העפר וגו'. א"ר אבהו, כל שאומרים בפני המת יודע עד שיסתם הגולל, דכתיב וישוב העפר על הארץ כשהיה [901].

(שבת קנ"ב ב')

וישב העפר וגו'. כתיב הכא וישב העפר על הארץ כשהיה וכתיב התם (משלי י"ד) ורקב עצמות קנאה, מלמד שכל מי שיש לו קנאה בלבו עצמותיו מרקיבים, וכל מי שאין קנאה

[897] ר"ל גלגלים העשוים על פי הבארות ובהם חבל ארוך שמגלגלים ומושכים מים, ומפני כי העיר צפורי יושבת בהר ובארותיהם עמוקים היו צריכים לאותן הגלגלים, ויתפרש הגלגל אל הבור כפשוטו. והיש אומרים מפורשים הגלגל מלשון אבן גלל שהוא אבן קשה, וכך היה רבי טבריא, והכונה – השלכת אברים לקבר המת, והראיה מפסוק מתקו לו רגבי נחל הוא ע"ד משל שאחר מותו הוא עומד בין רגבי אברים כאלו מתוקים הם לו.

[898] הוא ע"ד הכתוב (מלאכי ג':ג') וישב מצרף וטהר את בני לוי.

[899] שניהם היו משכחים תורתם בעוני הדרך וכפירש"י כאן בפרשה, ופליגי בזה מי מהם גלה באחרונה ושנשבר גם כדו על גבי מבוע תורתו של ראשון, וזה ידוע שאין שוברים את הכד אלא א"כ יבש המבוע, אלא דפליגי מי נקרא המבוע, אם ירמיה שהיה רבו של ברוך ויבש מקור תורתו תחלה ואח"כ נשבר גם כדו של ברוך או דברוך נקרא מבוע ע"ד שאמרו הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מכולם ויבש מקור תורתו שלו תחלה ואח"כ נשבר גם כדו של ירמיה.

[900] טעם הראיה שהיו מבבל משום דמארצך דכתיב באברהם היא אור כשדים ונמרוד הוא שהשליכו שמה, והוא היה מלך שנער שהיא בבל כמבואר בתורה פ' נח.

[901] פירש בספר איי הים הכונה לפי דרש זה, כי האדמה הנעשית עפר תיחוח מחמת חפירת הקרקע והושלכה ממקומה בשעת החפירה תארו בשם עפר, ואח"כ כאשר נרוץ הגלגל בתוך הבור, כלומר אחר שניתן האדם בכללו בתוך הקבר אז ישובו ויחזרו את העפר התחוח אל הארץ המחובר בקרקע עולם, וזהו אשר תארו בשם סתימת הגולל, ואז הרוח תשוב וגו' שאין בה חיות עוד, משא"כ עד אז יש לה עוד רגש לשמוע באיזה ערך מה שמדברים לפניו. וע' ברש"י ותוס' בבאור ענין סתימת הגולל.

[902] ר"ל דמה שאמר דישוב העפר וגו' אין זה כלל מוחלט על כל האנשים, שהרי זה האיש שאין לו קנאה ותחרות אין עצמותיו נרקבים, אלא דבדרך כלל נקט, ועיין מש"כ השייך לענין זה בתו"ת ס"פ בראשית בפ' והיו ימיו מאה ועשרים שנה.

בלבו אין עצמותיו מרקיבים [902].

(שם שם)

וישב העפר וגו'. וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה – אימתי והרוח תשוב אל האלהים – לכשישוב העפר על הארץ כשהיה ואם לאו (ש"א כ"ה) ואת נפש אויבך יקלענה בכף הקלע [903].

(מ"ר)

והרוח תשוב וגו'. ת"ר, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, תנה לו כמו שנתנה לך בטהרה אף אתה תן אותה לו בטהרה [904].

(שבת קנ"ב ב')

והרוח תשוב וגו'. רבי יהושע בן לוי פתר קראי במקדש, והרוח תשוב אל האלהים – זו רוח הקודש [905], אתה מוצא כיון שראה שלמה ירושלים חרבה וביהמ"ק נשרף וישראל גולים ורוח הקודש מסתלקת – התחיל עליהם בהבל הבלים [906].

(מ"ר)

פסוק ח

הכל הבל. מהו הכל הבל, תני, החזיק עשיר בדבר טוב, תחלתו רעב הוא לו וכשמתישן בו עשאו למרמס, ולו תאוה ולעני תאוה, ושניהם שוין לקבר, הכל הבל [907].

(שם)

[903] ר"ל אז ישוב הרוח אל האלהים לכשישוב העפר על הארץ נקי מעונות וחטאים כמו שהיה נקי בשעת לידה, ואם לאו – כלומר כשלא ישוב העפר כמו שהיה נקי אז תקולע הנפש.

[904] פשוט דדריש זה ממה שאמר אשר נתנה שהיא מיותר כמובן.

[905] יתכן דדריש הלשון תשוב, דהשבה משמע שכבר היה אותו הדבר במקום ההוא והלך משם ועתה הוא שב, וא"כ מכיון דכתיב והרוח תשוב אל האלהים, הרי הוא רוח אלהי, רוח הקודש.

[906] פשוט דדריש סמיכות הכתובים בענין שאינו דבוק כלל, דאחרי דהרוח תשוב אל האלהים א"כ איך זה אפשר לסמוך ולומר כמוסב על ענין זה הכל הבל, ולכן דריש בענין המתקבל וכדמפרש, שכיון שראה ברוה"ק חורבן וגלות אמר כי הכל הבל, כלומר כל גדולת עוה"ז, ואפי' גדולת ביהמ"ק, מאחר שסופו ליחרב, ורוחו הקודש ישוב אל האלהים ולא כמו הבית השלישי שיבנה ב"ב שקיומו יהיה עדי עד.

[907] הכונה להורות כי כל קניני העוה"ז הוא רק תאוה קודם שמשיגים אותם, בין עשיר בין עני, ומכיון שמשיגים אותם ונעשים שבעים בם, והיינו כשמתישנין בם, אז ימאסום ויעשום למרמס, ונעשו שניהם שוים לקבר, כלומר לא ימצאו עוד חפץ בעוה"ז, וא"כ הלא הכל הבל.

[908] קבע מסורות וסימנים בתיבות המקרא ובגירסא של משנה, וע"י פיסוק טעמים שלמד אותם ידעו ויזכרו יותר, וגם אסברה בדמעי ליה. ועי' מש"כ בענין דרשה זו בארוכה בתו"ת פ' בראשית בפ' ויצו ה"א על האדם ובס"פ תשא וברי"פ ויקרא בפ' מן הבהמה ובפ' חקת בפ' וממדבר מתנה וברי"פ דברים. עוד י"ל הכונה דאסברה במאי דדמי ליה

פסוק ט

עוד למד דעת וגו'. דרש רבא, מאי דכתיב ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם – דאגמריה בסימני טעם ואסברה במאי דדמי ליה [908].

(עירובין כ"א ב')

ואזן וחקר וגו'. אמר עולא א"ר אלעזר, בתחלה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים, עד שבא שלמה ועשה לה אזנים שנאמר ואזן וחקר [909].

(שם שם)

ואזן וחקר וגו'. אמר רב יהודה, רמז לאיסור שניות מן התורה, דכתיב ואזן וחקר תקן משלים הרבה [910].

(יבמות כ"א א')

ע"ד הפסוק וידבר שלשת אלפים משל דפי' המפרשים דדבריו היה כ"כ עמוקים אשר לכל דבר עמוק היה צריך שלשת אלפים משל להבינו – כי מדרך ההסברה הוא אשר לנמשל עמוק צריך משל וע"י המשל מובן הנמשל, ואם המשל ג"כ עמוק מהבין אז צריך גם לזה המשל עוד משל וכן הלאה, וזה דאמר וידבר וגו' ר"ל שלהסביר דבריו העמוקים היה צריך שלשת אלפים משל ותפס ג' אלפים ע"ד מספר הפרזה. ומזה אנו יודעים חכמתו כמה גדולה. והנה ידוע אשר לערות מכלי גדול לכלי קטן אשר פיו צר מאד אי אפשר יען כי זרם המשקה ההולך ברעש יעבור על פי הכלי קטן והמשקה תשפך מחוץ לכלי קטן ולא אל פיו, לזאת אם צריך לערות לכלי קטן אז צריך לערות גם מכלי קטן רק שהוא גדול מעט מהכלי קטן אשר הוא מערה לתוכו, כן הוא בלימוד החכמה, כי החכם היותר גדול אי אפשר לו ללמוד עם קטן שבקטנים כי חכמתו הגדולה אין באפשרו להסביר בהסברה שפלה כמו שצריך לקטן שבקטנים. אמנם לשלמה היה יתרון כי אף שהיה חכם גדול בכל זאת היה יכול להסביר אף לקטן שבקטנים, וזה אמרו ויותר שהיה קהלת חכם, בכל זאת עוד לימד דעת את העם היינו הפחותים שאין להם דעת כ"כ [כמש"ה הגר"א בפי' ישעיה ב' בבאור שם "עם"] והוא ע"י שלשת אלפים משל – וזוהי הכונה ואסברה במאי דדמי ליה היינו ע"י משלים וכמ"ש.

[909] ר"ל שתיקן הרבה תקנות וסייגים לשמירת מצות התורה, וכמובא בסוגיא כאן ובדרשה הבאה, ועל ידי כן אחוזים בעקרי המצות ונתרחקו מעבירות, כי אם אוחזין בהכפיפה עצמה אז ע"י משמוש היד תקרע הכפיפה, לא כן אם יש לה אזנים אז לא תקרע הכפיפה עצמה.

[910] ענין שניות לעריות הוא כי לבד עריות המפורשות בתורה (פ' אחרי) גזרו חכמים עוד קרובות משום גזירה שלא ילמדו מהן להתיר בעריות דאורייתא, והם הנקראים בלשון חז"ל שניות לעריות, וכונת שם זה, כי אלה המפורשים בתורה [אם מפורשים ממש או נלמדו בק"ו וגז"ש וכדומה] הם עקרים וראשונים, ואלה שחכמים גזרו עליהן הן שניות להן, וכמו אם אביו, אם אמו, אם אבי אביו, אם אבי אמו, אשת אבי אביו, אשת אבי אמו, ועוד הרבה, ובארנום בפרטיות בתו"ת פרשה אחרי, יעו"ש. ולמד כאן סמך לדבר זה בכלל שיש כח ביד חכמים להוסיף גדרים לתכלית שמירת התורה, דכמו שעושין אזנים לכלי שיהיה באפשרי לאחוז בהם וישתמר הכלי, כך ע"י הסייגים משתמר עיקרי התורה, וכמש"כ בדרשה הקודמת.

[911] בדרשות הבאות דריש כמה ענינים שרצה קהלת למצוא, וכולם סמך על הלשון דברי חפץ דכתיב כאן ובאותן הענינים שרצה למצוא, וכפי שיתבאר, אבל כאן לא נתבאר מניין ליה רמז בפסוק זה שרצה להיות כמשה. ונראה עפ"י מש"כ במשה שאמר להקב"ה הודיעני נא את דרכיך, וידיעה זו מכונה בשם חפץ, כמש"כ (ישעיהו נ"ח:ב') ודעת דרכי יחפצון, וכ"כ (איוב כ"א:י"ד) ודעת דרכיך לא חפצנו, ומכיון דכתיב כאן שבקש למצוא דברי חפץ, סמך שרצה לדעת דרכי ה' כמו משה.

פסוק י

בקש קהלת וגו'. בקש קהלת להיות כמשה, יצתה בת קול ואמרה לו, וכתוב יושר דברי אמת – ולא קם נביא עוד בישראל כמשה [911].

(ר"ה כ"א ב')

בקש קהלת וגו'. בקש קהלת לדון דינים שבלב שלא בעדים ושלא בהתראה [912], יצתה בת קול ואמרה לו וכתוב יושר דברי אמת – על פי שנים עדים יקום דבר [913].

(שם שם)

בקש קהלת וגו'. בקש קהלת למצוא דברי חפץ – בקש לעמוד על מתן שכרן של מצות ושל תורה [914], אמר ליה הקב"ה, וכתוב יושר דברי אמת, כבר כתבתי על ספר הישר (תהילים ל"א:כ') מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (ישעיהו ס"ד:ג') עין לא ראתה אלהים זולתך [915].

(מ"ר)

בקש קהלת וגו'. בקש קהלת למצוא דברי חפץ – בקש לעמוד על הקץ [916] אמר ליה הקב"ה, וכתוב יושר דברי אמת – כבר כתבתיהו על ספר הישר (ישעיהו ס"ג:ד') כי יום נקם בלבי וגו' [917].

(שם)

פסוק יא

דברי חכמים וגו'. דרש רבי אלעזר בן עזריה, דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד, למה נמשלו דברי תורה לדרבון, לומר לך, מה דרבן זה מכוין את הפרה לתלמיה להוציא חיים לעולם אף דברי תורה מכווינין את לומדיהן

[912] וכמעשה דשמעון בן שטח שראה באחד שרץ אחר חבירו לחורבה ורץ אחריו ומצא סייף בידו ודם מטפנוף והרוג מפרפר, ואמר לו מה אעשה שאין דמך מסור בידי, שהרי אמרה תורה עפ"י שני עדים וגו' (שבועות ל"ד א') ורצה קהלת לדון בכזה.

[913] עי' מש"כ לעיל אות ע', ואולי מסמיך ענין דרשה זו בפ' זה ברמז על לשון הכתוב וחפץ ה' בידיו יצלח (ישעיהו נ"ג:י'), וזהו בקש קהלת למצוא דברי חפץ שיצליח ה' חפצו בידו לעמוד על האמת אף שלא בעדים והתראה, והשיבה לו הבת קול, כי דבר אמת יוצא אך באופן שהגבילה התורה עפ"י עדים, והוא על דרך שאמרו לא בשמים היא, כנודע.

[914] דריש זה ברמז גז"ש חפץ חפץ, דכאן כתיב בקש למצוא דברי חפץ, ובמצות כתיב (ירמיהו ט':כ"ג) כי באלה חפצתי נאם ה', ובתורה כתיב (משלי ח':י"א) וכל חפצים לא ישוו בה.

[915] ר"ל שעינינים אלה צפונים וטמונים בידיעת הקב"ה לבדו.

[916] גם בכאן כמו בדרשה הקודמת דריש ברמז גז"ש חפץ חפץ, דכאן כתיב בקש קהלת למצוא דברי חפץ, ובקץ הגאולה כתיב אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ ורצה לדעת ולחשב קץ הגאולה.

[917] ר"ל יום הנקם [ממלכות הרשעה] דכתיב ביה לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם צפון וטמון בלבי ואין נגלה לבני אדם, ומכוון למ"ש במ"ר פרשה הקודמת שבעה דברים מכוסין מבני אדם ואחד מהם יום הנחמה, וסמיך ג"כ על פסוק זה כי יום נקם בלבי.

מדרכי מיתה לדרכי חיים. אי מה דרבן זה מטלטל אף דברי תורה מטלטלין ת"ל מסמרות [918]. אי מה מסמר זה חסר ולא יתר [919] אף ד"ת חסרין ולא יתרין ת"ל נטועים, מה נטיעה זו פרה ורבה אף ד"ת פרין ורבין [920].

(חגיגה ג' ב')

דברי חכמים כדרבנות. מהו כדרבונות - ככדור של בנות, מה כדור זה מתגלגל מיד ליד ואינו נופל לארץ, כך (יהושע כ"א) לא נפל דבר אחד וגו' [921], ומה כדור זה מקלעין בו בידים ואינו נופל, כך משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים לאנשי כנסת הגדולה [922].

(מ"ר)

וכמשמרות נטועים. לא יצא האיש בסנדל המסומר בשבת, וכמה מסמרין יהיו בו - עשרים וארבעה, דכתיב וכמשמרות נטועים, מה משמרות כ"ד אף מסמרים כ"ד [923].

(ירושלמי שבת פ"ו ה"ב)

וכמשמרות נטועים. וכי לא היה טוב לומר כאילנות נטועים, ומה ת"ל כמשמרות - ללמד שיש בהם שבח של מטע ושבח של כדורות של ברזל [924].

(מ"ר)

וכמשמרות נטועים. דבר אחר כמשמרות נטועים - מה המסמר הזה אע"פ שאתה מעבירו ממקומו רשומו ניכר, כך כל מי שעונותיו גורמים שהחכמים פושטים בו יד [925]

---

[918] ר"ל שקבועים כמסמרים ויש להם קיום נצחי.

[919] כל מה שנועצין אותו בכותל היא נחסר, או שפירושו שהיא מעלה חלודה ובזה הוא נחסר.

[920] כמ"ש בעירובין נ"ד ב' על הפ' דידיה ירווך, מה הדד הזה כל מה שהתנוק ממשמש בו מוצא בו חלב כך ד"ת כל זמן שאדם הוגה בהם מוצא בהם טעם, והיינו שמוצא בה חדשות בטעם וסברא, ובחידוש דברים וענינים שונים, וכמש"כ ארוכה מארץ מדה.

[921] מכל דבר הטוב אשר דבר ה' הכל בא.

[922] ר"ל עם כל המסירות האלה מאיש לאיש לא נגרע דבר ממנה אלא נשארה בתמימותה ובשלמותה.

[923] סנדל המסומר הוא מנעל עץ עם מסמרים, ונאשר משום מעשה שהיה בשעת שמד שטמנו עצמם במערה ושמעו רעש מעל גבי המערה וחשבו שהאויבים באים עליהם ודחקו עצמם ורמסו והרגו זה את זה במסמריהם שבנעליהם האלו, ומשום דבשבת היתה המעשה גזרו רק בשבת ויום טוב שהם ימי כנופיא שאסורים במלאכה, ודריש כאן ע"ד רמז שמנעלים שעם כ"ד מסמרים נקראים מסומרין.

ועדיין כלל הענין צריך באור בטעם וסברא, ואפשר לפרש עפ"י מאי דאיתא בירושלמי כאן עוד כמה מספרים בזה, חד אמר חמשה כחמשה ס"ת, וחד אמר שבעה כנגד יום השבת, וחד אמר י"ג [אולי כנגד י"ג מדות], לבד זה שלפנינו, כ"ד, כנגד כ"ד משמרות, והענין היא, כי כפי שכתבנו נאסר סנדל המסומר בשעת גזירת שמד, ואח"כ כשרווח להם עשו זכר לדבר זה שהגבילו מספר מסמרות בנעליהם להיתר, ומכיון שעשו כן לזכר הוסיפו לעשות זכר במספר המסמרים כנגד הדברים שנאסרו עליהם בגזירת השמד, בעסק בתורה, [זהו דעת המ"ד חמשה כנגד חמשה ס"ת], ויש שעשו שבעה, זכר לגזירת שמירת השבת, ויש שעשו י"ג כנגד י"ג מדות שבהן יתיחס הקב"ה אלינו ויש שעשו כ"ד כנגד בטול המשמרות, ובזה הענין מבואר.

[924] ר"ל שהמסמר יש לו שושנה שעל ידה נוח לשלוף, לכך נתן לדברי תורה שבח של נטע וכח של ברזל.

[925] רומז לנדוי, ע"ד הכתוב הנה יד ה' הויה וגו' תואר לעונש.

אע"פ שהוא חוזר בו רשומו ניכר [926].

(שם)

וכמשמרות נטועים. מה המסמר הזה כשנטוע בדלת מקיים הדפין, כך כשהצדיקים גוזרים הקב"ה מקיים דבריהם [927].

(מ"ר פ' נשא פי"ד)

וכמשמרות נטועים. דבר אחר כמשמרות נטועים – כל ימיו של ר' אליעזר היו העם נוהגין כר, יהושע, ואחר שמת ר' אליעזר חזרו העם לנהוג כמותו [928].

(מ"ר)

וכמשמרות נטועים. כתיב כמשמרות וקרינן כמסמרות, לומר לך, מה משמרות כהונה כ"ד אף ספרי תורה כ"ד [929] [פסיקתא רבתי פ"ג].

בעלי אספות וגו'. דרש רבי אלעזר בן עזריה, בעלי אסופות נתנו מרועה אחד, בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין, שמא יאמר אדם, מעכשיו האיך אני לומד תורה, ת"ל כולם נתנו מרועה אחד, אל אחד נתנן, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, שנאמר (פי יתרו) וידבר אלהים את כל הדברים האלה [930].

(חגיגה ג' ב')

---

[926] הוא ע"ד מ"ש קללת חכם אפי' על תנאי היא באה.

[927] ר"ל שדבריהם של צדיקים קבועים כמסמרים ולא ישובו עד שגם הקב"ה מקיים אותם, והוא ע"ד שאמרו הקב"ה גוזר וצדיק מבטל, וזה ג"כ מטעם זה כי מכיון שמחליטים הם דבריהם נקבעו בהחלט וממילא הם מבטלים גם גזירת הקב"ה.

[928] איירי לאחר שברכוהו לר"א החלו לנהוג כר' יהושע במה שהיה מחולק עמו [והלשון כל ימיו לאו דוקא, ופירושו כל ימיו לאחר שברכוהו] ואחר שמת ר"א חזרו לנהוג כמותו, לקיים מ"ש דברי חכמים כמסמרות נטועים, שלא יבטלו לעולם, ומה שלא פסקו בחייו כמותו היתה רק הפסקה לזמן, ועיין מענין זה בנדה ז' ב'.

[929] יתכן הכונה דאי אפשר לקבוע מסמרות כלומר להחליט דבר בענין מעניני התורה אלא מי שהוא בקי בכ"ד כתבי הקודש וכמ"ש במדרש חזית (ד' י"א) נפת תטופנה שפתותיך כלה, מה כלה זו מתקשטת בכ"ד מיני קישוטין ואם חסר א' מהן אינו כלום, כך ת"ח צריך שיהיה רגיל בכ"ד ספרים ואם חיסר אחד מהם אינו כלום.

[930] פשיט דדייק ודריש ע"ד רמז הלשון את כל הדברים, דלפי פשוטו הול"ל וידבר אלהים לאמר. ובאור ענין זה בכלל הוא ע"ד מ"ש חז"ל אלו ואלו דברי אלהים חיים, ורש"י בכתובות נ"ז א' הסביר הענין משום דזמנין שייך האי טעמא וזמנין האי טעמא, שהטעם מתהפך לפי שנוי הדברים בשנוי מועט, עכ"ל. אבל לולא דבריו אפשר לפרש הכונה משום דע"פ דעות שונות מתחדשות סברות שונות, ומתוך כך מתבאר אמתת הדין, ולולא כן היו קובעין הלכה ע"פ מושכל ראשון, ובאופן זה אפשר לשגות ולטעות, ונמצא לפי"ז דכל הדעות אע"פ דכשהן לעצמן הן סותרות זא"ז, אבל לתכליתן כולן רצויות לתכלית ברור ההלכה, וא"כ הוו אלו ואלו דברי אלהים חיים, וזו היא בכלל כונת דרשה זו. ויש להוסיף עוד המשך לשון הפסוק לפי"ז, דברי חכמים כדרבונות וכמשמרות נטועים בעלי אסופות וגו', שדימה החקירה והפלפול ללרישה בדרבונות וקיומו הנאמן לנטיעת מסמרים, ותכלית דברי כולן נתנו מרועה אחד, וזו היא גם כונת דרשה הבאה אימתי דברי תורה נאמרין כתקונן – בשעה שנשמעין באסופות, מפני שרק אז יצא הדין מבורר ומאומת, כמש"כ, וע"ע באות הבא.

בעלי אספות וגו'. אימתי דברי תורה נאמרין כתקונם – בשעה שנשמעין באסופות [931] ומניין אתה אומר שאם שמע אדם דבר תורה מפי קטן שבישראל שיהא עליו כשומע מפי משה רבינו ת"ל נתנו מרועה אחד – זה משה, ולא מפי משה אלא כמו מפי הקב"ה, שנאמר מרועה אחד, אין רועה אלא הקב"ה, שנאמר (תהילים פ:ב') רועה ישראל האזינה, ואין אחד אלא הקב"ה שנאמר ה' אחד [932].

(מ"ר)

בעלי אספות וגו'. מהו בעלי אסופות, אימתי דברי תורה נטועים באדם בזמן שבעליהם נאספין מהם, כל זמן שרבו קיים הוא שואלו, מת רבו הוא יגע יום ולילה לקיים תלמודו [933].

(מ"ר נשא פי' י"ד)

פסוק יב

ויתר מהמה וגו'. דרש רבא, מאי דכתיב ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ, בני הזהר בדברי סופרים יותר מבדברי תורה, שדברי תורה יש בהם עשה ול"ת, ודברי סופרים כל העובר על ד"ס חייב מיתה [934], שמא תאמר אם יש בהם ממש מפני מה לא נכתבו – עשות ספרים הרבה אין קץ, ולהג הרבה יגיעת בשר – כל ההוגה בהן טועם טעם בשר [935].

(עירובין כ"א ב')

ויתר מהמה וגו'. אל תקרא מהמה אלא מהומה, שכל המכניס בתוך ביתו יותר מכ"ד

---

[931] י"ל דרומז למ"ש בברכות ס"ג ב' אין התורה נקנית אלא בחבורה, וכשת"ח לעצמו עוסק בתורה הוא מתטפש, ועיין תענית ז' א', והיינו משום דא"א לבא על בוריה ואמתתה של תורה רק ע"י הלמוד בחבורה, וכמש"כ עוד מזה באות הקודם יעו"ש.

[932] ודריש המשך הלשון דברי בעלי אסופות – כל דברי בעלי אסופות, בין גדולים בין קטנים, נתנו מרועה אחד, והוא ע"ד מ"ש אלו ואלו דברי אלהים חיים, וגם דברי הקטן שבתלמידים לפעמים מעוררים טעם וסברא נכונה וכמ"ש הרבה למדתי מרבותי ומחברי ומתלמידי יותר מכולם, וביתר באור דרשה זו בארנו למעלה אות פ"ז יעו"ש וצרף לכאן.

[933] מפרש בעלי אסופות מלשון אסיפה ומיתה, ור"ל כל זמן שהרב קיים הוא סומך עצמו כי הוא יעמידנו על אמתת הדין משא"כ כשמת יגע עצמו על זה.

[934] ר"ל שבדברי תורה יש בהם לבד מצות ואיסורים שהם במיתה גם מצות שהם רק עשה לבד או ל"ת לבד, משא"כ בדברי חכמים לא פלוג בעונשם, אלא אמרו סתם שעל כל דברי חכמים העובר עליהם חייב מיתה, וא"כ יש להזהר בהם יותר. וטעם הדבר בזה משום דדברי סופרים מעמידים ומחזקים בכלל את מעמד התורה וכמבואר לעיל בפסוק ט' בדרשה ואזן וחקר וגו' יעו"ש, לכן עונש ההעברה עליהם גדול.

[935] עיין ב"ק ע"ב א' דלא אכלי בשרא דתורא, ופירש"י לא דקדקתי טעמו של דבר, עכ"ל, ומבואר דמליצת הלשון אכילת בשר דתורא הוא משל לדקדוק ועיון בעומק ההלכה, כמו אכילת בשרא דתורא שהיא אכילת קבע ושובע, ועם זה יתבאר ענין דרשה זו, וצריך לגרוס כל ההוגה בהם הרבה, כלשון הכתוב ולהג הרבה, ור"ל כל ההוגה הרבה בדברי תורה ומדייק בם הוא טועם טעם נאמן ומתקבל כזה הקובע סעודה על אכילת בשר וכמש"כ.

ספרים, כגון ספר בן סירא וספר בן תגלא [937], מהומה הוא מכניס בביתו [936], ולהג הרבה יגיעת בשר – להגות נתנו ולא ליגיעת בשר נתנו [938].

(מ"ר)

פסוק יג

סוף דבר וגו'. סוף דבר הכל נשמע – סוף דבורו של אדם הכל משמיעין את מעשיו, כשר היה פלוני ירא שמים היה פלוניי [939].

(שם)

הכל נשמע וגו'. אמר רב הונא, כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין, שנאמר סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא וגו' [940].

(ברכות ו' ב')

את האלהים ירא. שאלוהו לשלמה סופה דכולא מה, אמר להו, סוף דבר את האלהים ירא [941].

(מ"ר)

את האלהים ירא. א"ר ירמיה, גדולה היא היראה, שכן לא חתם שלמה את דבריו אלא ביראה, סוף דבר את האלהים ירא, וכן במשלי הוא אומר (ל"א) שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל [942].

(שם פרשה ג' פסוק י"ד)

---

[936] מפני שאסור להוסיף על כ"ד ספרי הקודש.

[937] ספרי משל ומליצה בסגנון לשון כתבי הקודש והוא כוללם ביחד עם ספרי הקודש.

[938] ר"ל לדבר בם בארעי ולא ללמוד קבע. ומ"ש בפ"י דסנהדרין ק' ב' דאסור למקרי בספר בן סירא, צ"ל דאיירי בענין דאיירי כאן שמדמה אותן לכ"ד ספרי קודש וקובע בהן למודו ביחד עם אלה בקביעות.

[939] יתכן הכונה כמ"ש בגמרא שמא יאמר אדם המסתיר מעשיו מי מעיד בי ת"ל ואבן מקיר תזעק כותלי ביתו מעידין עליו, וכאן אמר בענין אחר במי שהוא מהצנע לכת שסוף דבר, אף באיזה אופן שיסתיר מעשיו, בכ"ז הכל נודע ונשמע והראיה לזה שהכל משמיעין את אמתת מעשיו אם היה כשר וירא ה' באמת.

[940] י"ל בטעם הדבר משום דעל הרוב סבת הדבר שאין דבריו של אדם נשמעים מפני שחושדים אותו בנטיה ובפניה עצמית, ואשר על כן הוא אומר דבר אף שלא כהוגן, משא"כ מי שהוא ירא ה' באמת בודאי אומר מה שאומר בתמימות כמו שהוא, ואזל ליה החשד ממנו, ולכן דבריו נשמעים. וגם י"ל דענין דרשה זו מכוון לענין הדרשה בסוגיא כאן (ע"א) על הפסוק וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך אלו תפילין שבראש, וסוף הפסוק ויראו ממך, וה"נ מי שהוא ירא ה' באמת ניכרת בו קדושה וטהרה מיוחדת וירא ממנו ביראת הרוממות, וממילא גם דבריו נשמעים, וע"ד הענין שחלק מכבודו ליראיו, וע"ע מש"כ בסמוך אות צ"ט.

[941] יתכן דמדייק הלשון סוף דבר את האלהים ירא, ובמקום אחר הוא אומר ראשית חכמה יראת ה', והלשון סוף דבר משמע שעד כה נפל ספק בזה ואח"כ העלה סוף דבר, וא"כ לא נאות כזה לשלמה, אלא הול"ל ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה וגו' אך את האלהים ירא, ולכן מפרש דהלשון סוף דבר אינו מדברי שלמה אלא מדברי השואלים אותו לאחר שקראו כל ספר קהלת ומצאו בו דברים וענינים שונים ואשר איזו מהם גם סותרים זא"ז וכמ"ש בשבת ל' ב' [וע' לעיל פרשה ב' פסוק ב' בדרשה לשחוק אמרתי מהולל] שאלוהו ומהו סוף דבר מכל אלה הדברים, והשיב להם, כי סוף הדבר, את האלהים ירא וגו'.

[942] וענין המעלה מהחתימה הוא מפני שהכל הולך אחר החתום.

כי זה כל האדם. מאי כי זה כל האדם, ר' אלעזר אומר, כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה, ור' אבא בר כהנא אמר, שקול זה כנגד כל העולם כולו, שמעון בן עזאי ואמרי לה שמעון בן זוטא אומר, כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה [943].

(שבת ל' ב')

פסוק יד

יבא במשפט וגו'. רבי יוחנן כי הוי מטי להאי קרא הוי בכי, כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל נעלם, אמר, עבד שרבו שוקל לו שגגות כזדונות מה תקנה יש לו [944].

(חגיגה ה' א')

על כל נעלם. מאי על כל נעלם, רב אמר, זה ההורג כינה בפני חבירו והוא נמאס בה, ושמואל אמר זה הרק בפני חבירו והוא נמאס [945].

(שם שם)

אם טוב וגו'. מאי אם טוב ואם רע [947], דבי ר' ינאי אמרי, זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא [946], דבי ר' שילא אמרי, זה הנותן צדקה לאשה בסתר דקא מייתי לה לידי חשדא, ורבא אמר, זה המשגר לאשתו בשר שאינו מחותך בערבי שבתות [948].

(שם שם)

[943] נראה דצ"ל לצייית, והוא לשון שמיעה ושימוש, והוא כפי מה שאמרו בברכות ו' ב' כל אדם שיש בו יראת דבריו נשמעין [ועיין משכ"ל אות צ"ו] ובסוף ברכות (נ"ח ע"א) איתא שראה בן זומא אוכלוסי ע"ג מעלה בהר הבית אמר, ברוך שברא כל אלה לשמשני.

[944] נעלם היינו שוגג, כמש"כ ואם כל עדת ישראל ישגו ונעלם דבר.

[945] מדייק הלשון על כל שפירושו אפילו על כל שהוא, וכמו (מלכים ב' ד') אין לשפחתך כל, ובריש בכורות ג' א' בענין שותפת עובדי כוכבים בבכור דריש ר' יהודה בכור כולי' משמע כתב רחמנא כל בכור דאפילו כל שהוא, יעו"ש, וכאן הכונה על כל נעלם אפילו על צער כל שהוא, ורמז זה במלת נעלם משום דהצער שגורם בזה הוא בהעלמה, שנעלם מן העושה, כי הוא איננו אסטניס ולא ידע רעתו, ועם כ"ז יביא ה' במשפט.

[946] דיש בזה משום גאוה וגם משום בזיון העני, והרי דבר טוב [צדקה] מעורב ברע.

[947] דלפי פשוטו משמע שיביא במשפט גם על דבר טוב, וזה א"א לומר, דלמה ישפטו על דבר טוב [ומשפט יונח רק על תוקף מדת הדין ואינו שייך בדבר טוב], אלא ע"כ צ"ל דאיירי בדבר שבעקרו הוא טוב אלא שגם טמון בו דבר רע, ומפרש באיזה אופן יצוייר דבר כזה.

[948] ר"ל שאינו מנוקר מן החלב ומן הגידין האסורין, ויש חשש בזה שמתוך שממהרין לתקן צרכי שבת לא יתנו לב אם מנוקר הוא ואפשר לבא לאכילת חלב וגידין, והצד הטוב שבזה הוא ההשתדלות להכין סעודת שבת.